

ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ
DIOCESE OF THE ARMENIAN CHURCH OF AMERICA

1700TH JUBILEE

SOURCE AND PROGRAM

BOOKLET FOR PARISHES

Understanding and Living the Jubilee

Archbishop Khajag Barsamian, Primate
Diocese of the Armenian Church of America
630 Second Avenue
New York, NY 10016

Առաջնորդին Պատգամը

Հոգեւորականներուն, Ծխական Խորհուրդներու Ատենապետներուն, Կիրակնօրեայ Վարժարաններու Վերակացուներուն, Հայկական Վարժարաններու Տնօրէններուն եւ Երգչախումբերու Ատենապետներուն,

Յառաջիկայ տարի, բովանդակ Հայ Եկեղեցին պիտի նշէ մեր ազգին Քրիստոնէութիւն դարձին 1700-ամեայ Յոբելէանը: Այս օրհնեալ իրադարձութիւնը պիտի տօնախմբուի հայրենիքի մէջ եւ սփիւռքի տարածքին, մեր Առաջնորդական Կեդրոնին մէջ եւ իւրաքանչիւր տեղական ծուխի:

Օգնած ըլլալու համար մեր ծուխերուն, կազմած ենք յայտագիրներու եւ աղբիւրներու ներկայ ուղեցոյցը, որպէսզի աւելի բովանդակալից դառնան 1700-ամեայ Յոբելէանի տեղական տօնախմբութիւնները:

Յաջորդող էջերուն մէջ դուք պիտի գտնէք բազմաթիւ ձեռնարկներ,— ոմանք պարտադիր, ուրիշներ՝ ոչ,— ինչպէս նաեւ Առաջնորդարանի պաշտօնէութեան կողմէ առաջարկներ եւ յանձնարարութիւններ՝ 2001 թուականը իրապէս յիշարժան տարի մը դարձնելու համար ձեր համայնքին մէջ: Նոյնպէս կը գտնէք զանազան աղբիւրներ, ինչպէս՝ երգեր, շարականներ, քերթուածներ, տօներու նկարագրութիւններ եւայլն, դիւրացնելու համար պաշտամունքային եւ մշակութային պատշաճ ձեռնարկներու կազմակերպումը:

Մեր հոգեւորականներն ու բաժանմունքներու պատասխանատուները իրենց թելադրութիւններով օժանդակած են այս ուղեցոյցին կազմութեան: Ան տեղական ծուխերու պատասխանատուներուն կը ներկայացուի Առաջնորդարանիս Կրթական Բաժանմունքներու եւ Յայտագիրներու վարիչին կողմէ:

Վստահ եմ թէ հոս ներկայացուող գաղափարները ձեզի օգտակար պիտի ըլլան Յոբելէանական Տարուան ամբողջ տեւողութեան եւ անկէ ալ անդին: Ամենակարեւորը՝ կ'աղօթեմ որ յառաջիկայ տարուան տօնախմբութիւնը օգնէ մեզի վերանորոգելու մեր ուխտը Լուսաւորչի լոյսին, միաժամանակ ներշնչելով ներկայ եւ գալիք սերունդները Հայաստանեայց Եկեղեցոյ:

Աղօթարար

Abp. K. Baramian

Խաժակ Արք. Պարսամեան

Առաջնորդ

The Primate's Message

To the Reverend Clergy, Parish Council Chairmen, Sunday School Superintendents, Armenian School Principles and Choir Chairmen:

Next year, the entire Armenian Church will observe the 1700th Jubilee of our nation's conversion to Christianity. This blessed milestone will be celebrated in the homeland and throughout the diaspora, in our Diocesan Center and in every one of our local parishes.

To assist our parishes in the upcoming year, we have compiled the present booklet: a handbook of programs and resources to enrich your local celebration of the 1700th Jubilee.

In the following pages, you will find numerous activities—some mandatory, others optional—along with suggestions and recommendations from our Diocesan staff members on how to make 2001 a truly memorable year for your community. We have also provided various resource materials—songs, hymns, poems, descriptions of feasts and the like—to simplify the task of organizing suitable liturgical and cultural events.

Our clergy and department heads have given their advice and guidance in the preparation of this booklet, which is being offered to our local parish leaders through the Diocese's Director of Programs and Ministries.

I am confident that the ideas in this volume will be useful to you throughout the Jubilee Year and beyond. Most importantly, I pray that next year's celebration will help us renew our commitment to the light of the Illuminator, while inspiring the present and future generations of the Armenian Church.

With prayers,

Abp. K. Barsamian

Archbishop Khajag Barsamian
Primate

Contents

How Will You Remember the 1700th Jubilee? <i>By Fr. Untzag Nalbandian, Dir. Min.</i>	5
1700th Jubilee Calendar (mandatory)	7
1700th Jubilee Optional Programs	10
1700th Jubilee Pledge	12
Statement by Catholicos Simeon of Yerevan of the Blessed Memory	13
Statement by Late Patriarch Yeghishé Derderian	14
Ecumenical Prayer service <i>By Fr. Daniel Findikyan</i>	15
Feasts Connected with St. Gregory the Illuminator and the Enlightenment of the Armenian People <i>Prepared by Krikor and Clara Zohrab Information Center</i>	21
List of Lecturers Suggested by Krikor and Clara Zohrab Information Center	63
A Program for Parish Outreach <i>Prepared by Fr. Simeon Odabashian with the assistance of Fr. Vahan Hovhannesian and Fr. Karekin Kasparian</i>	73
Projects and Programs Under Preparation by DRE	83
Projects and Programs Suggested by ALLARC	85
Educational and Reference Materials by ALLARC	92
Hymns	179
Poems	233
Questions for the Quiz in Parish Churches	266
Communiqué: From Khor Virap to Etchmiadzin in the Footsteps of St. Gregory the Illuminator	271

How Will You Remember the 1700th Jubilee?

By Rev. Fr. Untzag Nalbandian, Dir. Min.

Anniversaries and Jubilees are important and significant in the life of individuals, institutions, organizations and nations. They make us think about our past, present, and, more importantly, our future.

In the year 2001, the Armenian Apostolic Orthodox Church will celebrate the 1700th Anniversary of Christianization of Armenians, when in A.D. 301, St. Gregory the Enlightener first baptized Drtad, then the King of Armenia, the Royal family and then converted the entire nation, thus making Armenia the first Christian nation to declare Christianity as her state religion. Even though it took another 100-150 years to complete St. Gregory's job, it was he who built firmly on the foundation of our Lord's two Apostles Sts. Thaddaeus and Bartholomew. One man's vision later became the entire nation's vision and mission.

For 1700 years our Church had a well-balanced menu for her faithful, giving both religion and culture, and caring for both faith and the nation. In the 5th century Sts. Sahag and Mesrob knew well the importance of having our own alphabet, which they invented to translate the Bible into Armenian, so that our people may read it in their mother tongue. They knew well that the 36 invented letters were the best and most powerful weapons against foreign armies and invaders, by which we could keep our Armenian-Christian identity. In A.D. 451, Sts. Vartan and Ghevont and their companions clearly declared that the war that they are waging was for Jesus and for Fatherland (Վասն Յիսուսի, վասն Հայրենեաց).

Throughout centuries, our clergy, from the Supreme Patriarchs and Catholicos to the last humble married priest, cared not only for the nation's spiritual health, but also for the preservation and advancement of the Armenian identity and culture. They attached great importance to both Armenian education and spiritual nourishment of our people, and as the 5th century historian Yeghishé Vartabed declared “the soul is more important than the body (հոգի առաւել է քան գմարմին) or it's better to be blind physically than intellectually” (լաւ է կոյր աչօք քան կոյր մտօք).

Whenever we have lost our kingdom and or political independence and leadership, our people have looked upon the church leadership, Catholicos for direction. The Catholicos became not only the head of the church but also the nation, often partaking physically in the struggle of self-preservation against invaders and oppressors. It is not coincidence that Bishop Mgrditch Khrimian (later Catholicos of All Armenians), who was called by the oppressed people Hayrig (Father) would go to Germany to represent the Armenian Nation at Berlin Conference in 1878 and raise the Armenian Question in the international arena for the first time, and Bishop Karekin Hovsepianz (one of the former Primates of our Diocese and later Catholicos of Cilicia) would announce that “the Armenian Church is the most precious gift of God given to our people” and fight

in the battle of Sardarabad in 1918, a battle which is often compared with Vartanantz War and which saved the Armenian people from the imminent danger of a second genocide.

It is in this spirit and understanding that Vahan Tekeyan, a well-known 20th century poet wrote, “the Armenian Church is the birthplace of my soul”. (Եկեղեցին Հայկական ծննդավայրն է հոգւոյս).

During this 1700th Jubilee it is important for us (clergy and lay) to see if we are still in line with our church fathers' understanding of our church's mission, which always had a dual mission: preserve the Christian faith and Armenian identity, and always add on it.

Without the first our churches will turn into social clubs, and without the second our churches will be like any other Christian church, empty of Armenian character and atmosphere.

Now that the Primate and the Diocesan Council made clear that the **intent** of the Diocese with its five focus areas (worship, youth, leadership, stewardship, communication) is to make the Armenian Church significant in the life of every Armenian and his/her family, let us work together, lay and clergy, in partnership with the council, to achieve this goal in our Diocese. Every soul counts; and let it be our sacred mission to reach out to all who live within the vast boundaries of our Diocese.

St. Gregory the Enlightener did not have our contemporary means. Nevertheless, he not only elevated himself but also an entire nation with him to higher grounds, closer to our Lord and Savior Jesus Christ, who descended on earth for the second time and this time on Armenian soil, and in St. Gregory's vision. He built the first Armenian Cathedral of Etchmiadzin (meaning the Only-Begotten descended) in the city of Vagharshabad, which became the spiritual center of our church.

St. Gregory did not say “It cannot be done,” or “ I am too busy,” or “It's above my ability.” He had the faith and the will to give his best, the rest he left on God.

Yes, anniversaries and Jubilees are important for us to remember and celebrate, as long as the celebration is not limited to an event or even to the celebrations of an entire year (2001).

Can we make 2001 a cornerstone in the history of our church and particularly our Diocese here, by recommitting ourselves to the faith of our beloved Supreme Patriarch, St. Gregory the Enlightener and by aligning ourselves with the Diocesan Council's intent, to strengthen the Church and create a better present and future for us and our children, bringing them closer to God and to their rich and unique Armenian Christian cultural heritage? Otherwise, how will **you** remember the 1700th Jubilee?

1700th Jubilee Calendar

The following feasts/events must be celebrated with additional importance and cultural-spiritual-educational activities.

JANUARY 6, 2001

Opening ceremony of the 1700th Jubilee at the Diocese.

During the Armenian Christmas Badarak celebrated at St. Vartan Cathedral (NYC), the Primate will pass the torch brought from Khor Virap, Armenia to the representatives of our parishes. The representatives are preferred to be young adults, symbolizing the young generation. Each will carry the torch in a lantern to his/her parish to pass it to the parishioners.

JANUARY 13, 2001

1700th Jubilee Primate's Christmas Party for our children.

- Worship Service at St. Vartan Cathedral, 10:30 a.m.
- Lunch and Christmas program for the children.
- Visit by “Gaghant Baba” (Santa Claus).

JANUARY 14, 2001

Opening Ceremony of the 1700th Jubilee in all our parishes.

The torch brought from Khor Virap, Armenia (where St. Gregory the Enlightener spent 13 years) by the Primate should be passed to all parishioners with a special Jubilee logo candle made by the Diocese. These candles could be ordered through St. Vartan Bookstore.

Passing the light symbolizes the passing of St. Gregory's faith, vision, and commitment to our Lord Jesus Christ, as well as to the present and future generations of the Armenian nation.

You may want to sing a hymn dedicated to St. Gregory (select one from this resource booklet), while the congregation come to receive the light from the priest at the end of the Badarak.

FEBRUARY 4, 2001

Feast of the Sons and Grandsons of St. Gregory the Enlightener (actual feast is on February 3). After the Badarak in the church hall read about this feast and on conversion of Armenia to Christianity.

Have a quiz show (enclosed in this booklet) for your school's children. You may also open the quiz to parishioners. In advance a committee should be formed to organize this. You may want to give this responsibility to your school's principal. The winner will receive a prize.

Think about sending the winner to Armenia with the Diocesan Pilgrimage in June 2001.

MARCH 17, 2001

Women Saints Day throughout the Diocese.

This year Sts. Ashkhen and Khosrovitookhd will be honored. DRE (Department of Religious Education) is preparing a special booklet on these saints which will be published in time.

APRIL 1, 2001

St. Gregory the Enlightener's commitment to the pit [Moutn i Wirap] (actual feast day is March 31).

After the Badarak, in church hall have a uplifting afternoon.

Have a bread and water lunch; charge \$5.00 or \$10.00 per person, and donate all the proceeds for the maintenance of Khor Virap Church, or for the renovation of any church in Armenia. You may also give the money to "Sister Parish" projects.

During lunch turn off the lights, use only candles. Remember, St. Gregory passed 13 years with bread and water alone, and a candle light. For 13 minutes meditate on the theme of sacrifice, and pray. The priest, or someone else, should be the facilitator. Then break into groups to discuss each and everyone's commitment to your local church. The pastor should assign 3-4 group leaders in advance. Prepare a big poster for the parishioners to write their commitment on it and hang the poster on a wall in your church hall throughout the year, so that others may see and add on it. It also will be a reminder for all about their commitment.

Learn and sing one of the enclosed hymns dedicated to St. Gregory. In advance the priest can choose some poems both in English and in Armenian to be recited by school children and/or adult parishioners.

MAY 26-27, 2001

Memorial Day weekend 1700th Jubilee celebrations in NYC with His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians.

ACYOA will also have their Annual Assembly and sports weekend in NYC on May 24-28 Memorial Day weekend.

Details will be forwarded to you soon.

JUNE 4-18, 2001

Pilgrimage to Armenia, in the footsteps of St. Gregory.

Details coming soon.

JUNE 17, 2001

Feast of the Catholic Church of Holy Etchmiadzin.

Include in celebrations feasts of Sts. Hripsimé and Gayané, St. Gregory's deliverance from the pit, Holy Shoghagat, and Sts. Drtad and Ashkhen.

At the conclusion of the Badarak «Էջմիածնի Մաղթանք» (Entreaty of Etchmiadzin) could be performed in the church.

In the hall have a lunch and let the school children perform ALLARC's opera and DRE's play, especially composed and written on the occasion of the 1700th Jubilee.

(For information, contact ALLARC and DRE.)

OCTOBER 14, 2001

Feast of the Holy Translators (actual feast is on the 13th).

At the end of the Badarak let the entire congregation read the Jubilee pledge and sing “Vork Zartaretsan” (Those who were adorned) hymn.

In the hall, during the fellowship, show the video of June 2001 pilgrimage “In the Footsteps of St. Gregory.”

Also on that day announce the winners of the essay contest. This essay contest could be either on one, or two levels: adults (18 and up) 10 pages; youth (ages 12-17) 3-5 pages. Topic: “How the Armenian Church Has Influenced My Life.” Deadline: September 1, 2001.

Give prizes to the winners of each level.

The essay contest may be publicized from January 1, 2001.

Those who wish to participate must inform the pastor or the assigned committee by April 1, 2001 when we all will celebrate the Feast of St. Gregory's Commitment to the Pit.

OCTOBER 2001

In the month of October have an Ecumenical Service in your region. Both suggestions and service are enclosed in this booklet. This Ecumenical Service could either be done in your church, or in a non-Armenian church, thus exposing this Jubilee to non-Armenians.

DECEMBER 9, 2001

Closing ceremony.

details will be sent to you in the near future.

Note: We suggest that you utilize as much as you can the enclosed resource materials: songs, poems, hymns, and description of the feasts.

1700th Jubilee Optional Programs*

- Donate 17 books about the Armenian Church history and culture to your local schools, colleges, and town libraries.
- Adopt 17 orphans through CASP
- Offer 17 scholarships to your children/teens/Youth to go to St. Vartan Camp, Hye Camp, St. Nersess conference, ASP, Jerusalem, etc.
- Encourage 17 parishioners to join the Diocesan Pilgrimage in June 2001 to historic and present Armenia.
- Encourage 17 parishioners to go to Jerusalem as Pilgrims.
- Have 17 of your parish's children become pen pals with 17 children in Armenia
- Adopt a sister parish in Armenia. If you can't contribute \$3000 a year for this program, try to raise \$1700.
- Let your pastor visit St. Vartan Cathedral and meet the Primate with 17 or more parishioners, who have never been at the Diocese before. Advance appointment with the Canon Sacrist of St. Vartan Cathedral and the Primate is required.
- Let your Parish Council visit 17 new/non-active families.
- Have 17 ACYOA Junior age/member teens go to Christmas caroling to 17 families and nursing homes.
- Make a Bible available in every home.
- Bring 17 new or non-active families into the life of the parish.
- Increase your church's membership by 17 or more new dues-paid members.
- Encourage 17 or more parishioners to donate blood through the Red Cross.
- Bring joy to 17 needy and or sick children; visit them with toys and candies.
- Bring joy to 17 elderly, senior citizens, shut-ins, and lonely individuals; visit them, send them flowers or cards during major feast days (Christmas, Easter, etc.)
- Encourage your Armenian and Sunday Schools to send 17 school bags to children in Armenia.
- Increase membership within each of your organization (ACYOA Jr., ACYOA Sr., Choir, Women's Guild) by at least 17 new members.
- Increase the number of your Armenian and Sunday school by 17 additional students each.

** We realize that parishes may have planned their own events in regard of the 1700th Jubilee. However, these are only additional ideas/suggestions put together for your benefit. You may want to select some of them or encourage your organizations to do in 2001 and beyond.*

Whatever is suggested here is in direct line with the vision of St. Gregory the Enlightener, the mission of the Armenian Church and the intent of our Diocesan Council.

- Have a vocation Sunday to emphasize to emphasize the importance of the Priesthood. The goal is to encourage young men to consider priesthood.
- Honor those who bear St. Gregory's name. (Give a lighted candle after church service on Sunday).
- Recruit 17 new altar servers, acolytes, and readers.
- Start a Junior Choir with 17 teenagers.
- Teach 17 new hymns (Sharagans) to your choir and congregation.
- Select 17 prayers from Armenian Church's prayer books, services and recite either after Badarak or in the church hall prior to the blessing of the coffee hour table, on 17 different Sundays.
- Have an ecumenical service dedicated to the 1700th Jubilee. You may have this in a non- Armenian church, to expose the milestone to non-Armenians. (A uniform ecumenical service prepared by Very Rev. Fr. Daniel Findikyan will be sent to you).
- Have a 17-hour parish retreat on St. Gregory's vision and commitment to our Lord and Savior Jesus Christ. (Contact DRE)
- Start a "Parish Mission Program" within the Parish. (See the enclosed outline)
- Start 17-week Bible study sessions on five focus areas of the Diocesan Council (i.e. Worship, Youth, Stewardship, Communication, Leadership). (Contact DRE)
- Have a series of 17 lectures on Armenian Church history, faith and culture.
- Assist in any way you can a mission parish in our Diocese.
- Teach the Armenian Alphabet to 17 or more new teens/youth, who do not attend Armenian language classes of your parish.
- Have an essay contest for the youth (ages 12-17) on "How the Armenian Church influenced my life?"
- Assign 17 or more new/non-active parishioners in Sunday worship to xxxx the plate, give the Kiss of Peace, distribute candle, Mahs bread.

1700th Jubilee

Pledge

- **Pray** for peace and justice, for the poor, sick, elderly, disabled, and neighbors and strangers.
- **Learn** from the Holy Scripture and the teachings of the Armenian Apostolic Orthodox Church. Value your cultural heritage.
- **Teach** the Armenian Christian values.
- **Serve** the community through the Armenian Church.
- **Commit** to the Intent of the Diocesan Council to make the Armenian Church significant in the life of every Armenian and his/her family. Also commit to the five focus areas of the Diocesan Council (Worship, Youth, Stewardship, Communication, Leadership), as well as to the faith of St. Gregory the Enlightener.

Սիմէոն Կաթողիկոս Երեւանցի - Catholicos Simeon of Yerevan

Մեր հաւատքը չէ հինգաժ որ նորոգուի,
 Ո՛չ ալ թերի է որպէսզի կատարելագործուի:
 Այլ՝ Քրիստոսի շնորհիւ, մեր Սուրբ Լուսաւորիչէն
 Եւ անոր շառաւիղներէն ունինք
 Կատարեալ հաւատքը,
 Ուղիղ դաւանութիւնը
 Եւ
 Եկեղեցոյ գեղեցիկ ասանդութիւնները,
 Որոնք կարող են մեզ առաջնորդել
 Փրկութեան եւ Յաւիտենական Կեանքի:

* * *

Our faith needs no renewal, for it is not aged,
 Nor does it lack perfection.
 Through Christ we have from our Holy Illuminator
 And his descendants
 The perfect faith,
 The orthodox creed,
 And the
 Charming traditions of the church
 Capable of leading us into
 Salvation and Everlasting Life.

Սիրելի Հայորդի,

Յիշէ թէ Հայ Եկեղեցին Ցեղի խղճմտանքն է, որ ոչ մէկ բանով կրնայ փոխարինուիլ: Այն սրբարանը՝ ուր Հայ կեանքը ամենէն անելի մարգունեցաւ դէպի բարին ու կատարեալը: Գանձարանը՝ ուր պահուեցաւ ու կը պահուին մեր հոգիին ու մտքին շնորհները եւ մեր արիւնով գնուած գանձերը:

Երբեք մի՛ փոխեր մեր միսն ու ոսկորը եղող Հայ Եկեղեցին ուրիշ որեւէ բանի հետ...: Անկկա դժուարութիւններու եւ աղէտներու շատ է բախած, բայց չէ խորտակուած, միշտ ունենալով բաւարար լոյս՝ բաշխելու իրեն յառող հոգիներուն, եւ տարածած իր սփոփարար հովանին, որ ... հոգեւոր մխիթարութեան եւ զօրութեան նեցուկ է հանդիսացած մարմնապէս խոշտանգուած եւ գերուած իր զաւակներուն համար:

Սիրէ՛ քու Մայրենի Հայ Եկեղեցին, սրբուէ անով, եւ անոր մեծութեան գանձերուն մէջ որոնէ հոգեկան կազդոյդ...: Մի՛ տրտմեցներ այդ Մայրը եւ մի՛ ըլլար խորթ զաւակը Հայաստանեայց Եկեղեցիին:

... Զաւակունք Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, հագէք նորէն եւ միշտ մեր դարաւոր ողջմտութեան զրահը, իբրեւ մի հօտ շարունակելու մեր գոյութեան պայքարը: Ամէն մասնիկ որ կը փրթի մեր ամբողջութենէն, արժէք մըն է որ կը պակսի մեր նիւթական եւ հոգեկան դրամագլուխէն:

Յիշէ Պատրիարք Տէրտէրեան

* * *

Dear fellow Armenian,

Remember that the Armenian Church is the conscience of the Nation; it can not be replaced. It is the sanctuary where Armenian life is trained towards good and perfection. It is the treasury where the grace of our spirit and mind, and the treasures that were bought by our blood continue to be kept.

Never exchange the Armenian Church, that is our flesh and bone, with any other. She has often faced troubles and disasters, but she has stood whole. She has always possessed enough light to give to these spirits that have sought her, and has always offered her comforting protection, as a support of spiritual consolation and strength, over her physically beaten and captivated sons.

Love your motherly Armenian Church. Be cleansed by her, and search in her treasures of greatness for your spiritual convalescence. Do not upset this Mother, and do not be a stepson of the Armenian Church.

. . . Sons of the Armenian Church, put on again, and always, our centuries-long shield of prudence in order to continue our struggle of perpetuation as one flock. Each part detached from our wholeness is a value diminished from our material and spiritual capital.

Patriarch Yeghishé Derderian

Ecumenical Prayer Service

1700th Anniversary of the Baptism of Armenia

Introit Procession

Hymn: Էջմիածին Ի Հօրէ

The Only-begotten Son descended from the Father and the light of glory with him. Voices resounded, the caverns of the abysses.

Seeing the great light, Gregory the patriarch told the faithful king with exultation:

"Come, let us build the holy tabernacle of light, for in it light shines on us in the land of Armenia."

Invitatorial Psalm

Ps 83 (84): 1-2

Deacon:

How lovely is your dwelling place, Lord of hosts. My soul longs and desires to be in your courts. My heart and my body sing for joy to the living God.

Presiding Cleric:

Glory to the Father and to the Son and to the Holy Spirit.

Deacon:

Now and always and unto the ages of ages, Amen.

Again in peace let us beseech the Lord. Receive our prayers, save us, and have mercy on us.

Presiding Cleric:

Blessing and glory to the Father, and to the Son, and to the Holy Spirit. Now and always and unto the ages of ages Amen.

Responsorial Psalm 26 (27): 1-6

*One of the officiants recites the psalm verse (or several officiants in turn recite the verses of the psalm)
and the people together recite the response*

Response: The Lord is my light and my salvation; whom shall I fear? The Lord is the refuge of my life; of whom shall I be afraid?

Soloist: When evildoers assail me, to devour me, my adversaries and foes, they shall stumble and fall. **Response.**

Soloist: Though a host encamp against me, my heart shall not fear; though war arise against me, yet by that very fact I will hope in you. **Response.**

Soloist: One thing have I asked of the Lord, that will I seek after; that I may dwell in the house of the Lord all the days of my life, to behold the beauty of the Lord, and to inquire in his temple.

Soloist: For he will hide me in his shelter in the day of trouble; he will conceal me under the cover of his tent, he will set me high upon a rock. **Response.**

Soloist: And now my head shall be lifted up above my enemies round about me; and I will offer in his tent sacrifices with shouts of joy; I will sing and make melody to the Lord. **Response.**

Soloist: Glory to the Father and to the Son and to the Holy Spirit.

People: Now and always and unto the ages of ages. Amen.

Response: The Lord is my light and my salvation; whom shall I fear? The Lord is the refuge of my life; of whom shall I be afraid?

Hymn

Ով երջանիկ (O blessed Saint Gregory)

O blessed Saint Gregory, servant of holiness and leader of the spiritual flock;
You are our intercessor with Jesus, the only-begotten, and an advocate for us,
who are allied to you in covenant.

Hasten to pray for us, your disciples, that the Lord may forgive our transgressions.

O blessed Saint Gregory, you are our intercessor with Christ for the salvation of our souls.

Having recognized the fury of the tyrant, you are our intercessor with Christ for the salvation of our souls.

Promoted to the level of the bodiless angels, you are our intercessor with Christ for the salvation of our souls.

Scripture Readings

Micah 7:7-10

But as for me, I will look to the Lord, I will wait for the God of my salvation; my God will hear me. Rejoice not over me, O my enemy; when I fall, I shall rise; when I sit in darkness, the Lord will be a light to me. I will bear the indignation of the Lord because I have sinned against him, until he pleads my cause and executes judgment for me. He will bring me forth to the light; I shall behold his deliverance. Then my enemy will see, and shame will cover her who said to me, "Where is the Lord your God?" My eyes will gloat over her; now she will be trodden down like the mire of the streets.

Acts of the Apostles 20:22-32

And now, behold, I am going to Jerusalem, bound in the Spirit, not knowing what shall befall me there; except that the Holy Spirit testifies to me in every city that imprisonment and afflictions await me. But I do not account my life of any value nor as precious to myself, if only I may accomplish my course and the ministry which I received from the Lord Jesus, to testify to the gospel of the grace of God. And now, behold, I know that all you among whom I have gone preaching the kingdom will see my face no more. Therefore I testify to you this day that I am innocent of the blood of all of you, for I did not shrink from declaring to you the whole counsel of God. Take heed to yourselves and to all the flock, in which the Holy Spirit has made you overseers, to care for the church of God which he obtained with the blood of his own Son. I know that after my departure fierce wolves will come in among you, not sparing the flock; and from among your own selves will arise men speaking perverse things, to draw away the disciples after them.

Therefore be alert, remembering that for three years I did not cease night or day to admonish every one with tears. And now I commend you to God and to the word of his grace, which is able to build you up and to give you the inheritance among all those who are sanctified.

Romans 6:3-11

Do you not know that all of us who have been baptized into Christ Jesus were baptized into his death? We were buried therefore with him by baptism into death, so that as Christ was raised from the dead by the glory of the Father, we too might walk in newness of life. For if we have been united with him in a death like his, we shall certainly be united with him in a resurrection like his. We know that our old self was crucified with him so that the sinful body might be destroyed, and we might no longer be enslaved to sin. For he who has died is freed from sin. But if we have died with Christ, we believe that we shall also live with him. For we know that Christ being raised from the dead will never die again; death no longer has dominion over him. The death he died he died to sin, once for all, but the life he lives he lives to God. So you also must consider yourselves dead to sin and alive to God in Christ Jesus.

Gospel

The Holy Gospel of our Lord Jesus Christ according to John (15:1-11)

"I am the true vine, and my Father is the vinedresser. Every branch of mine that bears no fruit, he takes away, and every branch that does bear fruit he prunes, that it may bear more fruit. You are already made clean by the word which I have spoken to you. Abide in me, and I in you. As the branch cannot bear fruit by itself, unless it abides in the vine, neither can you, unless you abide in me. I am the vine, you are the branches. He who abides in me, and I in him, he it is that bears much fruit, for apart from me you can do nothing. If a man does not abide in me, he is cast forth as a branch and withers; and the branches are gathered, thrown into the fire and burned. If you abide in me, and my words abide in you, ask whatever you will, and it shall be done for you. By this my Father is glorified, that you bear much fruit, and so prove to be my disciples. As the Father has loved me, so have I loved you; abide in my love. If you keep my commandments, you will abide in my love, just as I have kept my Father's commandments and abide in his love. These things I have spoken to you, that my joy may be in you, and that your joy may be full."

Homily

Litany

A deacon or one of the officiants offers each petition and the people together chant the response.

Again in peace let us pray to the Lord.

R: Lord have mercy.

For peace in the whole world, let us pray to the Lord.

R: Lord have mercy.

For the unity of the holy church, the Body of Christ, saved by his precious blood, let us pray to the Lord.

R: Lord have mercy.

For all bishops and Christian leaders everywhere, that in sincere love and authentic faith they may lead their faithful toward ever deeper commitment to God.

R: Lord have mercy.

For His Holiness Catholicos Karekin; that by the guidance of the Holy Spirit he may shepherd his flock, the Armenian Church, according to the will of God, let us pray to the Lord.

R: Lord have mercy.

For all the faithful of Christ's Church, that they may lead a life worthy of God, who calls us into his own kingdom and glory, let us pray to the Lord.

R: Lord have mercy.

For those who have fallen asleep in Christ in the true and right faith, let us pray to the Lord.

R: Remember them, Lord, and have mercy.

Let us commit ourselves and one another unto the almighty Lord God.

R: To you, O Lord, we commit ourselves.

Have mercy on us, O Lord our God, according to your great mercy. Let us all say together:

R: Lord have mercy. Lord have mercy. Lord have mercy.

Prayer

Our Lord and Savior Jesus Christ, you sent St. Gregory, the great confessor of your holy name to be the enlightener of the land of Armenia. Having endured unbearable suffering, he united himself to your redemptive suffering so that he might unite us to eternal life in you. He preached the Word of life, and through baptism of the holy font he led the Armenian people from the darkness of ignorance to the light of the true knowledge of God. And he laid the foundation of the Church in Armenia, on the foundation of the holy apostles Thaddeus and Bartholomew.

Now, Lord, assembled in your holy name, we praise you, and we give you thanks for the true and faithful Christian witness of the Armenian people: their holy Church, their saints and martyrs, their God-instructed church fathers and teachers, and all of their devout and faithful men and women.

As Saint Gregory 1700 years ago enlightened the Armenian people with the words of the holy gospel and the sanctifying waters of baptism, so help us to discover and to deepen the bonds of Christian unity that exist among us by virtue of our baptism. Send your Holy Spirit to strengthen in us a spirit of penance, of humility, and of courage to lay aside prejudices and stereotypes so that we may pursue with renewed vigor the one mission that you have entrusted to us. Help us together to combat the fierce wolves in our society that are snatching your children away from us and away from you, O loving Lord. And synchronize our steps so that we may walk together in newness of life, truly united in your glorious resurrection. And together let us glorify the Father and the Son and the Holy Spirit, now and always and unto the ages of ages. Amen.

Bidding of Dismissal*The deacon or one of the officiants.*

By the holy cross let us beseech the Lord, that through it he may save us from sin and give us life by the grace of his mercy. May the almighty Lord our God save us and have mercy on us.

Prayer of Dismissal

Keep us in peace, O Christ our God, under the shadow of your holy and precious cross. Deliver us from visible and invisible enemies. Make us worthy in thanksgiving to glorify the Father and the Son and the Holy Spirit, now and always and unto the ages of ages. Amen.

Blessed is our Lord Jesus Christ, Amen.

Lord's Prayer**Blessing of Dismissal**

May you be blessed by the grace of the Holy Spirit. Depart in peace and may the Lord be with you, and with all. Amen.

3
0
12
0
0
1**Recessional Hymn***Աւրաբ լեր*

Rejoice holy church, for Christ the king of heaven today crowned you with his cross. And he adorned your fortification with his wondrous glory.

Delight greatly, O daughter of Zion, for by your renewal this earth has become heaven today, and the heavenly king was pleased to dwell in you.

With the choirs of heavenly hosts, today we celebrate and send up unceasing praise to you. Rejoice, immaculate bride, in your inscrutable mystery.

1700th Anniversary of the Conversion of Armenia to Christianity

FEASTS CONNECTED WITH ST. GREGORY THE ILLUMINATOR AND THE ENLIGHTENMENT OF THE ARMENIAN PEOPLE

By the Krikor and Clara Zohrab Information Center of the Diocese of
the Armenian Church of America

Contents

The Feast of the Commitment of St. Gregory the Illuminator to the Pit

- a) St. Gregory's early years
- b) St. Gregory reveals his Christian identity
- c) St. Gregory's passion
- d) St. Gregory is committed to the pit

The Feast of the Deliverance of St. Gregory from the Pit

- e) The martyrdom of the Holy Virgins Gayiané and Hripsimé and their companions
- f) King Drtad is stricken with an ailment and St. Gregory is delivered from the pit
- g) St. Gregory's vision
- h) St. Gregory builds chapels to house the graves of the martyrs
- i) The construction of the Cathedral of Holy Etchmiadzin
- j) The conversion of the Armenian people to Christianity; St. Gregory is ordained a bishop
- k) The last years of St. Gregory and the discovery of his relics

The Feast of the Son and Grandsons of St. Gregory

St. Arisdagés
 St. Vrtanés
 St. Krikoris
 St. Husig
 St. Daniel the Syrian
 St. Nersés the Great
 St. Khat
 The historical sources on St. Gregory and the Conversion

The Feast of the Holy Translators

St. Sahag the Parthian
 St. Mesrob Mashdots
 St. Yeghishé Vartabéd
 St. Movses Kertogh (“The Grammarian”)
 St. David the Invincible
 St. Gregory of Nareg
 St. Nersés Shnorhali [The Graceful]

* * *

The Feast of the Commitment of St. Gregory the Illuminator to the Pit

According to the ecclesiastical calendar of the Armenian Church, the Saturday following the Fifth Sunday of Lent and preceding the Sixth is “The feast of the horrible tortures of our Saint Gregory the Illuminator and his commitment to the pit.” On this day we remember:

- a) the early life of St. Gregory as a practicing pious Christian;
- b) the revelation of his Christian identity;
- c) his commitment to his faith; his suffering and endurance through God's grace;
- d) his confinement in the “deep pit.”

a) St. Gregory's early years

The traditional biographical information about St. Gregory the Illuminator, in circulation during the fifth century, is recorded in Agathangelos' *History of Armenia*, the major source on the conversion of the Armenian people to Christianity. According to this early Armenian source, the spiritual enlightener of Armenia was a descendant of a Parthian noble family related to the royal Arshaguni (Arshagoonee) dynasty that ruled in Armenia from A.D. 64 to 428. Later historians give the name of St. Gregory's family as Surén (Soorén). The family name is well known from ancient records. The Surens were a major Iranian clan renowned for their statesmen and military figures. Gregory is the baptismal name of the saint. His given name, according to the Armenian sources, was Surén.

St. Gregory was the son of Prince Anag, who was originally from Iran. He had come to Armenia with his entire family under the guise of being a political refugee. Actually he had been sent to Armenia by the Sasanian King of Kings of Iran to assassi-

nate King Khosrov of Armenia and facilitate the process of the Iranian occupation of that country. A pious tradition, recorded by ancient writers and attributed to St. Sahag the Parthian—catholicos of Armenia from 387 to 438—maintains that St. Gregory was conceived near the grave of the Holy Apostle Thaddeus, the first enlightener of Armenia. Anak and his retinue, upon entering Armenia from the southeast, had sojourned at the site where the martyred Apostle was buried in the district of Ardaz. Our ancestors were convinced that St. Gregory had received *the grace of the Apostle* because of that event.

Anag and his followers were given a cordial welcome by King Khosrov and accorded the proper recognition as relatives of the royal family. After waiting for two years to carry out his plot, Anag and his brother succeeded in murdering King Khosrov in the city of Vagharshabad. Following that act they fled in haste but the Armenian contingents stopped them at a bridge near the city of Ardashad, and slew Anag's entire family. Only two infants, Gregory and his brother, were saved from the massacre. These events are estimated to have taken place in about A.D. 240. Gregory and his brother were taken to Caesarea (a site called Eski Shehir 2 kilometers to the southwest of modern Kayseri in Anatolian Turkey) by their Christian nurse Sophia, the wife of a Persian by the name of Purdar. In her endeavor, she received assistance from her brother Euthalius, a rich merchant, who was a native of Caesarea. The latter had gone after the couple, who were on their way to Persia, and persuaded them to return to Caesarea. During their brief sojourn in Armenia, Sophia was employed by Anag to nurse his children.

In Caesarea Gregory was christened and brought up as a Christian. There is reason to believe that St. Firmilian, the learned bishop of Caesarea († 268), paid special attention to his education. When Gregory was of age, he married a Christian girl named Mariam, daughter of David. It is important to note that another very early source, the *Life of St. Gregory*, originally composed in Armenian but extant now in Byzantine Greek and other languages, gives the name of his wife as Julitta. Mariam's brother was St. Athenogenes, prelate of Bedochton, who was later martyred and is well known from the works of early Christian writers. At a later date, after Gregory had received episcopal ordination in Caesarea, he passed through Sepastia (modern Sivas) and took with him the relics of Athenogenes, which he brought and laid in Armenia.

Gregory and Mariam had two sons, Vrtanés and Arisdagés. Three years after Arisdagés' birth, the couple willingly decided to part from each other. While the elder child, Vrtanés, was placed in the care of his nurse, Mariam took the younger Arisdagés with her as she withdrew to a convent. The custom of Christian couples dissolving their marriage ties to seek monastic life was common in the fourth century. Gregory himself headed for Armenia to serve as King Drtad's secretary.

At the time of King Khosrov's assassination, Drtad, the king's son and heir to the throne, was still an infant. As Armenia was left without a king, the Persians took advantage of the situation and invaded the country, subjugating its eastern portion for a number of decades and setting up as successive kings the heirs to the Iranian throne. They made a special effort to eliminate altogether the Arshaguni dynasty by decimating its surviving members. Thanks to the efforts of the nobleman Ardavazt Mantaguni, the

infant Drtad was saved and taken to Roman territory. Another nobleman, Oda Amaduni, saved the life of Drtad's sister Khosrovitukhd. Drtad was raised under Roman protection and later joined the Roman legions. He achieved fame as a valiant soldier and invited upon himself the attention of the Roman emperors as the heir apparent of the Armenian throne. The Romans recognized Drtad as king of Armenia and helped him to reclaim his ancestral throne in A.D. 274. While eastern Armenia was still under Iranian suzerainty, Drtad ruled for two years before he was ousted from his kingdom.

b) St. Gregory reveals his Christian identity

It was at that time (between A.D. 274 and 276) that Gregory, who had found out about his father's vile deed, decided to make amends, and entered the service of Drtad incognito. He pursued the duties of his office faithfully over a period of several years, presumably following the king wherever he went. In A.D. 287 Drtad, once again with Roman help, was permanently established on the throne of western (Roman) Armenia. It was soon after that event that the relationship between him and Gregory deteriorated. The occasion that caused this was a ceremony of thanksgiving and sacrifice to the pagan goddess Anahid in the village of Yerés (province of Yegeghik in western Armenia), following Drtad's great victory over the Persians. After the completion of the ceremonies, while the king was resting in his camp, he asked Gregory to offer wreaths and thick branches of trees to the altar of the goddess. When Gregory refused, the king ordered him to be incarcerated. On the following day the king cross-examined Gregory, who revealed that the God he worshipped was different from the idols the king adored. The king's threats and promises were of no avail, as Gregory remained firm in his faith in Christ and confessed that he feared God and worshipped the Holy Trinity. He stated that the king's threat to deprive him of mortal life raised his hope for the resurrection of the dead and eternal life.

It is said that St. Gregory was aware of his father's crime and entered the service of King Drtad with the good intention of making amends for the ills that that act had caused to the Armenian people. He paid for his father's heinous deed by enlightening our people with the Divine light and gave the posterity of those who suffered the loss of a king and independence an opportunity to inherit eternal life in the kingdom of God. St. Gregory's early life teaches us to be guided by the voice of our conscience and think in terms of doing good deeds, no matter what kind of a burden we carry. Faith in God, a Christian spirit of love and good works will relieve us of our sins, as well as the sins of our fathers. We must take every step in life with the guidance of the Holy Spirit, whose wisdom will make us act according to God's will and not ours. Faced with a situation of helping a friend or a foe, we must set aside former problems, quarrels, disagreements, controversies and serious issues, and consider how we can make amends to an existing unpleasant situation by doing good to other human beings created like us in the image of God. The best thing that we can do in this life is enlightening others so that they

believe in God and put themselves on the right path in order to deserve eternal life. Like Gregory, we can begin to do this with our own immediate surroundings, especially with younger family members and friends.

St. Gregory and all the martyrs of the church set a wonderful example for us, teaching us not to be ashamed of our Christian identity. In our days, when in the company of others it is more fashionable to say I believe only in what I see, hear or feel, it is not easy to announce to others the fact that you are a believer in God and a Christian. The situation in St. Gregory's time was much worse than it is now, since the authorities in those days frequently persecuted the Christians and presented them with the choice of forsaking their religion or die. Yet, St. Gregory and many others had no fear for their mortality, since they believed in eternal life through Christ. We should never be afraid or ashamed of declaring our faith in God and our dedication to Jesus Christ, the Son of God and our savior.

c) St. Gregory's passion

Enraged by Gregory's boldness, King Drtad ordered him to be subjected to twelve different kinds of torture. These were administered at a site located to the immediate south of Erez, the present-day city of Erzinjan in Turkey. This place was later marked with a special monument, namely a monastery dedicated to the passion of St. Gregory.

The king's servants first bound Gregory's hands behind him, inserted a muzzle in his mouth, attached a block of salt on his back, placed a noose around his chest, tied him with cords and suspended him from a high place in the palace. While he was in this situation, the cross-examination continued and Gregory refused to give in. The process was repeated to no avail, since Gregory was resolute in his dedication to Christ.

The second torture was more severe. For seven days he was suspended, upside down from one foot, as dung was burned from below and ten men flogged him with green rods. Throughout the ordeal Gregory never ceased from praying and hoping in the salvation awaiting him.

At the completion of the second torture, Gregory was ready to receive eternal life and dared the king to execute him. But Drtad wanted to punish him for his insulting attitude towards the gods of the state and for his obstinacy. He ordered his shins and feet to be tightened with cords between blocks of wood until they were bloody. When Gregory defied the pain, Drtad commanded the attendants to drive nails through the soles of his feet. As they made him walk on his feet, blood gushed out and covered the earth. Then they delivered punches to his head, but he did not sway from his faith. Thereupon, his head was placed in a carpenter's vice and a mixture of salt, borax and rough vinegar was poured into his nose by means of a reed tube. Not content with this, they tied round his neck a sheepskin sack halfway filled with cinders and left him in that state for six days.

After all of these he was once again brought to stand before the king. Gregory's

defiance convinced the king that the tortures had not been strong enough to break him. He ordered him to be turned upside down so that water would be poured into his belly by means of a funnel. Then the tormentors shredded the flesh on his flanks with iron scrapers, so that blood gushed out. Following this torture, iron thistles were brought and spread on the ground. Gregory was thrown on these naked and was pushed and pulled until his entire body was torn. On the following day when he was taken to the king, the latter expressed amazement about his endurance. Gregory replied that it was due to the grace of God. Enraged at the answer, Drtad ordered the attendants to put iron leggings on his knees and strike them with heavy hammers. Gregory was suspended from a gibbet and was left there for three days, until his knees were broken. Still unyielding, Gregory was subjected to the most horrible torment. Lead was melted in iron cauldrons and poured over his entire body, so that his flesh was completely burned. He miraculously survived this torture as well.

The king was now ready to speak to him in milder terms, when one of the courtiers disclosed to him the true identity of Gregory as the son of the regicide Anag. Thereupon, at the order of the king Gregory was bound hand and foot and neck and incarcerated in a dungeon. The site of this dungeon was located in the vestry of the St. Gregory the Illuminator Monastery in Karin (modern Erzurum), still extant as a pilgrimage site until 1915.

d) St. Gregory is committed to the pit

From his dungeon in Karin, St. Gregory was transferred to the city of Ardashad and thrown into a bottomless pit located in the citadel of that town. The pit served as the dungeon of a fortress and was reserved for notorious criminals condemned to death. The bottom was filled with muddy mire, where snakes thrived, and the air was bad. Those confined there suffered a sure death as a result of the unsavory surroundings.

It is reported that Gregory survived in the pit for thirteen years. The duration of time is also given as fourteen and fifteen years. This period probably represents the combined years of Gregory's incarceration in the dungeon and the later confinement in the pit. For the city of Ardashad is located in eastern Armenia, which was at the time under Persian control, and it was only in A.D. 293 that Drtad became the sole ruler of eastern and western Armenia. According to this chronology, Gregory was incarcerated in A.D. 287 and confined to the pit sometime after A.D. 293, where he stayed until he was released in about A.D. 300. Gregory's survival was made possible through the charity of a widow who lived in the fortress where the dungeon was located. She had received a command in a dream to prepare a loaf of bread everyday and throw it down into the pit. That served as the source of Gregory's sustenance for thirteen years.

At the site of the bottomless pit there is now a monastery, called Khor Virabi vank [Monastery of Khor Virab], a place of pilgrimage facing Mount Ararat and almost on the border of present-day Armenia and Turkey. There originally stood a sanctuary

over the pit built in the 640s by Catholicos Nersés III the Builder. The complex was completely rebuilt in the second half of the seventeenth century. Above the pit there is now a small chapel and at the bottom there is yet another small chapel where the pilgrims light candles and pray. The original pit was twice as deep as it is today. As it was very difficult for pilgrims to descend into it, the lower half was filled at the beginning of the nineteenth century. Today, a visitor must descend vertically down by means of a metal ladder with 25 steps. The entrance to the pit is a circular vortex with a diameter of about five or six meters. Within the monastic complex itself there is also a domed church that was originally dedicated to the Mother of God. The present seventeenth century sanctuary, called St. Gregory the Illuminator, replaced the former church.

The Feast of St. Gregory's Commitment to the pit is at present a day of pilgrimage in the Republic of Armenia to the Khor Virabi vank [see above]. The same holds true for the Catholicate of the Great House of Cilicia in Antilias, Lebanon, where the monastic cathedral is dedicated to St. Gregory the Illuminator. During the night and morning liturgical hours on that day special hymns dedicated to St. Gregory's commitment to the pit are chanted in all of our churches throughout the world. These hymns, grouped together as a "canon," are attributed to the thirteenth century theologian and poet Hovhannes Bluz Vartabed of Erzinjan.

St. Gregory's passion, described in detail by the fifth century writer Agathangelos, and perhaps presented with exaggerations, reminds us how enduring one becomes through faith and prayer. St. Gregory constantly attributed his perseverance to divine intervention. One can surmount through faith the suffering and pain one goes through in unpleasant circumstances. It is said that faith can move mountains. St. Gregory's faith, as reflected through his passion, moved an entire country and a people to join the fold of Christ. Yes, one person can change the course of history, if he is standing for the truth and has Christ as his helper. Our ancestors understood this truth very well and emulated St. Gregory's example. Many of them, among whom thousands of victims of the Genocide of 1915, died as martyrs, but their cause did not perish with them. Today they, as members of the victorious church are as much a part of the Church as we are.

We must at all times be ready to *live* for our faith. The word *live* must be emphasized instead of *die*, for as Christians we do not believe in death. Through His glorious Resurrection, our Lord Jesus Christ abolished death, liberated us from oblivion and opened the gates of heaven before us. Today, instead of physical tortures, passions of a different sort—of a moral, social, economic, religious, medical and political nature—lie ready to torment us. Overcome by their intensity, many Christians lose hope and give up the good fight or are led astray. They forget that there are in store in the arsenal of faith tremendous weapons that can be deployed against mundane problems.

The Feast of the Deliverance of St. Gregory from the Pit

The Armenian Church calendar groups together several feasts connected with St. Gregory's deliverance from the pit. Most of these, observed during the period after Pentecost, are celebrated on different days, which will be indicated under each feast. These celebrations include, in a historically chronological order the following feasts:

- p the martyrdom of the holy virgins Gayiané, Hripsimé and their companions,
- q St. Gregory's deliverance from the deep pit,
- r St. Gregory's vision or the feast of Holy Etchmiadzin,
- s remembrance of the construction of chapels housing the bodies of the holy virgins,
- t remembrance of the construction of the Cathedral of Holy Etchmiadzin,
- u the baptism of King Drtad, his court, his armies and that of the Armenian people,
- v the discovery of the relics of St. Gregory.

a) The martyrdom of the Holy Virgins Gayiané, Hripsimé and their companions

After committing Gregory to the pit, King Drtad issued two edicts, commanding his subjects to honor the state gods and to reveal the identity of Christians, who were said to be “an insuperable obstacle to the worship of the gods.”

During Gregory's confinement a group of nuns had arrived in Armenia, seeking refuge from the persecutions of the Roman authorities. They were originally from the city of Rome, where they resided in a convent headed by an abbess named Gayiané. According to the story of these nuns, which is narrated by Agathangelos in his *History of Armenia*, there was among them a certain Hripsimé, a young girl of imperial lineage and renowned for her beauty, who had captured the attention of Emperor Diocletian. The latter wished to make her his queen but Hripsimé refused, as she was committed to Christ. In order to escape the advances of the emperor, the entire congregation of the convent fled Rome. From a historical perspective, their flight is attributed to the persecutions against the Christians. After their escape from Rome they wandered from place to place until they reached Armenia and established their residence in a building that housed the winepress of the vineyards to the northeast of the city of Vagharshabad (modern Etchmiadzin), the capital of King Drtad. Here the congregation of nuns secured a livelihood by taking to town and selling the glass pearls that they manufactured.

At some point the identity of the virgins was revealed to King Drtad. According to the story, the king ordered his scouts to search for them upon receiving word from the emperor Diocletian about their whereabouts. The nuns were immediately put under

house arrest and as the news of Hripsimé's beauty reached the ears of the king, he wanted to see her. He sent princes and magnates to escort her to the royal court, but Hripsimé refused to go. Then the king ordered her to be forcibly brought to his presence. Overwhelmed by her beauty, he wanted to seduce and marry her, but Hripsimé refused adamantly. Thereupon Drtad ordered Gayiané to be brought to advise her subordinate to yield to his advances. Instead of carrying out the king's wish, she instructed Hripsimé to persevere in her resistance. Realizing what she had said, the king's attendants struck her mouth with stones, until they had knocked out her teeth. But as the saintly nun refused to comply with their wishes, she was subjected to further torture until her jaws were broken.

While the king's attendants were busy torturing St. Gayiané, St. Hripsimé was somehow able to get out of the palace. She ran to the residence of the nuns and told them what had happened and fled to the northeast of the city to a sandy point on the main highway that led to the city of Ardashad. There she prayed until evening, when a search party, ordered by the king, chanced upon her. They bound her hands behind her back and tried to pull out her tongue. Then they stripped her of her clothing and tied her feet and hands to four stakes fixed in the ground, applying the torches they had with them to her flesh. Her eyes were torn out and her limbs were dismembered. This is how St. Hripsimé was executed for not forsaking her faith.

Certain Christian men and women, seventy in number, who had come to claim the body of the saint and bury her, were also arrested and thirty-two of them were also executed by means of the sword. The executioners also killed one of the nuns, Mariané, who was ill. The bodies of these martyrs were thrown out as food for dogs, beasts and birds.

St. Hripsimé and her thirty-two companions are commemorated on the Monday following the First Sunday after Pentecost. On the following day, the church commemorates St. Gayiané and her two companions (*see below*). Sts. Hripsimé and Gayiané as well as their companions are greatly honored by the Armenians. As they are reckoned among the earliest women saints of the Armenian Church, their names are, to this day, given to baby girls at the baptismal font.

St. Hripsimé in particular is considered to be the epitome of a virtuous life totally dedicated to Christ. Armenian women over the centuries looked up to her as the embodiment of female modesty and chastity. When faced with the choice of saving their lives with the price of their chastity and their faith, they preferred to follow St. Hripsimé's example and die.

In today's world, the principles of human freedoms and dignity are misinterpreted to the level of vulgarity. Licentiousness and promiscuity run rampant even in the best of families and societies. Under such circumstances the example of the holy nuns martyred one thousand seven hundred years ago still holds a wonderful lesson for all Christians. A Christian cannot set a price for his or her faith and dignity, even if the prize is a royal crown. The enticements in life appear in different forms—as carnal pleasure, position, money, power, and so on. As appealing as they may be, we cannot set aside our

responsibility to God and to ourselves. We must always bear in mind that we have to live with ourselves and with our conscience, and on the Day of Judgement face God, from whom we cannot hold any secrets.

b) King Drtad is stricken with an ailment and Gregory is delivered from the pit

St. Hripsimé's martyrdom had a devastating effect on the love-stricken king Drtat. He immediately ordered that Gayiané and two other nuns be tortured to death. The remaining nuns were taken in chains to the South Gate of the city of Vagharshabad, to a marshy place where those condemned to death were executed. After horrendous tortures they were executed, all in all thirty-seven nuns, not counting among them Sts. Hripsimé, Gayiané, Mariné and the two nuns accompanying Gayiané. Since the original number of the nuns was seventy, several succeeded in escaping the slaughter. Two of them, Sts. Nuné and Mané, went to Mt. Sebuhi in the region of Erzinjan and later Nuné traveled to Georgia and was responsible for the conversion of the Georgian people. Today she is considered to be the patron saint of Georgia.

After the execution of the nuns, King Drtad was in deep grief for six days, overwhelmed by despair. In order to relieve himself of his state of hopelessness, he prepared to go hunting. During the hunt he fell out of his chariot and was stricken with a strange sickness. He raved like a beast, and acting like a wild pig, he began to graze on grass. Instead of returning to his palace and royal splendor, he preferred to live in reedy places in the wilderness. The attempt of his attendants to restrain him physically and make him return to the helm of the state remained of no avail. The martyrdom of the nuns and the ensuing events are said to have taken place shortly before the delivery of St. Gregory from the bottomless pit, in about A.D. 300.

During King Drtad's illness, his sister Khosrovitukhd, deeply worried about the general situation, had a dream, which was repeated a number of times. She saw "a man in the likeness of light," who told her that there was only one remedy for her brother's condition, and Gregory could tell them what it was, if released from his confinement in the bottomless pit. Her proposal to release him raised serious doubt in the minds of the courtiers, since no one had hitherto survived the pit, particularly after such a long period of time. After the repetition of the vision five more times, the princess insisted and persuaded the prince Oda to go to Ardashad.

Accompanied by certain citizens of Ardashad and acquiring long ropes, Oda went to the dungeon and shouted in a loud voice for Gregory. The attendants lowered the ropes into the pit, and felt something pulling at the end of the rope. As they pulled it up, Gregory appeared, "blackened like coal." He was immediately given clothes to wear and taken to the city, from where he was led to Vagharshabad. At the outskirts of the city, the king, who had been grazing with swine and had just parted from the herd, met him. Gregory's prayers cured the courtiers who had been suffering from an ailment similar to the king's, but before healing the king, he inquired about the bodies of the martyrs. He

was told that their bodies had been lying on the ground for nine days, but neither had animal approached them nor had they decomposed. After wrapping the body of each nun in her own torn clothing, he carried them to the winepress where they had lived and established his headquarters there. On the following day, the king and his magnates approached St. Gregory and begged for forgiveness. They listened attentively to his teachings as he instructed them the precepts of the Christian faith over a period of sixty-five days. Throughout that time the king and his magnates lived with Gregory in the building that housed the winepress, the former residence of the martyred nuns. Besides the king and the magnates, multitudes of men, women and children came to listen to him preach the new faith.

Gregory set aside the first five days of the sixty-five-day period as a time of penance and fasting for the catechumens. We still observe that five-day fast to this day and call it *Arachavorats bahk* (Fast of the catechumens). It falls in the middle of the period between the Octave of Theophany and Lent. The four days of the fast, Monday through Thursday, are set aside for intensive penance and Christian instruction. That is the only time during the ecclesiastical year when there are no scriptural readings in church.

St. Gregory's deliverance from the pit is commemorated on the Saturday before the Second Sunday after Pentecost. During the night and morning services on that day a special hymn, attributed to St. Movses the Grammarian (6th century), is chanted. Considering the antiquity of the hymn, we must assume that this was the oldest of the feasts dedicated to St. Gregory the Illuminator.

St. Gregory's deliverance from the pit shows us how God can save those who truly believe in Him from all kinds of perils. God's salvation and deliverance come from unexpected quarters. For all of humanity it came from the cross, an instrument of death, and the crucified savior. In Armenia, the deliverance of the Armenian people from pagan darkness came from the dungeon of Ardashad. God acted through St. Gregory to establish the fact that truth is always victorious at the end. St. Gregory saw the truth about God and had plenty of time to meditate about it and experience it while in the dungeon. Unlike an ordinary prisoner who lives for himself, Gregory lived for God. He himself was delivered unscathed and became a worthy instrument for the deliverance of his people.

c) Gregory's vision

Towards the end of the sixty-five-day period of instruction, prayer and vigil, when the people were asleep, Gregory experienced a vision in the middle of the night, which he narrated to the people on the following day. He claimed that he was awake at the time, contemplating about the present circumstances, when he was startled by a thundering sound and saw the vault of the heavens open. A man in the form of light descended, calling his name.

The man in the vision held in his hand a great hammer of gold and was followed

with winged creatures in human form. He came down to a site near the royal palace in the middle of the city of Vagharshabad and struck the ground with the hammer, causing underground rumblings. On the ground Gregory noticed a circular base of gold, red like blood, with a very tall column of fire standing on it. At the top of the column there stood a capital of cloud crowned with a cross of light. He also noticed that there were three other bases of gold: the first was where St. Gayiané and her two companions had been martyred; the second was on the site where St. Hripsimé and her thirty-two companions had been executed; and the third was at the winepress itself. The columns standing on these bases were of cloud and their capitals were of fire. These were also crowned with crosses of light but were shorter than the first column, reaching up to the level of its capital.

All four columns were joined together with arches, above which stood a cloud shaped in the form of a dome. Under the dome but above the arches Gregory beheld the thirty-seven nuns clad in white garments. At the summit of this miraculous edifice he noticed a throne, above which shone the Lord's cross. The light around the throne spread in all directions and mingled with the radiating light from the cross. The column of light shone brightly and emitted light to the bases of the other columns.

While under the spell of this vision, Gregory saw a spring gushing abundantly and flowing throughout the plain and turning it into a blue lagoon. On it he noticed numerous fiery altars, with a column on each one and a cross on each column. These shone like the stars. A large multitude of black goats entered the water and emerged as white sheep with shining fleece. The sheep gave birth to lambs that filled the earth. Some of the lambs crossed over to the other side of the water and turned into wolves and attacked the sheep, slaughtering them. While the sheep grew wings and flew up, joining the heavenly hosts, the wolves were devoured by fire.

As Gregory gazed with wonder, the voice of the man who had initially summoned him explained the symbolism of the dream. The opening of the vault of the heavens abolished any kind of impediment that stopped a human being from rising up. The martyred nuns set an example for the people of Armenia that others also could go up to heaven. The shining light filling the land was the good news being preached to the people, and the man with the golden hammer was Christ himself, "the providence of God." While the golden base of the columns signified the "immovable rock of establishment," the column of fire was the Holy Catholic Church that gathered the columns of cloud, namely people, under one faith. The capital of cloud on top of the column of fire will receive the righteous at the Second Coming. The cross on the capital was the "type of Christ's image, the incarnate high priesthood of the anointed Son of God." The voice told Gregory that the place where this column of fire appeared "will be a temple of God and a house of prayer . . . and a throne of the high priesthood." That is where Gregory later founded the cathedral of Holy Etchmiadzin, which became the seat of the chief bishop of Armenia, later known as catholicos of Greater Armenia.

The red-golden bases of the three columns of cloud represented the passion of the holy martyrs and the shedding of blood. These columns were of cloud, since mar-

tyrs, like a cloud, have the lightness to rise to heaven at the resurrection of the dead. The fiery capitals indicated that martyrs would live “in the radiant fire of the divinity. The crosses on top of these pointed to the fact that the martyrs shared the Lord's cross. The columns of cloud with the cross on top also signified the places of repose of the martyrs. But the column of fire was “the boast of the honor of priesthood.” This was higher than the other columns because the Holy Catholic Church is higher than the other chapels dedicated to saints. The arches joining the four columns showed the unity of the Church. The dome was “the type” of the kingdom of God. The throne above the dome was the seat of the godhead. The light surrounding the cross above the throne was the Holy Spirit. The mingling of the light with the radiance of the cross revealed that the Holy Spirit “receives from the Son and tells of him to his beloved.” The throne, the cross and the light stood for the Holy Trinity.

The gushing spring in the vision was the symbol of baptism and the blue lagoon, though not specified, was the baptismal font. The fiery altars with crosses above them were the churches that would be erected all over the land. They were fiery because the Holy Spirit would be worshipped in them. While the column on each altar represented the holy priesthood, the cross on top referred to the glorification of Christ. The black goats were the sinners, who would be cleansed of their sins through the baptismal font through the high priesthood and emerge as sheep with shining white fleece, the symbol of becoming an heir of the heavenly kingdom. The flocks giving birth and filling the land referred to the increase of the faithful throughout the land through preaching. Some of the faithful would forsake the true faith and turn into wolves. While the lambs, that is the faithful, that remained within the fold would rise to heaven, as the wolves would perish by fire.

The Armenian Church attaches great importance to St. Gregory's vision, considering it the blueprint of his and the church's mission on earth. For that reason, it is commemorated as one of the feasts of the Holy Church on the Second Sunday after Pentecost and is called the Feast of Holy Etchmiadzin. On that day, a special service is held during the Divine Liturgy and we pray to God for the well being of His Church.

d) St. Gregory builds chapels to house the graves of the martyrs

After narrating his vision to those who were gathered around him, St. Gregory undertook the task of building chapels for the martyred nuns. He himself laid out the foundations of three chapels where the bodies of the martyrs were to be buried. The populace, men and women, responded to his instructions and soon three chapels were raised, the first where St. Hripsimé had been martyred with her thirty-two companions, the second where St. Gayiané and her two companions had been executed, and the third near the winepress. After all of this, caskets were built and brought to the building housing the winepress where the bodies of the saints had been placed. Gregory himself went inside the chapels and laid each body in a casket and sealed it.

Prior to the burial of the caskets, King Drtad begged St. Gregory to heal his hands and feet, which were like those of a pig, so that he could participate in the task of building places of repose for the saints inside the chapels. Gregory prayed and the king's hands and feet were immediately cured. Thereupon the king, accompanied by his wife Ashkhén and sister Khosrovitukhd, participated in digging and constructing graves for the martyrs. After the project was completed, the saints were laid in their respective graves inside the chapels, and Gregory set up the sign of the Holy Cross in each one. The chapels where Sts. Gayiané and Hripsimé and their companions were buried were rebuilt by Catholicos Sahag the Parthian at the end of the fourth or the beginning of the fifth century. In the early seventh century, both chapels were replaced by magnificent churches that are still extant and in use today. The Church of St. Hripsimé, an architectural marvel, was built by Catholicos Gomidas (611-628), and the Church of St. Gayiané by Catholicos Yezr (631-640). The graves of St. Gayiané and that of St. Hripsimé, located in crypts under the altars of their respective churches, are at present popular sites of pilgrimage. St. Mariné was buried at a site to the north of the city of Vagharshapat. The bodies of the remaining martyrs were also brought there and placed in the chapel. A church was built on that site as well and was later replaced by the present edifice, which bears the name St. Shoghagat. In the present-day town of Ashtarak there is a medieval sanctuary dedicated to St. Mariné that is still functioning as a parish church.

The construction of a new church replacing the chapel on the grave of St. Hripsimé was looked upon as a very important occasion at the time. Inspired by this event and the discovery of St. Hripsimé's casket, Catholicos Gomidas, whose inscriptions still appear on the church, wrote a long hymn (*Antsink nviryalk*), an acrostic with thirty-six stanzas, with each stanza beginning with a letter of the Armenian alphabet. The poem is one of the gems of the Armenian hymnal and is still chanted in our church.

During the pontificate of His Holiness Vasken I Catholicos of All Armenians of blessed memory, excavations within the monastic complex of St. Hripsimé revealed human bones in the courtyard of the church. Archaeologists were convinced that these bones were from ancient times. Excavations in earlier times had also revealed the authenticity of the historical tradition about St. Hripsimé and her companions. In the seventh century, when the chapel of St. Hripsimé was being replaced with the present edifice, a casket was discovered within the ancient chapel bearing the seal of St. Sahag. Catholicos Gomidas had it placed in the present crypt. In the early seventeenth century, two clergymen from the West unearthed the bones of the saint and tried to get away with them, but were caught and the bones were returned to their original site. Seventeenth century excavations in the St. Gayiané Church had also revealed relics, leaving no doubt about the authenticity of the ancient tradition about that site as well.

Today, St. Hripsimé Church serves the faithful of Armenia as a popular pilgrimage site, where the Divine Liturgy is celebrated every Sunday. Thousands of young couples make their vows in front of its altar. St. Gayiané is also the center of various religious activities and Christian education. Its courtyard serves as the cemetery of the brotherhood of the Holy See of Etchmiadzin.

e) *The construction of the cathedral of Holy Etchmiadzin*

After laying the relics of the holy martyrs in their respective graves, King Drtad headed for Mount Masis, the Armenian name for Mount Ararat. During the seven-day journey to the summit of the mountain, he quarried eight huge blocks of stone on the peak of the mountain and brought them back to the vicinity of the chapels and set up four of them as a threshold. According to the story, he himself carried one of the blocks on his back. Subsequently, Gregory, accompanied by the king and the people, proceeded to the site near the royal palace where he had seen the fiery column in his vision and where Drtad had laid the blocks of stone from Masis. They enclosed that place within high walls and secured it with locked doors. In this place Gregory set up the sign of the Holy Cross, so that the faithful could worship God. Gregory did not build the church immediately, since he was still a layman and the people were not baptized Christians but mere catechumens. The cathedral was built according to the model of the vaulted and domed structure Gregory saw in his vision. It was completed after the baptism of the Armenian people. In traditional historical literature, the baptism is said to have taken place in A.D. 301 and the construction of the cathedral in A.D. 303.

The Cathedral of Holy Etchmiadzin, as it stands today, has undergone many changes. It is believed to have been originally a pagan sanctuary. The archaeological discovery of a fire altar under the main altar of the present-day church seems to verify this assumption. The earliest church, according to some historians of architecture, was rectangular with four massive columns supporting a wooden roof. Catholicos Sahag the Parthian, a descendant of St. Gregory, renovated it either at the end of the fourth or the beginning of the fifth century. This structure was badly damaged by fire at the end of the fifth century and was rebuilt by Vahan Mamigonian, St. Vartan's nephew. It is assumed that he was responsible for the transepts to the original building, which gave it its present cruciform plan. The roof and the dome were replaced with another wooden structure. Catholicos Gomidas (611-628) replaced the wooden parts with a stone structure. Thereafter the church underwent many major and minor reparations. It is apparent that the drum of the dome was raised at a later time and facing stones were replaced with slabs from inside the cathedral as late as the nineteenth century. The beautiful bell tower, covered with laced relief, is from the second half of the seventeenth century and the present-day treasury attached to the east elevation was added in the second half of the nineteenth century. The last major restoration was made in the mid-1950s.

The completion of the construction of the Cathedral of Holy Etchmiadzin is marked in the calendar of the Armenian Church by a special feast, which takes place on the Saturday before the Assumption of the Holy Virgin. The association of the commemoration with that feast is significant, since the cathedral is dedicated to the Mother of God. The feast has a special hymn, *Urakh ler surp yegeghetsi* ["Rejoice, O Holy Church"] that is also sung at weddings.

After Gregory had completed the construction of the walls of Holy Etchmiadzin,

King Drtad and the people fasted and prayed. Then Gregory asked all to kneel down and he prayed to God to heal the king, who still had the appearance of a pig. Suddenly he was completely cured of his ailment and the pig-like skin and the other characteristics of his illness vanished. Other people in the crowd suffering from all kinds of other afflictions were also healed on that day.

The Cathedral of Holy Etchmiadzin has a special significance for all Armenians. The *Altar of Descent*, located right under the massive dome, is where St. Gregory saw Christ descend from heaven and strike the ground with the golden hammer in his hand. The site is marked with a small altar about two or three feet high that constantly draws pilgrims from all the corners of the world. People kneel down to kiss the cross on the altar and pray. The Altar of Descent [*Ichman Seghan*] stands as the symbol of Christ's presence on Armenian soil. For seventeen hundred years, Armenians have considered Holy Etchmiadzin as the holiest of their shrines. It was and is still referred to as "the cathedral church of Armenia [*Mayr Yegeghetsyats Hayots*]."

St. Etchmiadzin is also the center of "the high priesthood," as revealed in St. Gregory's vision. St. Gregory established his residence there and his successors continued in the same tradition. Though the catholicate was removed elsewhere in the 470s and did not return to its original site until 1441, the Armenians never forgot Holy Etchmiadzin and always associated it with the seat of the high priesthood. This long-lived memory was responsible for selecting Holy Etchmiadzin from among several monasteries as the site of the catholicate in 1441. The historical significance of the site and its holiness stand as a symbol of: the kingdom of Greater Armenia in its days of glory, the faith of the Armenian people over the past seventeen centuries, days of oppression under various foreign rulers, times of religious revival, the beginnings of Armenian literature and the eternity of the Church, despite all kinds of adversities. The authority of the Holy See, symbolized by the throne of the Catholicos of All Armenians located inside the cathedral itself, extends over all Armenians throughout the world.

f) The Conversion of the Armenian People to Christianity; St. Gregory is ordained a Bishop

As a convert to Christianity, Drtad issued a decree giving Gregory the right to destroy the idols of the pagan gods and their shrines. He himself participated in this task accompanied by his army. They began their undertaking with the shrines in the city of Ardashad and traveled in the neighboring regions. The treasures of the temples were distributed among the poor and their lands given to the church. With the lands and the temples came the pagan priests, who were converted to the new faith. Since Gregory was still a layman, he refrained from founding churches, but encircled suitable spots with walls wherein he set up the sign of the Holy Cross.

These were later to become churches. To this day there are a number of basilican churches—rectangular buildings with an apse—that go back to the fourth century.

Some of them are still functioning as pilgrimage sites and parish churches.

St. Gregory also extended his missionary activities to the western districts of Armenia, as far as the Euphrates River, eradicating all traces of pagan religion. The king accompanied Gregory, preached and instructed the people to abandon the old religion and embrace Christianity.

After completing the initial phase of the conversion, the king ordered his magnates and armies to gather in Vagharshabad. Holding a council there, Drtad proposed to have Gregory designated as the pastor of the Armenian people. At first, Gregory refused, but hearkening to a vision that appeared both to him and the king, he yielded. Immediately a delegation of sixteen individuals was formed, consisting of the chief magnates of the land, who were assigned the task of accompanying Gregory to the city of Caesarea (modern Kayseri), the closest city with a metropolitan bishop and St. Gregory's place of origin. The king gave them an edict addressed to Archbishop Leontius and asking him to ordain Gregory as bishop of Armenia. Leontius received them with great affection, and summoning a council of many bishops, ordained Gregory. Gregory's fame as a confessor of the Christian faith warranted respect and honor.

Returning to Armenia, St. Gregory and his retinue took a northeasterly route that took them through the city of Sepasdia, an Armenian town and the center of Armenia Minor. Here he recruited many Christians to accompany him and ultimately receive ordination as priests. He also persuaded many monks to go with him to Armenia to assist him in his spiritual endeavors. In Caesarea and Sepasdia he acquired some of the relics of St. John the Baptist and St. Athenogenes, the brother of his wife and a martyr. These relics he later laid at different sites, and that is one of the reasons why the Armenians to this day hold a great veneration for St. John the Baptist.

Upon reaching the border of Greater Armenia, Gregory decided to go south to the region of Daron (modern Mush and its environs) to wipe out the vestiges of pagan worship in those parts. He destroyed the temple-city of Ashdishad, erected a chapel there with an altar and laid some of the relics he had brought with him. This was the first church built by St. Gregory on the soil of Armenia. During his sojourn of twenty days in Daron, he converted and baptized more than one hundred and ninety thousand people. He also set aside the Armenian New Year's day for the commemoration of Sts. John the Baptist and Athenogenes, to be held annually at the chapel he built in Ashdishad.

When Drtad heard that St. Gregory was already in Armenia, he went out to greet him with his entire army. They met at a spot on the Aradzani River (present-day Murad Çay). There St. Gregory raised a church and laid some of the relics of St. John the Baptist. The place subsequently became renowned as the Monastery of St. John (Üç Kilise) and was still a functioning monastery until the Genocide of 1915. The king and his army fasted for one month in preparation for baptism. Then Gregory led the king, his queen, his sister, the magnates and the entire army into the Aradzani River and baptized them. He also poured over them "the oil of anointing." Over one hundred fifty thousand people were baptized on that day. During the ensuing seven days more than four million others were baptized by St. Gregory's hand.

After the mass baptism in the Aradzani River, St. Gregory pursued an intense program of preaching and proselytizing in all the districts of Armenia. He built churches, assigned priests to each church, formed bishoprics, appointed bishops in each district, and established institutions for monks. Special attention was paid to the instruction of children, especially the sons of pagan priests, and for that purpose schools were established. Since Armenian was still not a literary language, the instruction was either in Greek or Syriac. Some of these children were later ordained priests and a few were raised to the rank of bishop.

St. Gregory was also responsible for the ordinance of various rites and rituals of the Armenian Church. The doxology following the Nicene Creed, recited by the celebrant during the Divine Liturgy, is attributed to him. He also introduced disciplinary measures in administrative and spiritual matters, set certain feasts and fasts, and carried the word of God to the neighboring countries of Georgia and Caucasian Albania. There is a collection of canons in the Armenian Book of Canons that are attributed to him. Their authenticity has not been verified but they are certainly earlier than the eighth century. He is also assigned a collection of homilies entitled *Hajakhabadum jark* that have been shown to be a later composition by another anonymous author.

St. Gregory tended to the spiritual needs of his flock like a true shepherd, but occasionally withdrew to the wilderness to pursue a solitary life of prayer and fasting. During his travels through the provinces of Armenia, he chose “desert places” for his temporary residence and conducted his administrative and spiritual duties from there.

The conversion to Christianity had a very great impact on the Armenian people. This is not only historically significant but also true today. Christianity since the days of St. Gregory has become a part and parcel of Armenian life and culture. Attempts of a political and social nature to divorce it from the life of the people have always failed. Like the past generations of Armenians—particularly the grandparents of the present generation of Armenians—so also thousands of expatriates from Armenia and the former Soviet Union, who have settled down in various parts of the world, seek the help of the church to organize themselves into communities and experience their *Armenianness*. Some may look at this phenomenon with skepticism and suspect nationalist motivations behind their religiosity. However, setting a division between one's Armenian sentiments and his religious feelings is a very western concept. To most Armenians, being an Armenian is identical with being a Christian, and that is all there is to it. A true Armenian does not ask himself whether he is a Christian or an Armenian first. He knows that he can be nothing else but a Christian.

People objecting to this traditional view cite the existence of pockets of Muslim Armenians in Turkey and elsewhere. One cannot deny the existence of such elements, but these people are only Armenian-speakers who in their fossilized societies have retained only a small part of their ancestral traditions. Most of them do not acknowledge that they are Armenians and have no recollection of the common history the rest of us share as Christian Armenians. Among other groups cited are the Armenian atheists and agnostics. While it is true that among people who deny the existence of God there are

some very patriotic Armenians, even the best of them cannot experience their Armenianness fully the way the believers do. Considering the great personalities of our history from St. Gregory to Khrimian Hayrig as mere national symbols, looking at our monasteries and churches as only beautiful architectural monuments, and appreciating only the literary aspects in our religious literature guts out the essence of the Christian civilization of Armenia and leaves only an empty shell. Experiencing the shell without its essential contents has made many non-believers turn to alien ideologies.

There are some people who have the false notion that there is a Christian church transcending all geographical and cultural boundaries. Christianity is not a philosophy or a platonic *idea*. It is a religion that is practiced in this world on a social as well as a personal level. We as individuals experience Christ through his church, and the church indeed has social, geographical and linguistic boundaries that existed since the time of the Holy Apostles. This is evident even in the Roman Catholic and more so in the Eastern Orthodox Churches. The Catholic Church of France and the Catholic Church of England, though parts of the same Church, have their distinct traditions that are obvious. As Armenians, our ancestors experienced Christ in their own way and bequeathed their legacy to us. Christ's presence in our sanctuaries, in our congregations and in our liturgy is not any less than in the other churches. Why look for Him elsewhere when we can find Him in familiar surroundings?

Only God has the means to measure the depth of one's faith. We must not take up the role of the Great Inquisitor and question a man's or a woman's faith, when he (or she) declares that he or she is an Armenian Christian. What conflict is there between being an Armenian and a Christian? Khrimian Hayrig was a great churchman, a catholicos of All Armenians, and a great nationalist.

Instead of doubting the motivations of people who say they are Armenian Christians, we must help them rediscover their heritage and reach out for the legacy of their fathers. All of us who are Armenian by birth, by marriage or by choice are the heirs of a wonderful Christian legacy. And if there are people with ethnic sentiments that are attracted to the Armenian Church, let them come and be a part of the flock so that in due time the Word of God may penetrate their souls and their children and grandchildren may grow up as Armenian Christians.

In Armenia and the other former Soviet countries there are many Armenians who are non-believers, but there are also thousands who are practicing Christians, some of them very educated people. We must help these people to achieve their goals: building places of worship, acquiring the necessary Christian education, working towards the preparation of priests, pushing for religious education in the public schools of the Republic of Armenia and doing many other pious things. In due time even the atheists will see the truth. We must not forget that people in Armenia are surrounded with the sacred monuments built by our ancestors. It will be a matter of time for many of them to acquire some knowledge about the Holy Scriptures and the traditions of their religion. They will soon or later understand the content behind the shell and appreciate its the eternal message.

We should have more reasons to worry about ourselves here in the West, where caught in the tremendous hustle and bustle of urban life, Christianity at best is a once-a-week practice in the church. And if the services in the church last for an additional half an hour, we are all up in arms. We must realize that practicing our faith is not like going to the supermarket for the week's shopping of food. We must take with us the spiritual nourishment we receive from Christ through the church. We must always remind ourselves that we are the progeny of St. Gregory the Illuminator and that religion must have a place in our lives at all times, both at home, at work and wherever we are. The chrism that our ancestors received from the hand of St. Gregory and the baptism we have received in church must remind us our commitment to God. We are members of Christ's community and must therefore participate in the life of that community and must practice our religion on a daily basis, at all places and on all occasions.

g) The last years of St. Gregory and the discovery of his relics

As St. Gregory grew old and became more involved in solitary life, King Drtad asked him to ordain his younger son Arisdagés a bishop, and take him as his assistant. In A.D. 325 when the Holy Council of Nicaea took place, Gregory had already retired, and in his place he sent his son Arisdagés to participate in the first ecumenical gathering of bishops of the Christian Church. In his retired state, however, he continued his pastoral work by preaching and writing homilies, in a simple language so that people could understand.

St. Gregory's favorite spot as a solitary was a site called "the Caves of Mané," located on Mount Sebuhan near Erzinjan, now in eastern Turkey. This place had previously been the residence of the Virgin Mané, one of St. Hripsimé's companions. It is not clear for how long St. Gregory lived there and when he died. After some time had elapsed, shepherds chanced upon his body and buried him at the spot where they found him, not knowing who he was. During the course of the fifth century, a hermit named Karnig was guided by a vision to the grave of the saint and discovered his relics. It was customary in those days to distribute relics of saints to various churches in different parts. It seems that the same practice was implemented in St. Gregory's case. For Karnig took the body of the saint to the village of Tortan, located to the east of Mount Sebuhan, and buried some of the relics there; the rest were taken elsewhere. On or near St. Gregory's unmarked grave there stood a church, built at a later time and still extant in 1915. While the exact site of St. Gregory's grave in Tortan was not known even to visitors in the tenth century, nine other graves existed inside the church and were said to belong to King Drtad, his queen Ashkén, his sister Khosrovitukhd and other members of St. Gregory's family. These were still extant in 1915.

The remaining relics of St. Gregory were later taken to the Monastery of St. John the Baptist in Pakavan, where St. Gregory had baptized King Drtad and the Armenian people in the Aradzani River. The relics were kept in a box and taken out on important

occasions. In 450, when the news of the arrival of St. Vartan's and the Armenian magnates from Persia and their feigned acceptance of the Persian religion was heard in Armenia, various priests, noblemen and common people met them holding the box of relics as a reminder of their Christian roots. Similar incidents occurred at other times of turmoil and joy.

The relics of St. Gregory were later taken and laid under the massive columns of the Holy Zvartnots Church, whose ruins are still visible near the airport of Yerevan. The saint's skull was kept separately in a box. At some point the skull was transferred to the West and is now kept in the church of St. Gregory the Armenian in Naples, Italy. Relics of St. Gregory are found today in Holy Etchmiadzin, Holy Jerusalem and Antilias. The relic in Holy Etchmiadzin, encased in an arm-shaped reliquary, is used to bless the Holy Chrism (Myuron) once every seven years. It is on display in the treasury of the Holy See.

In the calendar of the Armenian Church, the discovery of the relics of St. Gregory is an important feast and is commemorated on the Saturday before the Fourth Sunday after Pentecost. King Drtad, Queen Ashkhén and Princess Khosrovitukhd were originally commemorated on the Monday following the Fifth Sunday after Pentecost, but since the calendrical revision of Catholicos Simeon in 1774-75, that feast falls on the Saturday following the Fourth Sunday after Pentecost.

King Drtad, Queen Ashkhén and Princess Khosrovitukhd are regarded as saints of the Armenian Church because of their role in the conversion and spread of Christianity in Armenia. It is obvious that St. Gregory could not have succeeded in his mission without help from the royal family. It is also important to note that from the very beginning, there was lay participation in the founding and administration of the Armenian Church. While St. Gregory serves as an example of a fatherly figure for all Armenians, King Drtad, Queen Ashkhén and Princess Khosrovitukhd stand out as the forerunners of lay benefactors. The church cannot function only with priests and bishops. Without lay participation very little is achieved. No matter what our station is in life, we must humble ourselves before God and do our share to achieve Christ's mission.

The Feast of the Sons and Grandsons of St. Gregory

The family line from St. Gregory

St. Gregory the Illuminator - Mariam (Julitta)
 |
 St. Arisdagés, St. Vrtanés - wife's name not known
 |
 St. Krikoris, St. Husig - sister(?) of King Diran
 |
 Bab - Varaztukhd, Athenogenes - Pampish
 |
 St. Nersés the Parthian - Santukhd
 |
 St. Sahag the Parthian - Shushan(?)
 |
 Sahaganush - Hamazasb Mamigonian
 |
 St. Vartan Mamigonian - Tusdrig
 |
 St. Varteni-Shushanig, Vartanush - Arshavir Gamsaragan
 |
 Nerseh, Hrahad, Sahag

3
0
1

2
0
0
1

The calendar of the Armenian Church singles out four members of St. Gregory's family—his two sons, Sts. Arisdagés and Vrtanés, and his grandsons, Sts. Krikoris and Husig—and assigns them a special day of commemoration called “Feast of the Sons and Grandsons of St. Gregory.” The day of commemoration, according to the present calendar in force since 1774-75, falls on the Saturday before the Third Sunday of Transfiguration. Originally it was observed on the Tuesday following the Fifth Sunday after Pentecost. The feast of the discovery of the relics of St. Krikoris, however, is observed separately on the Monday following the Fifth Sunday of the Exaltation. Excluded from this group of saints are the rest of the members of the Gregorid family, namely Sts. Nersés the Great, Sahag the Parthian, Vartan and his daughter Shushanig. The latter are commemorated on different days during the year.

St. Arisdagés

While still a layman in Caesarea (Kayseri), Gregory and his wife Mariam were blessed with two sons, Vrtanés and Arisdagés. When Gregory and Mariam parted,

Arisdagés was still very young and in need of motherly care. Mariam took him with her to the convent she joined. Influenced by his early upbringing in the convent, Arisdagés entered the service of God at an early age and became a hermit in the mountains. He became renowned for his austere way of life, attracting young disciples who sought his company for pious instruction. He was particularly versed in Greek letters and philosophy.

When King Drtad learned that St. Gregory had sired two sons in his younger days, he sent certain nobles to go to Caesarea and bring them to Armenia. St. Gregory himself had withdrawn to the wilderness to lead a solitary life. At the time Arisdagés was living in a hermitage. He initially refused to leave his austere way of life and go to the court of the king. Ultimately he yielded to the plea of Christians not to refuse the pastoral work that lay before him.

Upon the arrival of Arisdagés and Vrtanés, King Drtad took them with him to look for St. Gregory. Finding him in the wilderness, he begged the saint to ordain his son Arisdagés a bishop and take him as his assistant. After his ordination, Arisdagés diligently pursued his pastoral work, preaching and wiping out the vestiges of pagan customs and traditions.

Arisdagés represented the Armenian Church in the Holy Council of Nicaea, which met in A.D. 325 at the order of Emperor Constantine. His name appears in the list that contains the names of the 318 bishops who participated in that council. He returned to Armenia, bringing with him the canons of the renowned council. These canons are still venerated in the Armenian Church and form the foundation of discipline and order in our tradition.

After St. Gregory's complete withdrawal from pastoral life and his demise, St. Arisdagés succeeded him as the chief bishop of Greater Armenia. As a pastor he surpassed the accomplishments of his father, as attested by the historian of the conversion of Armenia.

Arisdagés himself died as a martyr, and that is one of the reasons why he is considered a saint of the Armenian Church. The circumstances of his assassination are not very clear. All we know is that he had at some point in his career as chief bishop of Armenia reprimanded a high dignitary named Archilaeus, who had been appointed governor of the province of Dzopk in western Armenia. We are not told what Archilaeus had done to deserve Arisdagés' reprimand, but he kept a grudge. When the bishop was on a pastoral visit in those parts, Archilaeus met him on the road and slew him. In order to avoid arrest and prosecution for his crime, he fled to the Taurus Mountains in Cilicia. Arisdagés' disciples took his body to the village of Til near Erzinjan and buried him there. His grave was later shown within the confines of the Chukhdag Hayrabadats Vank [The Monastery of the Twin Patriarchs], which was still extant until 1915. He is said to have presided as the chief bishop of Armenia for seven years. The date of his martyrdom is calculated to have taken place at about A.D. 328.

St. Vrtanés

The elder son of St. Gregory the Illuminator chose to lead a secular life and got married while still in Caesarea. At a later time he was ordained a priest, either in Caesarea or Armenia. He and his wife's desire to have children and their prayers to God towards this end were answered only in an advanced age. They were blessed with twins, Krikoris and Husig, who were reared in the Armenian court and given a solid education. He presumably lost his wife during his brother's pontificate, and after his death he was raised to the episcopal throne of Greater Armenia. Vrtanés probably received episcopal ordination from his brother's hand, since there is no reference in the historians to any ceremony of ordination either in Caesarea or elsewhere.

St. Vrtanés activities as chief bishop of Greater Armenia were closely linked with those of the Christian kings of Armenia, first Drtad, his son Khosrov Godag (330-337) and grandson Diran (337-344). Vrtanés always stood by the side of the kings during various Persian invasions into Armenia and internal rebellions. As an active pastor he continued his father's and brother's work.

Despite the declaration of Christianity as the state religion of Armenia and the royal support that the Church was continuously receiving, there were people of high position not pleased with the new religion. Their displeasure with the situation led to serious repercussions. King Drtad, who had been responsible for the conversion of the state, died at a ripe old age, but not because of natural causes. Certain Armenian princes in the service of the court hastened his demise by giving him a poisoned cup to drink. From another version of the story about King Drtad's death, we learn that the anti-Christian princes collaborated with the King of Kings of Iran and were instigated by the latter to put him to death. While on a hunt, they shot Drtad with an arrow, and as the wounded king was recuperating from his wound, they gave him a poisoned cup to drink.

Vrtanés himself was almost a victim to a scheme of a different nature. At the annual commemoration in Ashdishad of St. John the Baptist and Bishop Athenogenes, as instituted by St. Gregory, the chief bishop was celebrating the Divine Liturgy, when two thousand mountaineers from Sasun converged upon the place, with intentions to assassinate him. They were still unconverted idol worshippers, instigated by certain magnates and particularly the queen of Armenia, whom Vrtanés had formerly rebuked for committing adultery. We are told that the hand of God made the conspirators motionless until Vrtanés released them. Overwhelmed by what had happened, the mountaineers heeded the admonition of the bishop and after completing the period of penance set by him they were baptized. Subsequently the bishop withdrew to his paternal estate in Til, near Erzinjan.

St. Vrtanés is said to have ordained a special day of commemoration for the Armenian forces under General Vaché Mamigonian who perished in a battle against the Persians in 338. He consoled the king, his magnates and soldiers for the devastating effect of the war. According to this ordinance, the commemoration was to be repeated annually. He also instituted a special canon for all those who should die for Christian

Armenia, that they be commemorated “before God's holy altar at that point of the liturgy when the names of the saints are enumerated, and after them.” This commemoration was later replaced with that of St. Vartan Mamigonian and his one thousand thirty-six companions, which is celebrated every year until now.

St. Vrtanés' name is closely connected with another contemporary non-Armenian churchman of renown, namely St. Macarius, the bishop of Jerusalem (313-334). He was one of the fathers of the Council of Nicaea (325) responsible, with a few others, for the drafting of the Nicene Creed, which we recite in church during the Divine Liturgy. It was during his tenure of office that the Church of the Holy Sepulcher was built in Jerusalem. St. Vrtanés had the distinction of receiving a letter from Macarius. The letter, originally written in Greek, is preserved only in Armenian and bears the title: “To the Christ-loving and pious Chief Bishop Vrtanés and all the bishops and priests of Armenia.” According to this document, Vrtanés had sent certain priests to Jerusalem with specific questions about church traditions. In his answer, Macarius dwells on various traditions and practices that must be observed in the rite of baptism.

St. Vrtanés died in the third year of King Diran, that is, in A.D. 340. He was buried near his father in Tortan and his grave was shown inside the village church.

St. Krikoris

The missionary work initiated by St. Gregory in the regions of northern Armenia, Georgia and Caucasian Albania was not neglected by his successors. To this end, St. Vrtanés' son Krikoris was raised to the episcopal rank and appointed bishop of Georgia and Albania at a relatively young age. The young bishop extended his missionary activities over a vast expanse of territory reaching the shores of the Caspian Sea. He established churches and evangelized among the peoples and tribes under his care. Among the different northern semi-barbaric nomadic tribes to whom he preached the gospel were the Mazkuts who were ruled by a line of Arshaguni kings related to the royal dynasty of Armenia. At first, the Mazkuts accepted Krikoris' instructions favorably and were inclined to convert to Christianity. But when they learned that Christian teachings were against some of the practices of their nomadic way of life, openly forbidding looting, pillaging, killing, coveting others possessions, they were turned off and greatly angered. They saw in Krikoris' teachings a plot on the part of the Armenian king to stop their plundering raids into Armenia. Krikoris was tied to the tail of a wild horse and driven over a plain. The bishop died as a result. His body was claimed by his followers and taken to Amaras, which is located in present-day Karabagh. He was buried in the church built by St. Gregory. At the end of the fifth century a crypt was built to house his grave. That structure is now located under the main altar of the church of the Monastery of Amaras and is a place of pilgrimage.

The martyrdom of Krikoris took place shortly before the invasion of the Mazkuts into Armenia and the seizure of the capital Vagharshabad. That event took place in A.D.

335. His relics were discovered in the later part of the fifth century and were buried in a newly built crypt, which is still extant, as stated above.

St. Husig

St. Husig, the second son of St. Vrtanés, followed his father's example by embracing secular life. Nourished by King Diran, he was forced by him into marrying his daughter much against his will. He and his wife had twin sons, Bab and Athenogenes. His inclination towards a celibate life, however, alienated his wife and invited on him the hostility of the royal court. Their pressures were terminated by his wife's death, after which Husig devoted himself to raising his children. In a dream the Lord appeared to him and told him that from his children there "will be born other children, and they will be illuminators of knowledge and founts of spiritual wisdom for the realm of Armenia."

After his father's demise, Husig was in line for the succession of the episcopal throne of Greater Armenia. King Diran immediately dispatched a delegation of thirteen high ranking princes and dignitaries to accompany Husig to Caesarea. There Husig was elevated to the episcopal rank. On his return to Armenia he was met by the king and taken to the city of Ardashad where he was officially enthroned. Like his father and grandfather, he became a wonderful pastor of his flock.

Husig's woes began when he, as the upholder of the moral precepts of the church, began to castigate the king and his magnates for their unchristian behavior. For they were engaged in immoral acts and shedding of innocent blood for political ends. Husig excommunicated them, forbidding their entry into the church. This obviously invited on him the animosity of the royal court. On one occasion, on a day of annual celebration when Husig was on a pastoral visit in the western province of Great Dzopk and was present at the palatine church in the royal fortress of Pnapegh, King Diran arrived with his retinue and tried to enter the church. Learning about their arrival, Husig stepped out and cried aloud: "You are unworthy! Why have you come? Do not go inside!" Angered by this, the king's attendants dragged him inside the sanctuary and beat him up with rods, shattering his bones. The servants of the church of Pnapegh carried the battered bishop, who was still alive, to his ancestral estate in Tortan. Unable to recover from his injuries, Husig died there and was buried near the graves of his father and grandfather. His tomb was shown inside the church of Tortan. The martyrdom of St. Husig is placed in A.D. 344.

St. Daniel the Syrian

The feast of the Sons and Grandsons of St. Gregory the Illuminator includes the name of St. Daniel the Syrian, though he is not a member of the Gregorid house. Daniel

had been one of St. Gregory's pupils and associates. St. Gregory himself had put him in charge of the province of Daron (modern Mush area), where he held the office of "supreme justice," and looked after the church in Ashdishad, where the relics of St. John the Baptist and Bishop Athenogenes rested. His titles, "overseer, law-giver, supervisor and guardian of all the churches of Greater Armenia," and his ecclesiastical rank as chorepiscopus—bishop tending to the flock in the countryside as opposed to a bishop of a city or a district—indicate that he was a missionary who traveled from place to place. He is said to have preached in Persia and other foreign parts and to have converted many people to the Christian faith. He was also in charge of the graves and the possessions of the Gregorid family, and was attentive to keep the memories of the saints of that family as well as that of King Drtad alive among the faithful.

Since St. Husig's two sons led secular lives and had no inclination of following the footsteps of their ancestors, King Diran sent his magnates to summon Bishop Daniel, now an elderly ascetic tending to church affairs in the village of Til, to assume the spiritual leadership of the Armenian people. He met the king in southwestern Armenia and rebuked him and his magnates for their crimes. Enraged at his outspokenness, the king ordered his servants to strangle him, despite the advice of his nobles not to do so. His body was taken to the valley Hatsyats Trakhd and buried in the cell where he lived as a solitary. The Monastery of Gopa Soorp Taniel stood at that site until 1915. St. Daniel was martyred in A.D. 344.

These four saints have been venerated as a group at least since the end of the twelfth century. For it was at that time that Archbishop Nersés of Lampron wrote a hymn dedicated to them ("Canon of the Sons and Grandsons of St. Gregory the Illuminator"). In it the hymn he devoted four stanzas briefly describing the merits of each one of the saints and mentions them by name. This hymn is still chanted on the day of commemoration of these saints.

St. Nersés the Great

St. Nersés, the grandson of St. Husig, is not commemorated with the Sons and Grandsons of St. Gregory. As a major saint of the Armenian Church he has a special day dedicated to his memory, namely the Saturday before the Third Sunday after Pentecost. That date, however, was arranged by the ordinance of Catholicos Simeon in the revised calendar he published in 1774-75. Originally, that feast fell on the Monday following the Fourth Sunday after Pentecost.

With the martyrdom of St. Husig and St. Daniel, only Husig's two sons, Bab and Athenogenes, remained in line for the succession of the throne of St. Gregory but they were laymen and had no desire to become priests. With the universal consent of the Armenian bishops, they were forced against their will to be ordained deacons. As they were professional soldiers, they showed no inclination to spirituality and with their worldly conduct convinced everyone that they were not suitable for the position of chief

bishop. Consequently, the episcopal throne of Greater Armenia was delegated to bishops from another family.

St. Nersés, the son of Athenogenes and Pampish (presumably the daughter of King Diran), was a courtier and the chamberlain of King Arshag II. He was married to a princess named Santukhd and the couple had a son, who later became the renowned Catholicos Sahag the Parthian. St. Sahag in turn became the grandfather of St. Vartan Mamigonian. Despite his secular background, St. Nersés was a pious Christian. As a young soldier he had spent some time in Caesarea and had been “taught by spiritual teachers.” His connection with St. Gregory the Illuminator invited on him the attention of all the magnates of Armenia, who held council with King Arshag and advised him to persuade Nersés to become the spiritual leader of Armenia. Nersés, who was standing among the magnates in the royal assembly hall, fully adorned in ceremonial robe, refused to accept the proposal, not deeming himself worthy of such a high dignity. The assembly laughed at his feigned arguments and the king literally stripped him of his royal ornaments. He was immediately ordained a deacon and sent to Caesarea to receive episcopal ordination.

After being ordained a bishop by Archbishop Eusebius of Caesarea, Nersés returned to Armenia. The event of his enthronement is said to have taken place in 353. Nersés immediately upon his return undertook the pastoral duties of chief bishop, renovating old churches, founding new ones and tending to the spiritual needs of his flock. Christianity was still a new religion in Armenia and many were still feeble in their faith. The newly ordained bishop worked towards making the Armenians practicing Christians. To that end he held a church council of bishops in Ashdishad, introducing a number of reforms. Secular regulations were set for the believers, and attention was paid to make the beliefs of the church uniform. Instructions were formulated so that throughout the land almshouses and shelters would be built for the poor, hospitals for the sick and leprosia for lepers. The faithful were urged to make the necessary provisions for the maintenance of these institutions.

St. Nersés also became known for his other charitable works and his concern for moral purity as well as family life. He forbade excessive mourning over the dead, upheld the sanctity of marriage, and gave relief to widows, orphans, captives and the poor. He sheltered in his own residence the blind and the crippled, and always shared his meals with them. He also tended to the needs of the church as an institution by regulating the liturgical services and the rites, establishing monasteries and schools, and educating young people who were later ordained priests. In short, he may be described as the founder of Christian charity in Armenia and as the churchman who laid down for posterity the role of the Armenian Church as the guardian of the Armenian people not only in spiritual but also in social and educational respects.

St. Nersés participated in the political life of his country. From 353 until 359 he was among King Arshag's chief advisors. It has been shown that in A.D. 358 St. Nersés headed a diplomatic delegation to Byzantium that brought Armenia under the Roman sphere of influence and secured a period of peace and prosperity for the country. This

act, however, cost St. Nersés his throne. It is now quite certain that the exile of the saint was actually due to King Arshag's adherence to the current religious policy of imperial Rome. We know from the Western historical sources that all the orthodox bishops in the Roman Empire were banished in 359 and St. Nersés was obviously one of those bishops. King Arshag, as a Roman ally, could not have kept on the throne an orthodox chief bishop, when the Roman emperor himself was an adherent of the Arian heresy and had taken measures to exile the orthodox bishops within his realm. The Armenian historians of the fifth century speak about St. Nersés' withdrawal from office as a result of his objection to King Arshag's moral depravations and about his exile at the order of the the Roman emperor Valens.

St. Nersés' exile lasted for about nine years. He reluctantly returned to the throne of his ancestors during the reign of King Bab, Arshag's son, and remained in office for four years. His return also can be explained by circumstances outside of Armenia. His years in exile seem to concur with the duration of the banishment of the orthodox bishops in the Roman Empire, and his return and reinstatement in office coincided with that of the same bishops.

St. Nersés' relations with King Bab were cordial at first, but deteriorated gradually. The Armenian historians charge Bab with moral depravity and point to St. Nersés' criticism of the king's lifestyle as the cause of his downfall. Yet the alliance between the Armenian king and the Roman emperor Valens, an adherent of the Arian heresy, suggests religious reasons for the friction between Bab and St. Nersés. The non-compliance of an orthodox Nersés to the Arianizing tendencies of Bab could obviously not be tolerated for long. St. Nersés was poisoned at the king's order. He died in 373 and was buried in Til, near the tomb of his great uncle St. Arisdagés. A cathedral, built over the site of the graves, was destroyed in the seventh century. As the region changed hands over the centuries, the exact site of St. Nersés' grave was forgotten. His relics were discovered at the end of the thirteenth century and distributed between the church in Erzinjan and the nearby village of Kee where the Monastery of Dirashén stood. Another monastery in or near Til, Chukhdag Hayrabedats, also claimed to have relics of St. Nersés. The relics were discovered in the second half of the thirteenth century. The renowned poet and writer Hovhannés Bluz Vartabed of Erzinjan, a contemporary of that event, wrote a hymn ("Canon of the Patriarch St. Nersés the Great).

Bishop St. Khat

St. Nersés is always commemorated with his associate Bishop Khat. Like St. Nersés, Khat, a native of the village of Marag near Karin (modern Erzurum) was a married man and had two daughters. He had been St. Nersés' pupil and deacon. Ultimately he rose to the rank of bishop and placed in charge of two districts, Pakrevant and Arsharunik. Through the marriage of his daughters he was associated with the Abahuni noble clan. During St. Nersés' tenure of office he was designated as supervisor of the

poor and the charitable institutions founded by his mentor. The latter, in his absence, entrusted him the care of church affairs, officially naming him his vicar. Khat faithfully carried out his ministry.

Like St. Nersés, Khat was also an adamant supporter of orthodoxy against the royal court, which adhered to the heretical teachings of Arius. Because of this reason, he was in conflict with the king, who tried to bribe him, but to no avail, since Khat distributed the gifts bestowed on him among the poor. King Arshag had him driven from the royal camp and ordered his men to stone the bishop. The ordeal of a painful death was spared to him thanks to the Abahuni clansmen, related to him through marriage. One of his son-in-laws, Asurk, succeeded to his episcopal rank and office, presumably after his wife's demise.

Khat is not a martyr but his sufferings at the hands of King Arshag make him a confessor.

The Historical Sources on St. Gregory and the Conversion

Our knowledge about the circumstances of the conversion of the Armenian people, as well as on the sons and grandsons of St. Gregory depend on three important sources. These are, in modern English translation:

1. Agathangelos, *History of the Armenians*, translation and commentary by R.W. Thomson, (Albany, State University of New York Press, 1976).
2. Movses Khorenatsi, *History of the Armenians*, translation and commentary on the literary sources by R.W. Thomson, (Harvard University Press, 1978).
3. *The Epic Histories Attributed to P'awstos Buzand*, translation and commentary by Nina Garsoïan, (Harvard University Press, 1989).

The Holy Translators

The Calendar of the Armenian Church list under the title Holy Translators a number of saints, including:

- a) Catholicos St. Sahag the Parthian,
- b) St. Mesrob Mashdots, St. Yeghishé,
- c) St. Yeghishé
- d) St. Movsés the Grammarian,
- e) St. David the Invincible,
- f) St. Gregory of Nareg, and
- g) St. Nersés of Hromgla.

The commemoration of this group of seven saints is held on two separate occasions. St. Sahag and St. Mesrob are commemorated as a team, separate from the rest of the Translators, on the Thursday following the Fourth Sunday after Pentecost, under the heading “Feast of our Holy Translators Isahag and Mesrob.”

The second commemoration leaves out Catholicos Sahag's name and joins to St. Mesrob's those of St. Yeghishé, St. Movsés the Grammarian, St. David the Invincible, St. Gregory of Nareg, and St. Nersés of Hromgla. This feast was originally observed on the Monday following the Fourth Sunday of the feast of the Assumption of the Holy Virgin. Since the calendrical reforms of Catholicos Simeon of Yerevan in 1774-75, we hold this feast on the Saturday following the Fourth Sunday of the feast of the Exaltation of the Holy Cross.

The English word *translator* does not do justice to the Armenian *tarkmanich*, which has a much broader meaning. *Tarkmanich* is the present participle of the verb *tarkmanel*, a loan word from Syriac. To our ancestors the word *tarkmanich* had the meaning not only of translator, but also commentator, narrator, writer, poet, rhetorician, historian, intellectual, and philosopher—of course all of these to be taken in a Christian context. This is the reason why the group of saints labeled as Holy Translators includes the names of Sts. Sahag and Mesrob, who with their pupils were responsible for the Armenian translation of the Holy Scriptures, as well as those of others from different disciplines. The list in the calendar includes the names of a fifth century historian/writer, a sixth century grammarian/hymnographer, a sixth century philosopher, a tenth century poet/biblical commentator, and a twelfth century theologian/poet. The list is of a representative nature and includes several other writers who are saints of the Armenian Church. The names in the list have been singled out because of their accomplishment, merit and renown in their respective fields.

Sts. Sahag and Mesrob are considered major saints of the Armenian Church because of their effort to spread spiritual and intellectual enlightenment throughout the Armenian world. Under the sponsorship of King Vramshabuh and Catholicos Sahag, St.

Mesrob, inspired by God, created the Armenian alphabet in A.D. 406. His first and foremost endeavor was to engage himself and his pupils to the task of translating the Holy Scriptures into Armenian. For over a period of four decades, Sts. Sahag and Mesrob established schools, educated the young and spread the word of God throughout Armenia and its neighboring regions. The literary output of these fifth century writers, still extant today and referred to as “the literature of the Golden Age,” is distinguished from other forms of Armenian by its beautiful, energetic and lively style. This is largely because it stood very close to the spoken language of the time. The literature of the Golden Age includes translations of biblical texts, historical, canonical, exegetical (biblical commentaries), hagiographical (saints' lives), liturgical works and original writings. The first original work in Armenian is considered to be Goryun Vartabed's *Life of St. Mashdots*. This was followed by Yeznig Vartabed's treatise *Against the Sects*, a philosophical work, *the Canons of the Council of Shahabivan* (444), Agathangelos' *History of Armenia*, the *Epic Histories* attributed to P'avsdos Puzant, and a few other minor texts. These translations and original works, all of them full of spirituality, formed the foundation of Armenian literature. Throughout the Middle Ages and early modern times, secular themes were very limited in our literature, which remained for the most part religious in content. The secular genres, though present in several earlier works, became predominant only in the nineteenth century.

It would take a large book to present even short biographies of all of the major Armenian *translators*. Following the church calendar, we dwell only on the seven mentioned names and present very brief sketches of their lives.

St. Sahag the Parthian

Catholicos St. Sahag the Parthian (A.D. 387-438) is a major saint of the Armenian Church and one of the glorious pontiffs to have occupied the throne of St. Gregory, his ancestor. In the history of our church very few men have held the office of catholicos for such a long period at a very turbulent time.

St. Sahag was the son of St. Nersés the Great and therefore a direct descendant of St. Gregory the Illuminator and of the Arshaguni royal dynasty. In his youth he was educated in the West, receiving a solid secular and religious education in Greek. At a later date he used his learning in the task of revising and editing the first translation of the Holy Scriptures by St. Mesrob and his pupils. For this he had at his disposal an authentic copy of the Holy Scriptures in Greek brought from Constantinople.

In 387 when St. Sahag became catholicos of Greater Armenia, Armenia was partitioned between the Roman and the Persian empires, with the larger part falling under Persian control. Although Armenian kings ruled in both parts, they were subject to their respective emperors and reigned as governors, but retained their royal titles. This state of affairs, and specially the Zoroastrian Persian control in the east, did not promise a smooth going for the church and the Armenian people in general.

The invention of the Armenian alphabet and the founding of a literary tradition in these circumstances were not accidental events but a planned effort to confront the difficulties facing the church in the future. It must be noted that the intellectual enlightenment of the Armenian people was accompanied by an intensive effort on the part of Sts. Sahag and Mesrob to proselytize the Armenians in Persian Armenia, as well as in the outlying provinces severed by the Persians. Their missionary work was also carried out in the neighboring lands. While St. Sahag worked in Persian Armenia itself, St. Mesrob preached and taught in the outlying provinces and the neighboring lands as well as in the Greek sector of Armenia.

In A.D. 428 the Persians dethroned the Armenian Arshaguni king Ardashir and put an end to the Armenian monarchy. Since St. Sahag was related to the Arshaguni and supported the king, they also deposed him as catholicos of Greater Armenia. In his place they first installed an Armenian priest from southern Armenia and then two Syrian bishops, one following the other. These men were given the administrative and judicial responsibilities of the office, while St. Sahag was still recognized by the people as their spiritual leader. He devoted his later years entirely to teaching and literary activity. In c. 433 his disciples brought from Constantinople copies of the Councils of Nicaea (A.D. 425) and Ephesus (A.D. 431). He is probably responsible for the Armenian translations of these, now in the Armenian Book of Canons.

St. Sahag died in 338 and his body was taken to Daron under the care of his grandson's, St. Vartan Mamigonian's, wife Tsdrig. He was buried in Ashdishad, not far from the church of St. John the Baptist built by St. Gregory. Subsequently a magnificent church was built on the grave itself, which was later enclosed in a monastic complex. The monastery was destroyed in the Middle Ages, but the tomb of the saint, enclosed in a small structure, which had been restored, was a place of pilgrimage until 1915.

Besides being commemorated with St. Mesrob, St. Sahag has a special day set for him alone. That feast falls on a Saturday before the Sunday that is one week before the Great Paregentan Sunday.

St. Mesrob Mashdots

The creator of the Armenian alphabet was born in the village of Hatseg, located in the region of present-day Mush. He was the son of a commoner named Vartan who was a client of the Mamigonian clan. As a youth Mesrob had learned Greek, Persian and Syriac and had ultimately entered military. Because of his gift for languages, he became a secretary in the royal chancellery.

Disenchanted with a secular way of life and being spiritually inclined, Mesrob chose to become a priest. Soon thereafter, gathering a few pupils around him, he went to the region of Koghtn in modern Nakhichevan to lead a solitary life in the wilderness and preach to the people of that region, who were still not converted to Christianity. During his missionary work, he came to realize the necessity of having a literary tradi-

tion in Armenian so that people could understand the Holy Scriptures and the liturgy.

These concerns led St. Mesrob to Catholicos Sahag who took him to King Vramshabuh and the two of them laid before him the need for a literary language. The king commissioned a certain Vahrij to consult a Bishop Daniel in northern Syria, who, rumor held, possessed an old alphabet invented for Armenian. With the help of a priest named Hapel, Vahrij met the bishop and acquiring from him the alphabet, brought it back with him to Armenia.

At the arrival of Vahrij with the alphabet, St. Mesrob gathered a number of young pupils for trial, but noticed that Bishop Daniel's letters were not suitable for the phonetic structure of Armenia. Thereupon, taking some of the pupils with him, he went to the centers of learning in northern Syria, expecting to find a solution for his concern. While he was in the town of Edessa (modern Urfa), he saw in a vision from God the forms of the letters of the Armenian alphabet, and finding a scribe named Rufinus, commissioned him to draft the shapes of the letters he had created. While still abroad, he immediately undertook the translation of the Bible, beginning with the Proverbs of Solomon.

On his return to Armenia, St. Mesrob established schools and devoted the rest of his life to educational and missionary work. His travels took him to the outlying provinces of Armenia, to Georgia and Caucasian Albania, to the imperial court of Constantinople and to the Greek sector of Armenia. While in Georgia and Albania, he also created alphabets for Georgian and Albanian.

Besides his work as a teacher and missionary, St. Mesrob was a staunch supporter of orthodoxy. He successfully wiped out the seeds of heresy from Armenia. As an administrator of the church, he is said to have held the rank of chorepiscopus (a bishop tending to people living in the countryside). After St. Sahag's demise he became the *locum tenens* in charge of the spiritual affairs of the church.

St. Mesrob outlived St. Sahag by only six months. He died in 439 and was buried in the village of Oshagan. His tomb is located in a crypt under the altar of the church of Oshagan and is a site of pilgrimage. The present church over the crypt is a nineteenth century structure, replacing an earlier church built in the seventeenth century. We know from historical sources that a chapel had been built on the crypt soon after the saint's burial.

In our days it has become an established tradition for the members of the brotherhood of Holy Etchmiadzin to receive the doctoral staff that vartabeds hold at the church of Oshagan.

St. Yeghishé Vartabed

St. Yeghishé, the historian of the Vartanants War, was by his own admission the secretary of St. Vartan Mamigonian and chaplain in the Armenian contingents. He had been a pupil of Sts. Sahag and Mesrob. He is also thought to be one and the same with

Yeghishé bishop of the Amaduni clan who participated in the council of Ardashad in 449, where the Armenians openly defied the Persian demand to convert to Zoroastrianism.

After the great rebellion of 450 and 451 and the martyrdom of St. Vartan Mamigonian, St. Yeghishé spent a few years in seclusion in the wilderness. Save for a short return to pastoral duties, he continued his solitary existence on the mountains of southern Armenia. When his fame as a saintly man became known in those regions, he changed his residence, moving to the mountains in the south of Lake Van. He died in the wilderness and was buried there. The grave was in the village of Varishad until the early decades of the nineteenth century. His relics were later transferred to the Monastery of Charahan Surp Nshan near the town of Vosdan, buried by the elevation of the chapel. In about 1889 the relics were exhumed again and buried inside the sanctuary. The complex and the tomb were still extant in 1915.

It is not clear when and where St. Yeghishé had the time and the opportunity to write his works, as he was a prolific author. He spent most of his life in military camps and subsequently in the wilderness. Most people know him as the historian of the Vartanants War. His *History* is indeed a unique piece of Christian historiography, full of philosophical reflections and poetical inspiration. In addition to this, there are many writings in the extant manuscripts attributed to St. Yeghishé. Only some of these works are considered to be from his pen and include the following: a treatise on the Transfiguration of the Lord, which is in the Lectionary of our church, and is read on Transfiguration Sunday; an admonition addressed to monks; a doctrinal treatise on the Passion, Crucifixion, Burial and the Resurrection of the Lord; a commentary on the Old Testament books of Joshua and Judges; a treatise on the souls of men; a commentary on the Book of Genesis, of which only excerpts remain; a series of questions and answers on the Genesis.

St. Movsés Kertogh (the Grammarian)

Very little is known about the biography of this saint. One thing is very certain that he is not a fictitious personality, since he is mentioned in the historical sources as the teacher of a number of writers who flourished in the mid- and late sixth century. This leads no doubt that he lived and worked sometime in the first half of the same century. The major source of the problem is the identification of Movsés Kertogh with Movsés Khorenatsi, the historian, which raises all kinds of chronological problems whether one accepts Khorenatsi as a fifth century writer or from a later period. It seems best to treat them as two separate individuals.

Movsés Kertogh was, according to later sources, the bishop of Pakrevant and a man well versed in Greek grammar, rhetoric and philosophy. Modern scholarship attributes to him the translation, from Greek, of the Grammar of Dionysius Thrax. This was an important landmark in the history of Armenian literature, since that work served as

the foundation of philosophical, rhetorical and theological learning. The Greek work obviously had to be adapted to the grammatical characteristics of Armenian and required a separate treatise to that end. Movsés produced a grammatical commentary, which in Western technical language is referred to as *Scholia to the Grammar*. The grammatical works were followed by another adaptation from Greek, a large handbook on rhetoric. There is also reason to believe that Movsés was the translator of some of the works of the renowned Jewish philosopher Philo of Alexandria (first century A.D.). Many of the originals of these works, which are very important for understanding the development of Christian theology, are lost and are available only through Armenian translations.

These grammatical, rhetorical and philosophical works opened the way to numerous new translations and original works of a philosophical and theological nature. The technical words and idioms formulated in these are indispensable even today for the coinage of a scientific, theological and philosophical terminology in modern Armenian.

Movsés is one of the earliest hymnographers of the Armenian Church. The medieval list of authors in the hymnal in use in our church since the end of the thirteenth century attributes to him all of the hymns of the Theophany cycle, as well as several others on the Resurrection, including the *Magnificat* hymns, and others.

St. David the Invincible

Although tradition states that St. David the Invincible was a pupil of Sts. Sahag and Mesrob, it is now established that he is a late sixth/seventh century personality. Like St. Mesrob Mashdots, he also came from the district of Daron, from a village named Nerkin. We learn from his biography that as a young man he had gone to Alexandria, Egypt and studied in the renowned Neo-platonic school there with a philosopher named David. The latter, a few of whose works in Greek have reached us, is also known to have been of Armenian origin and a Christian.

The identity of the names of the teacher and the pupil has created much confusion in historical works. The works of these two Davids, as well as of certain others bearing the same name from various periods, have all been attributed to one person. The David we venerate as a saint is responsible for the Armenian translations of a number of philosophical works, including three of his teacher's writings, as well as some of the treatises of the ancient philosophers Aristotle, Porphyry, Iamblichus and Olympiodorus. All of these, as well as a few other translations and his own original works on grammar, the Holy Cross and the Holy Catholic Church, are still extant. He is said to have been surnamed "the Invincible" because of his invincibility in philosophical dialectic.

The value of David's work lies in the fact that through his translations he provided the Armenian theologians a philosophical framework, or a language that they could use in their works and discussions on complex theological issues. That Neo-platonic Christian framework is still very valuable today for understanding and explaining the theology of the Armenian Church. Besides this important aspect about David's

accomplishments, one must bear in mind that his Armenian translations of the works of Aristotle, rendered from more ancient manuscripts than those that are extant, are very valuable for the establishment of the Greek text of that great philosopher. The variant reading in the Armenian translations were collated decades ago by the renowned British scholar F.C. Conybeare.

St. Gregory of Nareg

St. Gregory of Nareg is best known for his renowned prayer book, *The Book of Lamentations*. He was the son of a priest named Khosrov, who after his wife's demise was elevated to the rank of bishop and became the prelate of Antsevatsik, a district to the south of the city of Van. Khosrov himself was a man of letters and the author of a commentary of the Divine Liturgy and another work of a similar nature on the liturgical hours.

At a young age Gregory was placed under the care of his mother's paternal uncle, Anania Vartabed, a renowned theologian and the abbot of the Monastery of Nareg located to the south of Lake Van. Gregory and his brother Hovhannés must have been among the first generation of pupils at Nareg, which was founded in the mid-900s. After receiving a solid theological education and becoming well versed in the Holy Scriptures, Gregory became a monk in the same monastery and was ordained a celibate priest. He spent the rest of his life there in piety, teaching and writing. During his lifetime he became known for his saintly life. He spent some of his time in seclusion in a cave by the lake, praying and meditating. On one occasion, as he was looking at the water, he had a vision of the Holy Virgin with the baby Christ in her arms. He later described this miraculous experience in writing.

St. Gregory died on October 7, 1003 and was buried in Nareg. His tomb and the monastery were among the important pilgrimage sites until 1915. After the Genocide and the deportation of the Armenians, the Monastery of Nareg was razed to the ground.

In 1021, when the Armenians of the southern kingdom of Vasburagan migrated to Byzantine territory, they took with them some of the relics of their beloved saint. The relics were laid in a village near the city of Agn (modern Egin) on the Euphrates River and a monastery was built there. St. Gregory was also venerated there and pilgrims paid frequent visits to his tomb, which was located in a crypt under the altar of the church. The monastery and the church were in ruins in the nineteenth century. After 1915 the site was entirely abandoned.

Besides his book of prayers, which has been translated into Western languages, St. Gregory wrote many other works, including a commentary on the Song of Songs and odes dedicated to different feast days. Some of these are still chanted at the beginning of the Divine Liturgy when the priest is preparing the host.

St. Nersés Shnorhali (the Graceful)

St. Nersés Shnorhali, the fourth catholicos bearing that name, was born at the beginning of the twelfth century. He was the son of Prince Abirad Bahlavuni and his brother was Catholicos Gregory III (1113-1166). The Bahlavuni family traced its ancestry from St. Gregory the Illuminator. Various members of the family achieved renown during the Bagratid kingdom, particularly as generals and statesmen in eleventh centuries. Nersés' great uncle on his mother's side was Catholicos Gregory II the Marytophile (1066-1106), whose father, Prince Krikor Makisdros was a polymath and one of the most remarkable men of letters in medieval Armenia.

Orphaned at a young age, Nersés and his older brother Gregory were placed under the care of their great uncle Catholicos Gregory II, who paid particular attention to their education and upbringing, realizing that his throne would ultimately pass to the young boys. While Gregory ascended the throne of St. Gregory in 1113, Nersés was sent to Garmir Vank near Kesun, a town to the east of Cilicia. There he became a pupil of Sdepanos Manug Vartabed and was educated in the Holy Scriptures, especially in biblical exegesis, a field in which the school of Garmir Vank excelled. During his stay there Nersés had as schoolmates Iknadios and Sarkis, who later became vartabeds and wrote biblical commentaries, the first on the Gospel of St. Luke and the second on the Catholic Epistles. Nersés himself began to compose a commentary on the Gospel of Matthew but could not continue beyond chapter 5, verse 17, as he was soon elevated to the patriarchal throne and was preoccupied with administrative work. The title *Shnorhali*, given to all three priests, is considered to be an honorific bestowed on the alumni of the Garmir Vank.

St. Nersés was ordained a celibate priest at a young age and later a bishop. He became his brother's chief adviser and assistant, sharing with him the burden of the administrative responsibilities of the patriarchal office. He lived with his brother in the catholicate of Hromgla, an outcrop on the Euphrates now in southern Turkey. In 1141 he accompanied his brother on a trip to Antioch in Syria, where an ecumenical meeting took place with Latin churchmen. This meeting probably influenced St. Nersés' outlook on relations with other churches. He ultimately emerged as a great ecumenist, highly respected by the other churches as well as his own.

As his brother's vicar, St. Nersés intervened in quarrels arising among noble families that ruled in Cilicia. On one such occasion in 1164-1165, when he was still in Cilicia, he met a high-ranking Byzantine official with whom he held a discussion about the teachings of the Armenian Church. This encounter constituted the beginning of a long dialogue and exchange of letters with the Byzantine emperor Manuel Comnenus and the Patriarch of Constantinople and led to an attempt to unite the Armenian and the Greek churches. The effort failed because of Nersés' demise and the massive defeat the Byzantines suffered in Anatolia at the hands of the Seljuks of Rum.

St. Nersés Shnorhali died in 1173 and were buried at Hromgla. His tomb is still there on the outcrop, which is now in danger of being inundated with the waters of a

newly constructed dam. The Armenian Patriarch of Constantinople visited there in 2000 and was planning to transfer the relics of the saint to Istanbul.

Since his youth St. Nersés was involved in writing. He is one of the most prolific of the Armenian writers. In addition to a number of extensive epics, poems, encyclicals, pastoral letters and exegetical and theological treatises, he was engaged in editing several works on the lives of saints. He is best known for his prayers, songs and hymns, which constitute the major bulk of our Book of Hours and the Hymnal. His God-given talents as a poet and musician were accompanied by a mellow personality. According to his biographer, at times when people annoyed him to the point of anger, he would address them as follows: "Light, if I did not respect myself, I would get mad at you." Yet, this righteous man of God, a great ecumenist that he was, could not restrain himself from using strong words against those who had forsaken their church, preferring the doctrines of the Greeks and vilifying their own.

1700th Anniversary of the Conversion of the Armenian People to Christianity

The year 2001 marks the 1700th anniversary of the conversion of the Armenian people to Christianity and its declaration by royal edict as the state religion of Armenia. The first Western witness to this is an early fifth century church historian named Sozomenus, who states in his *Ecclesiastical History*, "The Armenians, I have understood, were the first to embrace Christianity." He then goes on to inform us that King Tiridates of Armenia had converted to Christianity as a result of "a marvelous sign which was wrought in his own house." According to the same source of information, the king had a herald announce his commands to his subject so that they would convert.

The Armenian historical tradition about this important event, which was formulated in the 460s, attributes the conversion not only to King Tiridates (Drtad in Armenian), but also to St. Gregory the Illuminator. Gregory, a devout Christian missionary, is said to have come from the Cappadocian town of Caesarea (modern Kayseri in central Turkey) and entered the service of Tiridates as the king's secretary. Upon his refusal to offer sacrifice to one of the major deities of the state, he was put to torture and later incarcerated for thirteen years.

According to the Armenian tradition, while Gregory was in prison, Tiridates, an ally of Rome, persecuted the Christians and gave orders to execute certain Christian nuns who had come from Rome, escaping the persecutions of the Emperor Diocletian. Stricken by his conscience because of the martyrdom of the nuns, with one of whom he had fallen in love, King Tiridates was afflicted by an ailment that drove him to live in

the fields like a wild animal. No one was able to help him in his present state, until his sister learned in a dream that it was only Gregory who knew how to cure him. Gregory was immediately released from his confinement and healed the king's hands and feet, so that he could help him build chapels to house the graves of the martyred nuns. After many days of fasting, penance and preaching, Gregory's prayers completely healed the king. Tiridates, his court and armies converted to the new faith. Following this, the king and Gregory traveled throughout Armenia and destroyed the pagan shrines, setting up in their place altars and crosses.

At a gathering of his magnates and armies, King Tiridates proposed to have Gregory ordained as bishop of Greater Armenia. Gregory was sent to Caesarea with a delegation of princes and dignitaries and there he was ordained a bishop by the hand of Leontius, the metropolitan bishop of that see. Upon his return to Armenia, within the course of seven days Gregory baptized the king, his armies and four million Armenians in the Aradzani River (modern Murad Çay in eastern Turkey). Then he embarked on completing the construction of the cathedral of Holy Etchmiadzin, the present residence of the Catholicos of All Armenians.

The traditionally accepted date for the baptism of the Armenian people is given as 301. There is some truth to this. Eusebius of Caesarea, an early fourth century writer known as the "father of church history," refers in his *Ecclesiastical History* to a campaign of the Roman Emperor Maximinus Daia against the Armenians in 311/312 and describes them as Christians, who are "exceedingly earnest in their piety towards the Deity."

Christianity had been introduced into Armenia at a much earlier date. The Armenian literary tradition, dating back to the fifth century, knows of two Apostles of Christ, Sts. Thaddeus and Bartholomew, to have come to Armenia and preached the gospel in the first century. They proselytized among the Armenians and were martyred on Armenian soil. The grave of St. Thaddeus is now located in a monastery in north-western Iran and is a popular pilgrimage site, while that of St. Bartholomew, now in shambles, is in southeastern Turkey. From various historical sources it is possible to conclude that there were Christian communities in Armenia prior to the conversion in 301. Eusebius even mentions a certain bishop by the name of Meruzanes in c. 250 as the prelate of the Armenian Christians.

With the declaration of Christianity as the state religion of Armenia in 301, however, a new era began in Armenian history. During the course of the fourth and fifth centuries, Christianity became a part of the Armenian national identity and has remained to be so over the past seventeen centuries. This identity was further enhanced by a Christian literature in the native language. The civilization that flourished in Armenia was fundamentally Christian in nature.

Christianity penetrated the Armenian social and political order at all levels. Members of noble families were educated in the Holy Scriptures and some were as well versed in them as the priests. The ecclesiastical jurisdictions were adapted to the territorial divisions among the noble families and the bishops came from their ranks. The

Holy Scriptures and the canons of the church served as law books in the hands of bishops, who were also judges. The church took upon itself the social responsibilities of the state, including almsgiving, welfare, hospitalization and institutionalization of those afflicted with incurable diseases. It also provided shelter and food to the needy and even to travelers.

The conversion exposed Armenia to the West and to western civilization. Armenia's highly eastern cultural substratum was injected with western learning, traditions and ideas. The result was a fusion of cultures that produced a unique Christian civilization during the Middle Ages. Armenia's literature, art, architecture, music, and culture in general are neither Western nor Eastern. They represent a creative expression whose roots are both in the East and the West. One thing is certain, that without Christianity, the Armenian people would not have had the inspiration to create their tradition.

At the forefront of the Christian world in the east, Armenia suffered greatly from powers that were hostile to the Christian West. The Armenians truly became a martyred nation. Caught as a buffer between empires at war with each other, Armenia remained faithful to her Christian faith. As a result it lost much of her territory and ultimately her independence. Save for brief periods of self-rule under native dynasties and monarchs, it remained a subject nation from A.D. 387 to 1918. Even the Soviet regime of seventy years could not wipe out the Christian roots and culture of the country. The modern Republic of Armenia, independent since 1991 and only a small segment of the historic territory of the Armenian homeland, is still a Christian country deeply committed to her Christian legacy. Almost thirty thousand ancient and medieval Christian monuments bedeck the present territory of the republic, while thousands of others are in ruins in Turkey. If nothing else, these monuments are reminders of a Christian legacy that cannot be forgotten.

After the fall of the Armenian kingdom in 428, the Armenian Church became the sole heir and protector of the legacy of the Christian tradition in Armenia. Over the centuries it tended to the spiritual needs of the people and patronized learning, literature, jurisprudence, arts, architecture and music. The ancient, medieval and early modern literature, architecture, sculpture, art, music and other cultural forms were created within the bosom of the church. When necessary, the church also concerned itself with the physical well being of the people on a social, economic, medical and political scale.

As a result of centuries of persecution for their faith, the Armenians were forced to migrate to foreign lands throughout the Middle Ages and the modern period of history. The most devastating persecution took place between 1915 and 1922, when more than two million Armenians were deported and more than a million and a half were massacred by the Ottoman Turks. That was the first genocide of the twentieth century and the word "Genocide" was partially coined by Raphael Lemkin to describe that event.

Today, scattered all over the world, more than three million Armenians continue to maintain the Christian traditions bequeathed to them by their ancestors. The Armenian Church serves as the nerve center of Armenian community life and is active-

ly engaged in preaching the word of God and teaching the doctrines introduced by St. Gregory the Illuminator and his successors. The present patriarch, His Holiness Karekin II, Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians, still resides in the patriarchal residence near the cathedral founded by St. Gregory and King Tiridates.

The 1700th anniversary of the conversion of the Armenian people to Christianity will be commemorated throughout the world. In certain cosmopolitan centers, exhibitions and other events have already taken place and will continue throughout the year 2001. The construction of a magnificent cathedral in Yerevan, the capital of the Republic of Armenia, is expected to come to its completion soon. The consecration will take place within the same year to mark the anniversary. Other events include several publications in different languages, ecumenical services, conferences, seminars, concerts, pilgrimage tours through historic Armenia and the Holy Land, religious services and visitations on the part of the Catholicos of All Armenians. All of this indicates that after 1700 years, the Christian faith among the Armenians is still thriving and shows signs of a great revival particularly in Armenia.

Krikor and Clara Zohrab Information Center

Krikor and Clara Zohrab Information Center

LIST OF LECTURERS

The year 2001 marks the 1700th anniversary of the conversion of the kingdom of Armenia to Christianity. The Diocese of the Armenian Church plans to appropriately celebrate this great event.

Armenians throughout the Western world are recognized as the first people to convert as a nation to Christianity, but too few of us really understand the historical significance of this event, and its historical, cultural, and religious ramifications. This anniversary is a great opportunity for our people, and especially our youth, to both learn more about their heritage, and simultaneously, to teach others about the dedication and accomplishments of their forefathers.

The Zohrab Center hereby presents the attached list, roughly divided by topic, to help you organize seminars, conferences, discussions, presentations and similar functions. Each speaker has presented one or more sample lecture titles, but can speak on a much wider variety of topics. You are welcome to directly contact the speaker/s you find interesting (and geographically close, if travel expense is important for you), and make all necessary arrangements with them. Please bear in mind the minimum amenity of providing the individual lecturer with a reimbursement for transportation expenses and an honorarium. The amount of the honorarium can be negotiated with the invited speaker. If you need further assistance, please contact us at the above address, or e-mail us at zicoff@armeniandiocese.org.

Armenian Christianity

Rev. Dr. Zaven Arzoumanian

- 1 "The Origins of the Armenian Church"
- 2 "The Armenian Church in the Twentieth Century"

1012 North Ocean Blvd, Apt. 810

Pompano Beach, FL 33062

(561) 994-2335 (O)

(954) 941-5830 (H)

joyzaven@aol.com

Dr. Claude E. Cox

- 1 "The Armenian Bible"
- 2 "The Important Words about the Christian Faith in the Armenian Language: An Examination of the Usage of Key Terms in the Armenian Translation of the Gospels"

Barrie Church of Christ

345 Grove Street East

Barrie, Ontario L4M 2R6

(705) 737-2272 (H)

(705) 722-7155 (W)

c.cox@sympatico.ca

Rev. Dr. M. Daniel Findikyan

"The Armenian Liturgy"

St. Nersess Seminary

150 Stratton Rd.

New Rochelle, NY 10016

(914) 636-2003

frdaniel@stnercess.edu

Rev. Dr. Vahan Hovhannessian

- 1 "Introduction to the Armenian Bible: Translation, Textual Characteristic and Interpretation"
- 2 "Bible in the Armenian Tradition: Spirituality and Liturgy"
- 3 "The Armenian Church and the Biblical Understanding of the 'People of God'"

St. Nersess Seminary

150 Stratton Rd.

New Rochelle, NY 10016

(914) 636-2003

vartabed@stnercess.edu

Dr. Edward Mathews

- 1 "Syrian Influence on Early Armenian Christianity"
- 2 "Armenia and the Early Church Fathers"
- 3 "Eprem Asori"

822 Quincy Avenue
Scranton, PA 18510
(570) 961-2156 (H)
EGM381@jaguar.uofs.edu

Dr. Hagop Nersoyan

- 1 "Would You Like to be a Saint?"
- 2 "Armenian Christianity and Some of the World's Major Religions"

149 S. Pelham Dr.
Kettering, OH 45429
(937) 229-3519 O
(937) 294-5560 H
nersoyan@checkov.hm.udayton.edu

Dr. James Russell

- 1 "St. Gregory of Narek"
- 2 "Apostolic Legendry in Armenian Tradition"
- 3 "Mesrop Mashtots"
- 4 "Zoroastrianism in Armenia"
- 5 "The Armenian Epic"

Dept. of Near Eastern Languages and Civilizations
Harvard U.
6 Divinity Avenue
Cambridge, MA 02138
(617) 491-6170 (H)
(617) 496-9049 (O)
russell@fas.harvard.edu

Dr. Abraham Terian

- 1 "Armenian Christianity Before St. Gregory"
- 2 "The Medieval Panegyrics on St. Gregory"
- 3 "The Fundamentals of the Armenian Faith"

St. Nersess Seminary
150 Stratton Rd.
New Rochelle, NY 10016
(914) 636-2003
terian@stnersess.edu

Literature

Dr. Kevork Bardakjian

- 1 "King Arshak II's image in Armenian history and literature"
- 2 "The Mekhitarist image of Armenian identity"
- 3 "What the Turkish sources tell us about the Armenian Genocide"
- 4 "The Armenian Patriarchate of Constantinople and the Emergence of a Central National Administration for the Western Armenians"
- 5 "The Church of Armenia and Her Mission: Issues, Perspectives and Prospects"

1302 Gardner St.

Ann Arbor, MI 48104

(734) 763-7655 (O)

(734) 996-1284 (H)

kbar@k.imap.itd.umich.edu

Dr. Vatche Ghazarian

- 1 "The Influence of Christianity on Armenian Historiography"
- 2 "The Interpretation of Islam through Armenian Theological Thought"

65 Colonial Ave.

Waltham, MA 02154

(781) 893-3101

mayrenipublishing@rcn.com

Dr. Agop J. Hacikyan

- 1 "Armenian Literature and Christianity"
- 2 "Reflections on the 1700th Anniversary Activities in London"

(514) 486-5583

633 Ch. Côte St. Antoine

Westmount, Quebec H3Y-2K5

ahacikyan@hotmail.com

Dr. Arminé Keushgerian

- 1 "St. Gregory of Narek as a Poet"
- 2 "The Armenian Scriptoria"

Diocese of the Armenian Church of Canada

(514) 276-9479

615 Stuart Ave.

Outremont, Quebec H2V 3H2

Dr. Robin Darling Young

- 1) "The Establishment of Christianity in Ancient Armenia"
- 2) "The Earliest Armenian Theologians"

- 3) "Armenian History as Sacred History in Ancient Armenia"
- 4) "Christianity and Zoroastrianism according to the Earliest Armenian Writers"
- 5) "The Literature of Gregory the Illuminator"

5305 Wehawken Road
Bethesda, MD 20816
(301) 229-2820
youngr@cua.edu

History and Sociology

Mr. Aram Arkun

- 1 "The Armenian Church and the Armenian Revolutionary Movement"
- 2 "Religion, Armenian Massacres, and the Armenian Genocide"
- 3 "Religion and Armenian Orphans in the Ottoman Empire"
- 4 "Armenian Clerics and Attempts to Liberate Armenia in the 16-18th Centuries"

(212) 868-0710 (O)
Diocese of the Armenian Church
Zohrab Center
630 Second Avenue
NY, NY 10016
zicres@armeniandiocese.org

Dr. Levon Avdoyan

- 1 "Armenian Christianity: 301 A.D?"
- 2 "Armenian Christianity in the Syrian and Greek Worlds"
- 3 "Signs of Paganism after the Official Conversion"
- 4 "The Growth of Monastic Establishments in Armenia"
- 5 "Armenia and the First Three Oecumenical Councils"
- 6 "The Political and Social Structure in Armenia in the First Century of Christianity"

Library of Congress
African and Middle Eastern Division
Near East Section
Washington, DC, 20540-4820
(202) 707-5680 (O)
lavd@loc.gov

Dr. George Bournoutian

- 1 "The Armenian Church in Eastern Armenia in the Eighteenth Century"
- 2 "The Armenian Church in Eastern Armenia in the Nineteenth Century"

History Dept.
Iona College
New Rochelle, NY 10801
(201) 501-8004 (H)
(914) 633-2014 (O)
gbournoutian@iona.edu

Dr. Vahakn Dadrian

..1..“Հայոց Կրօնքի եւ Ցեղասպանութեան փոխ-յարաբերութիւն-
ները/The Christian Religion of the Armenians and the Armenian
Genocide”

..2..“Խորհրդածութիւններ Կրօնքի Հայոց Պատմութեան Մէջ
Ունեցած Դերին Մասին/Reflections upon The Role of Religion
in Armenian History”

..3..“Խորհրդածութիւններ Հայոց Ցեղասպանութեան Մասին
1700-ամեակի Տարեդարձին Առթիւ/Reflections on the
Armenian Genocide on the Occasion of the 1700th Anniversary”

(716) 243-0069

P.O. Box 99

Conesus, NY 14435-0099

Dr. Nina Garsoïan

1 “The Early Armenian Church”

2 “Early Armenian-Iranian Relations”

(212) 744-7686

240 E. 79th St., apt. 12-A

New York, NY 10021

Dr. Vazken Ghougassian

1 “The Cultural Legacy of the Armenians of New Julfa”

2 “The Armenian Churches of New Julfa (illustrated with slides)”

3 “The Armenian Church in Iran in the Seventeenth Century”

(718) 575-0510 (H)

(212) 689-7810 (O)

Armenian Prelacy

138 E. 39th Street

New York, NY 10016

Dr. Robert Hewsen [for Philadelphia and S. New Jersey ONLY]

1 “The Conversion of Armenia”

2 “Karabagh”

3 “The Armenian Nobility”

4 “Russian-Armenian Relations, 1700-1827”

(856) 582-5761 (H)
 521 Yale Avenue
 Pitman, NJ 08071
 mhewsen@icdc.com

Dr. Ina Baghdiants McCabe

1 "The Financing of Early Armenian Printing Presses by the
 Eurasian Silk Trade"

2 "Printing the Armenian Bible in the Seventeenth Century"

(781) 756-0767 (H)

(617) 627-2702 (O)

Darakjian-Jafarian Chair in Armenian History

Tufts University

History Department

East Hall

Medford, MA 02155

imccab01@emerald.tufts.edu

US Armenian Community

Dr. Anny Bakalian

1 "The Armenian Church in the United States"

2 "Assimilation, Identity and Gender in the Armenian Community"

3 "The Armenian American Family"

4 "Preparing Leaders for the Future"

(410) 825-7178 (H)

123 Versailles Circle

Baltimore, MD 21204

abakalian@aol.com

Dr. Barbara Merguerian

1 "Preserving the Armenain Heritage in America"

2 "Women and the Armenian Chruch in America"

(781) 237-6858 (H)

21 Pine Tree Road

Wellesley, MA 02482

barbjoyce@aol.com

Dr. Dennis Papazian

1 "Conversions of Armenia and the Reconversions Needed Today"

2 "The Role of the Armenian Church in America—Past, Present,
 and Future"

(313) 593-5181 (O)

(248) 641-5454 (H)

1935 Bluff Ct. Troy, MI 48098

The Arts

Mr. Sahan Arzruni

“A History of the Sharakan, the Crown Jewel of Armenian
Liturgical Chants: From Pre-Christian Influences to the
Modern Period, with Special Emphasis on Komitas'
Contributions”

(212) 650-0956

215 E. 80th St., apt. L-D

New York, NY

solopiano@hotmail.com

Dr. Lucy Der Manuelian

1 “Lost Treasure: The Story of Armenian Christian Art

2 “Armenia: Land of Mountains, Monuments, Manuscripts, and
Miracles

3 “Ani: The Fabled Capital of Armenia”

4 “Artists and Scribes: The Medieval Christian Manuscripts of
Armenia”

(617) 484-0668 (H and O)

Dadian/Oztemel Prof. of Armenian Art and Architectural History

Dept. of Art and Art History

Tufts U.

11 Talbot Avenue

Medford, MA 02155

lmanueli@emerald.tufts.edu

Dr. Helen Evans

1 “Armenian Art: The Visual Identity of a People”

2 “Art of Cilician Armenia: Ambitions of a Nation”

(212) 744-2899 (H)

(212) 650-2554 (O)The Medieval Dept.

Metropolitan Museum of Art

1000 Fifth Avenue

New York, NY 10028-0198

bevans@panix.com

Fr. Garabed Kochakian

1 “Art, Architecture and Worship in the Armenian Church”

2 “Armenian Illuminated Manuscripts: Theology in Image and
Color”

(248) 569-3405 (O)

(248) 538-9993 (H)

7129 Winding Brook Ct.

West Bloomfield, MI 48322
frgkoch@bignet.net

Dr. Christine Maranci Vaux
“A Survey of Medieval Armenian Art and Architecture”
(617) 562-6084 (H)
70A Franklin Street
Allston, Mass. 02138
cmaranci@alumni.princeton.edu

Dr. Thomas F. Mathews
1 “Survey of Armenian Art”
2 “The Gladzor Gospel: The Life of Christ in Pictures”
(212) 673-6070 (H)
(212) 772-5837 (O)
New York University
Institute of Fine Arts
1 East 78th Street
NY, NY 10021
tfm1@is9.nyu.edu

Arshag Meguerian
“The Architecture of Armenian Churches in America (with slides)”
(781) 237-6858 (H)
21 Pine Tree Road
Wellesley, MA 02482
barbjoyce@aol.com
(781) 237-1419

Dr. Sylvie Merian
1 “Gifts to God: The Silver Treasure Bindings of 17th-Century
Kayseri”
2 “The Making of an Armenian Medieval Manuscript”
(212) 599-7564 (H)
(212) 685-0008 x 376
160 E. 38th Street, Apt. 16 A
New York, NY 10016

Armenian Language (origins, development, dialects)

Dr. John Greppin
“The Origins of the Armenian Language”
(216) 932-6673 (H)

(216) 687-3967 (O)
Program in Linguistics
Cleveland State U.
Cleveland, OH 44115-2440
j.greppin@csuohio.edu

Dr. Bert Vaux
“Armenian Linguistics”
(617) 562-6084 (H)
70A Franklin Street
Allston, Mass. 02138
vaux@fas.harvard.edu

A Program for Parish Outreach

A. Introduction

On the glorious occasion of the 1700th Anniversary of the conversion of Armenia to Christianity, each parish is encouraged to organize a **Volunteer Outreach Team**. The Team will serve as a bridge between the parish and Armenians who for various reasons are no longer active or who have never been active in the faith community.

It must be stressed that the objective is **not** to increase church (dues-paying) membership,

but rather to make a conscious and sincere plan to welcome individuals into the church family. Although the project will be initiated during the jubilee year, it should be stressed that this ought to be an on-going effort as evangelization is at the core of the Christian calling.

In honor of the 1700th anniversary, we suggest setting a goal of welcoming 17 individuals or families into the parish. The following is a suggested approach for parish outreach, which may be tailored according to local needs.

B. Personnel

- 1 **Pastor** – As the shepherd of the flock he will seek out qualified individuals to be on the team. The priest will determine the ideal number of volunteers according to the size and needs of the community. He will provide the ever-necessary encouragement and guidance in this effort.
- 2 **Parish Coordinator/Moderator** – Will assist the pastor in organizing and coordinating the team meetings. Responsible for advertising the program in the parish and serve as moderator at the listening session.
- 3 **Volunteers** – People who are interested in assisting a relative or friend to either return to the church or become a part of the worshipping body. It is essential that there be some sort of connection/relation between the volunteer and the targeted person or persons.

Volunteers will need to have a strong commitment to the process and a willingness to share their faith in Christ and love for the Armenian Church on a one on one basis.

They must be able to articulate the basics of the faith and teachings of the Armenian Church.

Volunteers must be good listeners, encouraging and non-judgmental.

Ideally the volunteers (or some of them) are people who at one time were away from the church and are willing to share the reason for their re/joining.

C. Process

- 1) The pastor and parish coordinator will begin the process by seeking out volunteers for the Outreach Team.
- 2) The pastor and parish coordinator will assemble the volunteers for an orientation. The orientation will include role-playing and will cover the following topics:
 - Identifying Inactive Members
 - Barriers to Effective Listening
 - Affirmation, What to Say and What Not to Say
 - Overview of Faith and Teachings of the Armenian Church
- 3) Each volunteer will be matched with potential member.

There must be some connection between the team member and the potential member. This connection could be through a relative or friend.
- 4) The volunteer will visit the potential member and invite them to attend a Divine Liturgy. The volunteer will greet the person at the door of the church and sit with them during the Divine Liturgy. After the service, they will introduce them to the priest and to other members of the community during the fellowship.

The priest should take this opportunity to welcome the person publicly and warmly. Prior to the introduction he should see if they will feel awkward in such a situation.
- 5) Within a day or two the volunteer will make a telephone contact to arrange for a visit together with the pastor. The visit should be no more than an hour in length and should not be in the context of a meal. An appropriate gift or church literature could be brought to the home.
- 6) The volunteer will make occasional contact with the person on an ongoing basis. No pressure should be placed on the person to attend services.

D. Listening Session (optional next step)

The Outreach Team together with the Pastor and Parish Coordinator will organize a session at the church hall or in another convenient location, such as at a home to gather with the potential members.

- 1) Environment: Hospitality is essential. Persons should be able to greet people as they enter a room that is warmly lit, tastefully decorated and arranged in a semi-circle for the large gathering. It would be best if smaller rooms be used for the small group discussions. If this is not possible, different corners of the large room may be used.
- 2) Priest will offer a short opening prayer for the courage to speak and to listen and present the purpose and overview of session, stressing confidentiality. Introduces Outreach Team members.
He will encourage the participants to be open and give them the latitude to freely express emotions.
- 3) Parish Coordinator briefly addresses possible reasons that people are inactive, i.e. disagreements with Church teachings, boredom, apathy or just drifting away.
Introduces one of the Outreach Team members, who shares his or her own story of leaving/returning
Invites participants to share their story in small groups. Depending on the numbers groups can be based according to the reasons for inactivity.
- 4) Small Group Process
Begin with brief introductions
Group rules/expectations shared by facilitators – these would include confidentiality, one person speaking at a time, no challenging of another's story and any other rules decided on by the team. Facilitators should make it clear to the group that sharing is optional. The time allotted for each speaker should be determined ahead of time and announced to the group. The role of the facilitator* is only to seek clarification. This is not the time for justifying or defending.
Persons share around question:
"From your experience what led you to become inactive?"
After all who wish to have shared, the second question is addressed:
"What brought you here tonight?"
Close small groups with short prayer.
* *It is essential that the facilitators (members of the Outreach Team) practice ahead of time by role-playing.*

5) Fellowship and Refreshments

When the group reassembles, the priest explains existing parish programs and welcomes suggestions and recommendations from the participants. He will assure everyone that he and the parish council take their comments seriously will do everything that they can to eliminate any the obstacles to church attendance, which are identified.

The Pastor should close the meeting with words of thanks to all and a formal closing prayer.

6) Follow-up is essential since individuals have taken a risk by sharing their stories; to ignore them may be reason for further inactivity or alienation. It is strongly suggested, therefore, that volunteers personally visit or at least phone individuals who were in their group sometime the following week. On-going follow-up will make all the difference. The pastor must maintain personal contact and welcome their participation in parish programs.

E. Reunion or Reconciliation Service (optional next step)

This will be a brief prayer of blessing and words of congratulations at the conclusion of the Divine Liturgy over those who have decided to join or rejoin the church family. The date of this event should be determined well in advance and publicized by the Parish Coordinator. Participation in this service should be voluntary as it may make some uncomfortable.

Finding Inactive Members

Look at membership Consider each household. Does someone reside there who is not active in the parish and not attending another church, i.e. spouse, child, seniors, entire family?

Word of mouth Periodically ask active parishioners for names of inactive people they know family member, neighbor, friend, coworker.

Canvass or census In teams of two, canvass parish members and go house to house.

Sacramental moments - Inactive parishioners often surface in the context of interviews with parents of children receiving the sacrament of baptism and with couples preparing for marriage.

Crisis moments Serious illness, death, family conflict, crisis (runaway child, drug usage, etc.) or counseling moments give insights about who may have become inactive.

Family members Parents or other relatives may refer you to someone in their family for a visit or an invitation to return.

Church and Armenian School families Class rolls/registration often provide information about inactive parents.

Happenstance Sometimes we come across persons who confide to us in the course of a conversation that they are inactive.

Media Newspaper advertisements, radio and TV spots or flyers can elicit a response from someone who is inactive.

Cards in pew Cards placed in pews, in the back of church or distributed by ushers can provide names of inactive Armenians. Use a method that will assure responses from adults only.

Holidays Christmas and Easter are opportunities to identify inactive people through cards placed in pews or available from ushers. This is also a good time to announce an upcoming program for returning parishioners. Being hospitable is extremely important at these times and should be a constant part of parish life.

Celebrations Weddings, baptisms, and funerals are also opportunities to welcome visi-

tors. Flyers announcing welcoming programs for returning parishioners and sign up cards can be on display.

Parish activities - Social and cultural events are some of the events where invitations to return can be extended.

Parish publications - Monthly newsletter and/or Sunday bulletin can be used to welcome new members and invite them to express concerns.

Diocesan database - This may provide the names and addresses of Armenians in the area, which may not be on the local parish mailing list. The Internet can also provide lists of Armenians for a particular place.

Barriers to Effective Listening

Minimizing giving another perspective: "It could be worse" or "it will get better."

Sermonizing saying: "It's God's will," "You must have faith" or "Scripture says..."

Selective Listening choosing what is comfortable to listen to or what fits your experience.

Negating denying other person his/her feelings, "You shouldn't feel that way..."

Planning thinking of a response or solution and not really hearing.

Anticipating determining what will be said before it happens.

Topping focusing on own story: "My story's better than your story."

Triggering the sharing triggers a memory of a previous experience and distracts.

Problem Solving having a solution to a situation; giving unwanted/unsolicited advice.

Reacting labeling by judging what is said.

Arguing debating to prove a point of view.

Pacifying agreeing to be liked or accepted: "Of course," "I know what you mean," "How wonderful!," "Really?," "Uh huh ...uh huh," or "Great!"

Redirecting changing the subject or "lightening up" an uncomfortable atmosphere through humor,

Justifying maintaining a strong need to be right.

Shutting Out interrupting or cutting off another person; paying no attention to the previous comment.

Court Jesting making a display, lack of involvement in the group; horseplay, non-chalance, etc.

Responses

Responses that Stimulate

1. When stating your position...

- I'm just wondering...
- In my opinion...
- How would you respond to this...
- How do you feel about...

2. When you want them to say more...

- I'm not sure I understand what you're saying...
- Is this what you're saying...
- What do you mean?
- Can you explain (or illustrate) that...
- How are you defining...
- I'm not sure I see where the conflict is...
- So essentially what you're saying is...
- It seems like you're saying...
- I understand what he/she is getting at...
- What were you aware of when that happened...
- What have you tried...

3. When you want to disagree...

- What you're saying raises some red flags in my mind...
- My perception of this issue is a little different. Can I tell you what it is?
- I'm not piecing together the facts in the same way...
- Correct me if I'm wrong, but I see a conflict between...
- That would make a lot of sense to me, but...
- This doesn't seem to fit with what you've said before...
- I appreciate that perspective...
- That's interesting. But how does that fit with what we are considering?
- We have two views shared. Does anyone else want to offer their viewpoint?

4. When you agree...

- That's really good. I've never heard it put that way before.
- That agrees with what I've been thinking.

5. When you partially agree...

- I agree with you (state what you agree with) but I'm not seeing eye-to-eye on this other issue...

6. When you want to stimulate discussion

- Excuse me. Before you continue, I'd be interested in the group's reaction to that...
- How does what you're saying relate to his/her comment...?
- What is it like for you...
- What could you do about...
- What would you like to happen?
- What would you have to lose if you...
- What would you be willing to...
- What would you do differently...
- Where in your body do you experience (anger, guilt, rage, fear, hurt, etc.)?
- What makes it difficult for you to...
- What would you be willing to try this week...
- What were you surprised about...
- How does this affect you personally?

7. When the group cannot get started...

- Can someone else rephrase the question to help us get started?.
- Maybe we need to try another question.

3
0
12
0
0
1**Responses That Stifle**

- It's a proven fact that...
- That's just the way it is...
- There's no question about...
- Only fools believe...
- The Bible says... You don't know what you're talking about...
- That's ridiculous...
- Look at the evidence...
- That just doesn't fit the facts...
- You're not serious...
- Well, if you believe that, then...
- There's just no evidence for...
- That's been totally disproved...
- We've never done it that way...
- You shouldn't think that..
- We've done that in the past...

Names associated with the Conversion of Armenia 301 AD

Most of the following names are mentioned by the historians: Agathangelos, Moses of Khoren and Zenob Glak, in their accounts concerning St. Gregory the Enlightener and the declaration of Christianity as the official religion of Armenia. The remaining names have direct or indirect connection to that event.

Anahid Անահիտ	Khosrovitookht Խոսրովիդուխտ
Anastas Անաստաս	Krikor Գրիգոր
Andon Անտոն	Magar Մակար
Ararad Արարատ	Mané Մանե
Arax Արաքս	Mariam Մարիամ
Ardavasd Արտավազդ	Mariné Մարինե
Aristakes Արիստակես	Massis Մասիս
Asbed Ասպետ	Mihran Միհրան
Ashkhen Աշխեն	Movses Մովսես
Bagrad Բագրատ	Muron Միւրոն
Bartev Պարթեւ	Nersess Ներսէս
Bartholomew Բարթողիմէս	Nooné Նունե
Constantine Կոստանդին	Partoghomeos (Partogh) Բարթողիմէս (Բարթող)
Dajad Տաճատ	Sebounh Սեպունի
Daniel Դանիէլ	Shoghagat Շողակաթ
Drtad Տրդատ	Smbat Սմբատ
Garabed Կարապետ	Sophia Սոփիա
Gayiané Գայիանե	Souren Սուրեն
Ghevont Դեւոնդ	Tateos Թադէոս
Giragos Կիրակոս	Thaddeus Թադէոս
Gregory Գրիգոր	Timothy Տիմոթէոս
Grigoris Գրիգորիս	Torkom Թորգոմ
Hagop Յակոբ	Vagharsh Վաղարշ
Hayrabad Հայրապետ	Vahagn Վահագն
Helen Հելեն	Vertanes Վրթանէս
Houssik Յուսիկ	Victor Վիկտոր
Hovhannes Յովհաննէս	Virab Վիրապ
Hripsimé Հռիփսիմե	Yeghiazar Եղիազար
Karnig Կառնիկ	Zenob Զենոբ
Khat Խադ	
Khosrov Խոսրով	

Projects and Programs Under Preparation by DRE

1. Commitment Sunday

Will be celebrated on April 1, 2000.

Pastors will receive detailed instructions on how to put together this two- hour event to take place after Badarak.

The purpose of this program is to educate parishioners about the conversion of Armenia and especially St. Gregory's role in this story so crucial to our history. It is also meant to encourage people to make a personal and concrete "commitment" to their church.

The program will include a bread and water meal, a meditation, a reading from the conversion story, small group study of the Parable of the Talents, and an exercise requiring participants to reflect on their gifts and make a personal pledge to their church community based on those gifts.

2. Parish Retreat: "In the Footsteps of the Enlighteners"

The DRE will provide all resources and materials needed for the pastor or a delegated retreat leader to facilitate a 1 7-hour retreat (7:00 a.m. to midnight) for adults of all ages on the theme of Christian conversion - historic, personal and daily - and entitled "*In the Footsteps of the Enlighteners.*"

The retreat will include worship, Scripture study, video presentations, small group work, personal discussion and sharing and time for private reflection and prayer. It is designed for those at the beginning of the spiritual journey who have never attended a retreat, but will certainly appeal to those with previous retreat experience.

3. 17-week Bible Study: "Looking Inward, Moving Forward"

Using the five focus areas chosen by the Diocesan Council to guide its goals and actions for the next few years—worship, youth, leadership, communication, and stewardship, this Bible study is designed for 1 1/2 hour weekly sessions at optimum parish time (evening, weekday, Sunday, etc.).

The study will draw on Scripture readings from Genesis, I Samuel, and Amos from the Old Testament and the Gospel of Matthew, and select verses from the Epistles. Simple exegesis, values exercises and reflection questions will encourage participants to think critically about their *personal* spiritual journey even as the Armenian Church celebrates a milestone of its own.

4. Pentecost: Vocations Sunday

A brief parish resource comprising Scripture reading, homily, and reflection activity based on the story of Pentecost and the challenge of both lay and ordained ministries in today's Armenian Church. The 30-minute program can form the basis of a sermon or

parish address or can be used as is at a school assembly, parish gathering or fellowship hour.

5. **Jubilee Play:** “*Children of the Morning*”

A 14-scene play about the conversion of Armenia to Christianity in the 4th century comprising 12 characters (with doubling up of roles possible) and simple, even entirely optional costumes and sets.

Written by playwright and Sunday School teacher Diane Bairamian (who, despite her Off-Off-Broadway success - including an out-of-state tour - would call religious education her *most* important task), *Children of the Morning* was commissioned specifically for the Jubilee Year. It can be produced and performed by a school, youth group or parish auxiliary for the benefit of the entire parish and can be memorized and staged or simply presented as a reading.

6. Dramatic Reading for Parish Worship/Gatherings A chain of brief paragraphs in the style of St. Nersess Shnorhali's *Havadov Khosdovanim*, the story of the conversion of Armenia is told through the voices of the men and women who brought Christ into the heart of a nation. These can be used in a worship setting (at the end of liturgy), public gatherings, school assemblies or any time and as often as the story needs to be told during this Jubilee Year.

The readings are brief and designed to be read round-robin, with no preparation. An easy-to-use parish resource.

7. **Coloring Book**

“*The Story of How Armenia Became the First Christian Nation*” Bi-lingual text and the marvelous line drawings of Armenian artist Siran Kaprielian Pirani will tell young and old alike the fascinating story of Armenia's conversion to Christianity. A saint trapped in a pit of vipers and spiders, a king who falls to the ground in an animal frenzy, a princess who steals through the night to keep a holy man alive - the stuff of fairy tales? No, just some of the scenes from the sacred story of Armenia's rebirth.

Projects and Programs Suggested by ALLARC

The Title Of All The Gatherings Will Be

WE THE FIRST CHRISTIAN NATION

Programs for Diocesan Armenian schools and Parishes
To Celebrate the 1700th Anniversary of the adoption of
Christianity as Armenia's State Religion

52 Weeks

With awards, prizes and certificate of Merit

3
0
1

2
0
0
1

The programs aim to

*Encourage Church Attendance and make it part of our life
Educate*

*Diversify Church Group Activities bringing together all
ages, all interests..*

Promote individual Initiatives

*Promote The Armenian Church to Armenians and non
Armenians as well*

How to Celebrate the 1700th Anniversary

Here are some ideas to cover 52 weeks.

- 1 Opening ceremonies: lighting of 301 candles
- 2 Opera for Youngsters and Adults: "The First Christians"
- 3 Musical Show for youngsters: "The Year 301"
- 4 One-Day Symposium: "Light Of Light" *The Armenian church Knows the secret Road to Heaven Hidden Under Every Stone*
- 5 "In The Footsteps Of The 12 Apostles" - 12 Workshops conducted by 12 Scholars on the New Testament, in 12 different Cities. For all Members
- 6 Lighted Map Of Armenia, with the picture of the Apostles Thaddaeus and Bartholomew: in the Center of the map. 52 lights for 52 weeks. Each light will be sponsored. Each light will be lit each Sunday for 52 Weeks. At the end of the year the whole map will be lighted representing the enlightenment of the Armenian Nation
- 7 "One-Day Tour To Armenia" for youngsters: "Let's Visit the Holy Places" such as Etchmiadzin, Khor Virap, Shoghagat etc.
- 8 Oral Contest: 100 Question/Answers. "We The First Christians"
- 9 Reading Contest: "Christianity In Armenia"
- 10 Spelling Contest: 301 Words "The First Christian Nation"
- 11 Poetry Contest: "We The First Christian Nation"- "Jesus is 2000 Years Old"- "Jerusalem"
- 12 Art Exhibition: The First Armenian Church: "Etchmiadzin": When? Why? Who? What?
- 13 Music: Instruments: Religious and Popular
- 14 Music: Songs: Religious and Popular
- 15 Dance: Celebrations
- 16 Perfect Attendance Prize for attending Church services 40 Weeks out of 52
- 17 On-going Story of Christianity in Armenia in 52 Parts for 52 Weeks
- 18 Simulation of Khor Virap; Go from a dark room (Hall) where a lunch of bread (different countries' breads) only is served which will be followed by another simulation representing the going out of Khor Virap: this time the group enters a room (Church) illuminated with 301 candles. It is quite an inexpensive project and should be accompanied by the history of Khor Virap and appropriate Sharagans and prayers
- 19 Let's have a Library named: "The First Christian Nation" in each Church
- 20 Biographies of the Holy Translators
- 21 Contests Reading, Reciting and Writing: The First Sentence Translated into Armenian from the Bible
- 22 Group Contests: Group I Thaddaeus and Bartholomew Group II: Krikor and Drtad

- 23 Singing of Badarak by the various organizations of the church, on the same day. One song for each organization - On a Special Sunday
- 24 Group Contests: Havadamk recited by 12 people - The 12 Parts of Havadamk
- 25 A musical Fountain with 301 Jets of water (Springing)
- 26 Group Contest: Changes: From Pagan period To Christianity: Names, Words.
- 27 Changing of the names of the Holidays and Traditions from Pagan period to Christianity
- 28 Group Contests; 301 Bible Verses
- 29 Group Contests: 2 Big Books with blank pages will be placed on each side of the hall. Fill in the Bible pages with Bible verses.
- 30 Decorate the hall with the pictures of all those who shaped up our Faith
- 31 Body Language: Church Related Words: "Christianity In Armenia"
- 32 Group: Planting of 301 different flowers. Each flower will be named after one person or family. The sponsors will be in charge of taking care of the flowers
- 33 Reach-Out: Foods for 301 families
- 34 Invite 301 Non-Armenians to worship with us. 13 For Each Family
- 35 301 Tiles with Armenian Bible Verses to decorate the Church's Hall or Plaza
- 36 Invite other church choirs to sing in your church
- 37 301 Trees for the city or town by members of the church.
- 38 Balloon with a big title: "Armenia: The First Christian Nation" going on the sky and around the city
- 39 Church Members: Release of 301 Balloons with Bible verses & invitation to your Church
- 40 Church Members: Release of 301 Balloons with highlights of the Armenian History and Christianity in Armenia as well as the church's telephone number to get a prize
- 41 Reaching out to 301 people by telephone chain
- 42 Publicity in the local American newspapers, every day
- 43 Group Contest: Crossword Puzzles with 17 Church related words. 15 minutes for each group and Prizes for the winners
- 44 Master Of Ceremonies named and dressed after those who were involved in the introduction of Christianity: King Drtad, St. Gregory, Thaddaeus, Bartholomew etc.
- 45 One-day a week the church should offer uninterrupted religious and cultural services and programs: Videos, Narration, Music, Songs etc. from 11:00 to 4:00 pm. All are welcome
- 46 Special signs on the door of the church/hall - Through Contests by Armenian Artists
- 47 Copy of one Chapter from the Bible in Armenian - 52 Chapters, 52 people like the Armenian Illuminated Manuscripts
- 48 Talent show from 3 to 101 year-olds
- 49 Desk Signs for the whole year, designed by the local artists.
- 50 Sponsor a "Hammer" . The heavenly Hammer that indicated St. Gregory the spot of the first Armenian Church, Holy Etchmiadzin, to be built
- 51 Readings on the Radio or Television about "Christianity In Armenia"

52 Closing Ceremonies: Brochures with 301 Actions to be taken to Flourish our Church and Deepen Our Faith, should be given to all members of the Church

Reference Book:

"Feasts of the Armenian Church and National Traditions"

In Armenian and in English - by *Garos Bedrosian*

For further information, please call 212-686-0710 ext. 48

ALLARC

PROJECTS TO CELEBRATE THE 2001 THE GREAT JUBILEE

It is easy to brag about the fact that we were the First nation to accept Christianity. It is not only childish it also provokes the reaction of so what? It will be more meaningful if we spent time to learn the impact that this acceptance had on our nation, our culture. What we gave up, what we accepted, what are the basics elements of our religion that distinguishes it from other Christian religions. ? What makes us unique and what are the obligations of this uniqueness. ? The projects that we have chosen aim to help the listeners to become more knowledgeable in every aspects of our religion strengthen our faith and give us the necessary willingness to want to make a difference..

Participants and Organizers

Decors, Awards, Hotel, Foods, Transportation, Honorariums, Artistic Directors, Printing, Video, Publicity, Computer Expert

3
0
1

A MUSICAL

2
0
0
1

“The Year 301”

The Armenian Schools' Students with Narration, Songs, Orchestra, Dance and Poems will present the story of the introduction of Christianity in Armenia. The text as well as the directives will be given to all Diocesan Armenian Schools to present this Musical by Regions or in each Parishes.

Ages 3 to 18

PUBLICATION - OPERA

For Youngsters - The First Christians

Dr. Socrates Boyadjian is working on this opera. The youngsters will have the opportunity to present the story of the first Christians in a more sophisticated way. The whole Armenian Community members will benefit from this project.

ART EXHIBITION

“The First Armenian Church” When? Why? Who? What?

All Diocesan Armenian Schools students will participate

The opening of the Exhibition will be held on the Etchmiadzin Day
The Artworks will be sold to establish a Fund for the Diocesan Armenian Schools.
Ages 3 to 12

ORAL CONTEST: FACTS - VERSES - PRAYERS

“The Armenian Church: History And Traditions”

100 Questions on the History of the Armenian Church and traditions in Armenian/English as well as the directives will be given to schools to organize this contest. The students will receive the “Holy Etchmiadzin” Award.
Ages 3 to 18

READING CONTEST

“Christianity In Armenia”

The story of Christianity in Armenia and the Diaspora in 3 levels: Beginner, Intermediate and Advanced as well as the directives will be given to schools to organize this contest. The winners will receive “St. Gregory” Award.
Ages 8 to 18

SPELLING CONTEST

“301 Words: The First Christian Nation”

301 words on Armenia and Christianity in Armenia as well as the directives will be given to schools to organize this contest. The winners will receive “King Drtad” Award.
Ages 8 to 18

ONE-DAY TOUR TO ARMENIA

Let's Visit The Holy Places

4-hour program for children. They will learn with Songs, Arts & Crafts, Poems. Prayers, Cheers, Verses, Crosswords, Wonderwords and Games about the places and the stories before and after the introduction of Christianity in Armenia related to King Drtad, St. Gregory and Thaddaeus and Bartholomew.
Ages 3 to 12

THE NEW TESTAMENT - WORKSHOPS & PUBLICATION

In The Footsteps Of The 12 Apostles

12 Workshops with 12 Scholars in 12 Cities

12 Scholars will be selected to visit 12 Regions to conduct workshops on the New Testament and the Translations of the Bible the example of the first illuminators.

LIGHTED MAP OF ARMENIA

Thaddaeus & Bartholomew: The First Illuminators Of Armenia

Each Armenian School will be in charge of displaying a big Map of Armenia with the First Illuminators in the center of the map and 52 bulbs around the map. Each bulb will be donated by individuals or organizations. One light will be lit each Sunday by the donors.

The first light will be lit on the First Illuminators' Day

INTERNET

3
0
1

“Armenia: We Are # 1”

A page will be prepared to inform the public about the contribution of the Armenians to the Christian Religion

2
0
0
1

NOTE:

While working on the above presented projects, we should have in mind that the “Creativity and the Inspiration” will most probably force us to make some changes to make them more interesting, affective and meaningful.

ALLARC

ՀԱՅՈՑ ՀԻՆ ԿՐՕՆԸ

1 Ի՞նչ է կրօնքը:

– Կրօնքը մարդուն հոգեկան յարաբերութիւնն է Աստուծոյ հետ:

2 Մարդը ի՞նչպէս հասկցած է որ կայ գերագոյն ոյժ մը:

– Անսահման տիեզերքին մէջ, տկար ոյժերով մարդը սկիզբէն զգաց որ իրմէ եւ տիեզերքէն ալ վեր գոյութիւն ունի գերագոյն ոյժ մը, ամենակարող էութիւն մը՝ Աստուած:

3 Բոլոր մարդիկ կրօնք ունեցած են:

– Այո՛, բոլոր մարդիկ ունեցած են եւ ունին կրօնք:

4 Հին ժողովուրդներու կրօնքները ինչպէ՞ս եղած են:

– Հին ժողովուրդներու կրօնքները իրենց քաղաքակրթութեան նման եղած են:

5 Մինչեւ ե՞րբ անկատար մնացած են:

– Մինչեւ Քրիստոս - Աստուծոյ Որդին, որ աշխարհ եկաւ եւ մարդոց քարոզեց կատարեալ եւ ճշմարիտ կրօնքը՝ Քրիստոնէութիւնը:

6 Տիեզերքի ստեղծագործութենէն մինչեւ քրիստոնէական կրօնքի յայտնուիլը, մարդիկ ի՞նչ բաներու հաւատացած են:

– Մարդիկ հաւատացած են որ գոյութիւն ունին գերբնական եւ անմարմին էակներ կամ ոգիներ:

7 Բնութեան բազմազան տարրերուն, երեւոյթներուն եւ կենդանիներուն պաշտամունքը ի՞նչ կը կոչուի:

– Բնութենապաշտութիւն:

8 Իսկ ոգիներու պաշտամունքը ի՞նչ կը կոչուի:

– Ոգեպաշտութիւն:

9 Քանի՞ տեսակ ոգիներ կային:

– Երկու տեսակ ոգիներ կային. չար եւ բարի:

10 Չար ոգիներու վնասներէն ազատելու համար ի՞նչ միջոցներու կը դիմէին մարդիկ:

– Չար ոգիներու վնասներէն ազատելու համար կախարդութեան եւ երկրպագութեան կը դիմէին:

11 Իսկ բարի ոգիներէն օգտուելու համար ի՞նչ կ'ընէին:

– *Բարի ոգիներէն օգտուելու համար զոհեր կ'ընէին անոնց:*

12 Հին մարդոց պաշտած աստուածները ի՞նչ կը կոչուէին:

– *Հին մարդոց պաշտած աստուածները կը կոչուէին Դիք:*

13 Բազմաթիւ աստուածներու կամ դիքերու պաշտամունքը ի՞նչ կը կոչուի:

– *Դիցապաշտութիւն:*

14 Աստուածները քանի՞ տեսակ կ'ըլլային:

– *Աստուածները կ'ըլլային թէ՛ արական եւ թէ՛ իգական:*

15 Ի՞նչ կը կոչուէին արական աստուածները:

– *Արական աստուածները դիք կը կոչուէին:*

16 Ի՞նչ կը կոչուէին իգական աստուածները:

– *Իգական աստուածները դիցուհի կը կոչուէին:*

17 Հին հեթանոս ազգեր դիքերն ու դիցուհիները պաշտելու համար ի՞նչ բաներ շինած են:

– *Հին հեթանոս ազգեր դիքերն ու դիցուհիները պաշտելու համար շինած են անոնց պատկերները կամ արձանները, որոնք կուռք կը կոչուէին:*

18 Ի՞նչ կը նշանակէ կուռքապաշտութիւն բառը:

– *Կուռքապաշտութիւն բառը կը նշանակէ կուռքերու պաշտամունքը:*

19 Հին ժողովուրդներ ի՞նչ բանի կը հաւատային:

– *Հին ժողովուրդներ կը հաւատային որ քաջ մարդիկը դիւցազն են, այսինքն անոնք ծնունդ առած են աստուածներու սերունդէն:*

20 Քաջ մարդոց կամ դիւցազուններու պաշտամունքը ի՞նչ կը կոչուի:

– *Դիւցազնապաշտութիւն:*

21 Հին աշխարհի հեթանոսական բոլոր կրօնքները ինչպե՞ս էին:

– *Բազմաստուածեան էին, այսինքն հին մարդիկ կը պաշտէին շատ աստուածներ փոխան մէկի:*

22 Հրէական կամ Մովսիսական կրօնքը քանի՞ Աստուծոյ կը հաւատար:

– *Հրէական կամ Մովսիսական կրօնքը կը հաւատար մէկ Աստուծոյ:*

23 Տասնաբանեայ Պատուիրաններու առաջին պատուէրին մէջ Աստուած ի՞նչ կը պահանջէ:

– «*Ինձմէ զատ ուրիշ աստուած պիտի չունենաս*»:

24 Հրեաները Աստուածը ի՞նչ կը կոչէին:

– *Հրեաները Աստուածը կը կոչէին Եհովա*:

25 Հրեաները ի՞նչ բանի հակառակ էին:

– *Հրեաները կռապաշտութեան հակառակ էին*:

26 Տասնաբանեայ Պատուիրաններու երկրորդը ի՞նչ կ'ըսէ:

– «*Կուռք պիտի չպաշտես*»:

27 Մովսիսականներուն կրօնքը կատարեալ էր:

– *Մովսիսականներուն կրօնքը կատարեալ չէր*:

28 Անոնք ի՞նչ կը խորհէին:

– *Անոնք կը խորհէին թէ Աստուած (Եհովա) միայն Հրեաներու Աստուածն է:*

3
0
1

29 Անոնք Եհովան ի՞նչպէս կ'երեւակայէին:

– *Անոնք Եհովան կ'երեւակայէին խիստ բնաւորութեամբ Աստուած մը, վրէժխնդիր եւ քանդող:*

2
0
0
1

30 Մինչդեռ Աստուած ինչպէ՞ս է:

– *Աստուած ամենաբարի է եւ անհունօրէն կը սիրէ մարդիկ:*

31 Մովսիսական կրօնքը բարոյական վեհ սկզբունքներ ունէ՞ր:

– *Ո՛չ: Մովսիսական կրօնքը բարոյական վեհ սկզբունքներ չունէր. անիկա կը քարոզէր վրէժխնդրութիւն, ըսելով «Ակռայի դէմ՝ ակռայ, եւ աչքի դէմ՝ աչք»:*

32 Մինչ Աստուած ի՞նչ կ'ուզէր:

– *Աստուած կ'ուզէր որ մարդիկ զիրար սիրեն եւ ներողամիտ ըլլան իրարու հանդէպ:*

33 Մովսիսականները մեղաւոր եւ օտար մարդերը ի՞նչ կ'ընէին:

– *Մովսիսականները մեղաւոր եւ օտար մարդերը կ'արհամարհէին եւ զանոնք կորսուած կը համարէին:*

34 Մինչդեռ Աստուծոյ առջեւ բոլոր մարդիկ ինչպէ՞ս են:

– Աստուծոյ առջեւ բոլոր մարդիկ մէկ են եւ արժանի՝ Աստուածային շնորհքի ու փրկութեան:

35 Ո՞վ լրացուց Մովսիսական կրօնքը, որ անկատար էր:

– Աստուծոյ Որդին՝ Քրիստոս, լրացուց Մովսիսական կրօնքը, որ անկատար էր՝ իր յայտնած նոր կրօնքով, որ է Քրիստոնէութիւնը:

36 Քրիստոնէութիւնը ի՞նչ է:

– Քրիստոնէութիւնը Քրիստոսի կրօնքն է: Քրիստոս ըսաւ. «Ես եմ ճամբան, ճշմարտութիւնը եւ կեանքը»:

37 Քրիստոնէութիւնը ի՞նչ կը քարոզէ:

– Քրիստոնէութիւնը կը քարոզէ մէկ Աստուած, ճշմարիտ Աստուածը, որ բոլոր ժողովուրդներուն Աստուածն է:

38 Քրիստոնէութիւնը խտրութիւն կը դնէ՞:

– Քրիստոնէութիւնը խտրութիւն չի դնէր, ո՛չ միայն ժողովուրդներու, այլեւ՝ մարդերու միջեւ:

3
0
1

39 Քրիստոնէութիւնը մարդկութեան ի՞նչ յայտնեց:

– Քրիստոնէութիւնը մարդկութեան յայտնեց որ ճշմարիտ Աստուածը անհունօրէն կը սիրէ մարդկութիւնը:

2
0
0
1

40 Ամենաբարի Հայր Աստուած ի՞նչ կը փափաքի:

– Ամենաբարի Հայր Աստուած մեղաւորներուն կորուստը չի փափաքիր, այլ կ'ուզէ որ անոնք զղջան իրենց գործած յանցանքներուն համար, ապաշխարեն եւ ապրին սիրոյ ու բարութեան կեանք:

41 Քրիստոնէական կրօնքը ի՞նչ կ'ուսուցանէ:

– Քրիստոնէական կրօնքը մարդոց կ'ուսուցանէ Աստուածապաշտութիւն եւ բարոյական բարձր սկզբունքներ:

42 Քրիստոնէութիւնը ի՞նչ տեսակ կրօնք մըն է:

– Քրիստոնէութիւնը միակ ամենակատարեալ կրօնքն է ամբողջ տիեզերքի մէջ:

43 Քրիստոնէութեան կրօնական եւ բարոյական սկզբունքները ո՞ր կը գտնուին:

– Քրիստոնէութեան կրօնական եւ բարոյական սկզբունքները Սուրբ Գիրքին մէջ կը գտնուին:

44 Սուրբ Գիրքը քանի՞ մասերէ կը բաղկանայ:

– Սուրբ Գիրքը կը բաղկանայ երկու մասերէ. Հին Ուխտ եւ Նոր Ուխտ:

45 Հիմ Ուխտին մէջ ի՞նչ պատմուած է:

– Հին Ուխտին մէջ պատմուած է Հրեայ Ժողովուրդի կեանքը եւ նկարագրուած են մարգարէներու գործերն ու պատգամները:

46 Նոր Ուխտին մէջ ի՞նչ գրուած է:

– Քրիստոսի կեանքին պատմութիւնը, Անոր քարոզած կրօնական սկզբունքներն ու բարոյական պատուէրները եւ Առաքեալներու գործերն ու խրատները Նոր Ուխտին մէջ գրուած են:

47 Քրիստոնէութենէն եօթը դարեր ետք, ո՞ր կրօնքը յառաջ եկաւ:

– Քրիստոնէութենէն եօթը դարեր ետք Մահմետականութիւնը յառաջ եկաւ ուրիշ միաստուածեան կրօնք մը, որ քարոզուեցաւ Մուհամմէտ արաբ մարգարէին կողմէ:

48 Ի՞նչ տեսակ կրօնք մըն է Մահմետականութիւնը:

– Մահմետականութիւնը խառնուրդ մըն է հեթանոսական, մովսիսական ու քրիստոնէական կրօնական տարրերու:

49 Հիմ ժողովուրդներու նման, հայեր եւս բնութեանապաշտ եղա՞ծ են:

– Այո՛, հին ժողովուրդներու նման, հայեր եւս բնութենապաշտ եղած են, այսինքն՝ պաշտած բնութեան զանազան տարրերը, երկնային մարմինները, բոյսերն ու կենդանիները:

50 Հիմ ժամանակներուն, հայեր պաշտա՞ծ են լեռները:

– Այո՛, մանաւանդ ա՛յն լեռները որոնք հրաբխային եղած են: Յատուկ պաշտամունքի առարկայ եղած են Հայաստանի լեռներէն՝ Մասիս, Արագած, Վարազ, Սիփան, Նեմրութ եւայլն:

51 Հիմ հայեր յարգանք եւ պաշտամունք ունեցա՞ծ են բուսականութեան հանդէպ:

– Այո՛, յատկապէս ծառերու եւ ծաղիկներու հանդէպ: Ծառերէն մասնաւորաբար պաշտուած են բարտին եւ սօսին:

52 Հիմ ժամանակ մարդիկ ջուրը պաշտա՞ծ են:

– Այո՛, հայեր յատկապէս պաշտած են Սեւանայ, Վանայ ու Մեծամօր լիճերը, Արաքս, Եփրատ, Տիգրիս, Ճորոխ եւ Կուր գետերը, որովհետեւ ջուրը անհրաժեշտ է մարդու, կենդանիի եւ բոյսի կեանքին ու գոյութեան համար:

53 Հայեր ո՞ր կենդանիները պաշտած են:

– Հայեր յատկապէս պաշտած են հետեւեալ կենդանիները. ոչխար կամ խոյ, խոզ, կով, ձի, շուն, կատու, մուկ, աքլոր, ծիծեռնակ, արծիւ եւայլն:

54 Արեւն ու լուսինը մեծ պաշտամունքի առարկայ եղա՞ծ են:

– Այո՛, արեւն ու լուսինը մեծ պաշտամունքի առարկայ եղած են հին հայերու մօտ: Արեգակը մինչեւ իսկ աստուածացուած է:

55 Արեւուն եւ լուսինն հետ հայեր ո՞ր մոլորակները պաշտած են:

– Փայլածու, Արուսեակ, Հրատ, Լուսնթագ եւ Երեւակ: Շաբթուան օրերը նուիրուած էին անոնց եւ կը կոչուէին անոնց անուններով:

56 Ծիր կաթինը եւ ծիրանի գօտին պաշտամունքի առարկայ եղած կը համարուէի՞ն:

– Այո՛, Ծիր կաթինը եւ ծիրանի գօտին պաշտամունքի առարկայ եղած կը համարուէին:

57 Հին ժամանակներուն, հայեր երբ հեթանոս էին, ոգիներ պաշտա՞ծ են:

– Այո՛, հայեր անտեսանելի ու երեւակայական էակներ կամ ոգիներ պաշտած են:

58 Հայոց համաձայն, ոգիները քանի՞ տեսակ են:

– Հայոց համաձայն, ոգիները երկու տեսակ էին. բարի եւ չար:

59 Քաջերը ի՞նչ տեսակ ոգիներ էին:

– Քաջերը բարի ոգիներ էին: Նշանաւոր էին Մասիս լեռան կողերուն վրայ բնակող բարի քաջերը, որոնք վրէժխնդիր ոգիներ էին չար մարդերու դէմ:

60 Յարալէզները ի՞նչ տեսակ ոգիներ էին:

– Յարալէզները, որոնք Աւլէզ եւ Արալէզ եւս կը կոչուէին, պատերազմի ընթացքին սպաննուած քաջ մարտիկները լիզելով կ'ողջնցնէին. անոնք բարի ոգիներ էին: Յարալէզները, ըստ հին հայերու, շունի կերպարանքով կ'ըլլային:

61 Վիշապը ի՞նչ տեսակ ոգի էր:

– Վիշապը չար եւ վտանգաւոր ոգի էր, որ մարդոց կը յայտնուէր զանազան կերպարանքներով՝ հսկայ ու դաժան օձի, խոշոր ձուկի, ջորիի, ուղտի, թռչունի, մարդու եւայլն:

62 Յաւերժահարսերը ի՞նչ տեսակ ոգիներ էին:

– Յաւերժահարսերը կիները պաշտպանող էգ եւ բարի ոգիներ էին, որոնք կը

բնակէին գեղեցիկ վայրերու մէջ:

63 Քրիստոնէութեան շրջանին ի՞նչ կոչուեցան բարի ոգիները:

– *Քրիստոնէութեան շրջանին բարի ոգիները կոչուեցան հրեշտակ:*

64 Իսկ չարերը ի՞նչ կոչուեցան:

– *Չարերը կոչուեցան դեւ (սատանա):*

65 Հիմ հայերը ուրիշ ժողովուրդներու նման դիւցազուններ կը պաշտէի՞ն:

– *Այո՛, հին ժամանակներուն, հայեր ուրիշ ժողովուրդներու նման՝ կը պաշտէին դիւցազուններ, աստուածներէ սերած քաջ մարդիկ եւ թագաւորներ:*

66 Հայկ Նահապետ, Արա Գեղեցիկ, Վահագն եւ Տորք Անգեղ հայ ժողովուրդին կողմէ իբր ի՞նչ ընդունուած են:

– *Հայկ Նահապետ, Արա Գեղեցիկ, Վահագն եւ Տորք Անգեղ հայ ժողովուրդին կողմէ իբր դիւցազն ընդունուելով իրենց մահուընէ ետք աստուածացուած եւ պաշտամունքի առարկայ եղած են:*

67 Հայ ժողովուրդը ուրիշ ի՞նչ պաշտած է:

Աստուածներ-դիքեր եւ դիցունհիներ, որոնց կուռքերն ալ շինած էին, զանոնք պաշտելու համար:

68 Հիմ հայերու պաշտած աստուածներու գերագոյնը ո՞րն էր:

– *Արամազդ, որ կը նկատուէր աստուածներու հայրը:*

69 Ըստ մեր նախնիներու, Արամազդ ի՞նչ ստեղծեր էր:

– *Ըստ մեր նախնիներու, Արամազդ ստեղծեր էր այս աշխարհը եւ մեր երկրին ան կը պարգեւէր լիառատ բերք:*

70 Ի՞նչ կը կոչուէր Արամազդի որդին:

– *Արամազդի որդին Միհր կը կոչուէր:*

71 Որո՞նք էին Արամազդի երկու աղջիկները:

– *Արամազդի երկու աղջիկները Անահիտ եւ Նանէ աստուածուհիներն էին:*

72 Ի՞նչ գիտենք Արամազդի մասին:

– *Արամազդ կը նկատուէր նաեւ Ամանորի (Նոր Տարուան) աստուած, որովհետեւ անոր պաշտամունքի հանդիսութիւնները կը կատարուէին տարուոյն սկիզբը, Նաւասարդ (Օգոստոս) ամսուն, երբ երկիրը կը սկսէր տալ նոր արդիւնքներ:*

73 Արամազդ ինչո՞ւ համար Վանատուր եւս կոչուած է:

Հայաստանի բոլոր կողմերէն ուխտաւորներ պաշտամունքի կուգային անոր եւ ան կ'ընդունէր եկող հիւրերը: Ուստի, անիկա կոչուած է Վանատուր (հիւրընկալ) եւս:

74 Անահիտ դիցունիին մեծ պատուի ու պաշտամունքի առարկայ եղա՞ծ է:

— Այո՛, Անահիտ դիցունհին մեծ պատուի ու պաշտամունքի առարկայ եղած է Հայաստանի մէջ: Ան կեանք կու տար մարդկութեան, մայրն էր առաքինութիւններու եւ աղջիկը՝ Արամազդ աստուծոյ:

75 Ո՞վ էր Միհր:

— Միհր Արամազդի որդին էր,

76 Հայ ժողովուրդը կը սիրէ՞ր Միհրը:

— Այո՛, Միհրը հայ ժողովուրդի շատ սիրելի աստուածն էր: Ան լոյսի եւ արեւի աստուածն էր:

77 Ո՞վ էր Տիր աստուածը:

— Երազներու մեկնիչ եւ աստուածներու պատգամաբերն էր Տիր:

78 Ո՞վ էր հայոց գրականութեան եւ արուեստներու պաշտպան աստուածը:

— Հայոց գրականութեան եւ արուեստներու պաշտպան աստուածը՝ Տիրն էր:

79 Ո՞վ էր Աստղիկ:

— Աստղիկ գեղեցկութեան եւ պտղաբերութեան աստուածուհին էր:

80 Աստղիկ որո՞ւն կիցն էր:

— Աստղիկ Վահագն աստուծոյ կիցն էր:

81 Աստղիկի կուռքը տօնական օրերուն ի՞նչ բաներով կը զարդարուէր:

— Աստղիկի կուռքը տօնական օրերուն վարդերով կը զարդարուէր, եւ ատոր համար իր տօնը կը կոչուէր Վարդավառ, որ կը նշանակէ վարդերով զարդարում:

82 Ո՞վ էր Նանէ:

— Նանէ Արամազդի աղջիկն էր: Ան աստուածուհին էր պատերազմի:

83 Ո՞վ էր Բարշամին:

— Բարշամին երկինքի աստուածն էր: Հայերը զայն փոխ առած էին Ասորիներէ:

84 Ո՞վ էր Վահագն:

– Վահագն լոյսի, արեւի եւ քաջութեան աստուածն էր:

85 Ան ի՞նչ բաներ կը սպաններ:

– Ան իր մեծագոր քաջութեամբ կը սպաններ վիշապներ:

86 Հայ ժողովուրդը Վահագնի կամ Արեւի ծագումը ի՞նչ բանով փառաւորած է:

– Հետեւեալ շա՛տ հին ու գեղեցիկ երգով.—
*«Երկնէր երկին եւ երկիր,
 Երկնէր եւ ծիրանի ծով,
 Երկն ի ծովուն ունէր զկարմրիկ եղեգնիկն:
 Ընդ եղեգան փող ծո՛ւխ ելանէր,
 Ընդ եղեգան փող բո՛ց ելանէր,
 Եւ ի բոցոյն պատանեկիկ վազէր:
 Նա հուր հեր ունէր. Բոց ունէր մօրուս
 Եւ աչկունքն էին արեգակունք»:*

87 Հայ ժողովուրդը բնութեապաշտութեան ու ոգեպաշտութեան շրջաններուն իր պաշտամունքը ո՞ր կը կատարէր:

– Բացօթեայ վայրերու եւ կամ անտառներու մէջ:

88 Կոապաշտութեան շրջանին ի՞նչ բաներ շինած էին:

– Կոապաշտութեան շրջանին յատուկ տաճարներ չինած էին, որոնք մեհեան կը կոչուէին:

89 Չաստուածներու կուռքերու առջեւ ի՞նչ կը դրուէին:

– Չաստուածներու կուռքերու առջեւ նուիրական սեղաններ կը դրուէին. անոնք կը կոչուէին Բագին:

90 Բագինի վրայ ի՞նչ կը մատուցուէր:

– Բագինի վրայ զոհ կը մատուցուէր:

91 Մեհեանները ի՞նչ կ'ունենային:

– Մեհեանները գանձարաններ կ'ունենային:

92 Գանձարաններու մէջ ի՞նչ բաներ կը պահուէին:

Գանձարաններու մէջ մեհեանին թանկագին զարդերը եւ ժողովուրդին ընծայած նուէրները կը պահուէին:

93 Կուռքերու պաշտամունքը կատարելու եւ կենդանիներ զոհելու համար որո՞նք կային:

– Մասնաւոր պաշտօնեաներ կամ քահանաներ, որոնք քուրմ կը կոչուէին:

94 Քուրմերուն մեծը ո՞վ էր:

– Քրմապետը:

95 Քրմութիւնը ի՞նչ տեսակ դասակարգ կը կազմէր:

– Քրմութիւնը մասնաւոր եւ առանձնաշնորհալ դասակարգ մը կը կազմէր հին Հայաստանի մէջ, եւ ազդեցիկ ու զօրաւոր էր ազնուականութեան չափ:

96 Հայաստանի զանազան շրջաններուն մէջ ի՞նչ բաներ կային:

– Հայաստանի զանազան շրջաններուն մէջ կային կռապաշտական տաճարներ, իրենց քուրմերով:

97 Որո՞նք են Հայաստանի եօթը գլխաւոր մեհեանները:

– ա. Արամազդի մեհեանը Անի ամրոցին եւ Բագաւանի մէջ:

բ. Անահիտի մեհեանը Երիզայի, Արտաշատի մէջ եւ այլուր:

գ. Միհրի մեհեանը Բագայառիճի (Դերջան) մէջ:

դ. Տիրի մեհեանը Երազամոյնի մէջ (Վաղարշապատէն Արտաշատ տանող ճամբուն վրայ):

ե. Աստղիկի մեհեանը Աշտիշատի (Տարօն) մէջ, ուր կային նաեւ Վահագնի ու Անահիտի կուռքերը:

զ. Բարշամինի արձանը Թորդանի մէջ:

է. Նանէի մեհեանը Թիլ աւանի մէջ:

98 Այս մեհեաններուն ժողովուրդը ինչո՞ւ կու գար:

– Այս մեհեաններուն ժողովուրդը ամէն տարի ուխտի կու գար Հայաստանի բոլոր շրջաններէն:

99 Այս բոլոր մեհեանները ե՞րբ քանդուեցան:

– Դ. դարու սկիզբը, հայ ժողովուրդի երկրորդ Լուսաւորչին՝ Սուրբ Գրիգորի ձեռամբ քանդուեցան:

100 Ի՞նչ կը գտնուի Գառնի գիւղին մօտ:

– Գառնի գիւղին մօտ այժմ կը գտնուի Գառնիի հեթանոսական տաճարը, որ վերականգնուած է:

ՔՐԻՍՏՈՆԷՈՒԹԵԱՆ ՄՈՒՏՔԸ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

1 Համբարձման օրը Յիսուս իր առաքելներուն ի՞նչ ւսեցնեց:

— Համբարձման օրը Յիսուս իր առաքելներուն աւետեց որ շուտով Սուրբ Հոգիին շնորհքները պիտի ստանան, ապա պիտի երթան եւ իր գործերն ու պատուիրանները քարոզեն ամբողջ աշխարհի:

2 Համբարձումէն տասը օր ետք ի՞նչ պատահեցաւ:

— Հրեաներու Պենտեկոստէ կոչուած տօնին, առաքելներն ու Յիսուսի հետեւորդ հաւատացեալները երբ վերնատան մէջ հաւաքուած կ'աղօթէին, յանկարծ ուժգին հնչեց երկնային ձայն մը՝ սաստիկ հովի նման, եւ բոլոր ներկաները լեցուեցան Սուրբ Հոգիին շնորհքներով:

3 Անոնք ի՞նչ ստացան:

— Անոնք հոգեկան զօրութիւն ստացան եւ զանազան լեզուներ խօսելու կարողութեամբ օժտուեցան:

4 Հաւատացեալները առաքելներուն հետ ի՞նչ կազմեցին:

— Անոնք առաքելներուն հետ կազմեցին Յիսուս Քրիստոսի հաւատացեալներու առաջին ժողովը՝ Եկեղեցի:

5 Սուրբ Հոգիին գալը հաւատացեալներուն մէջ ի՞նչ կոչուեցաւ:

— Հոգեգալուստ, որ եղաւ քրիստոնէական եկեղեցիի հաստատման օրը:

6 Հոգեգալուստի օրը, հրէական Պենտեկոստէ տօնին առիթով, որո՞նք Երուսաղէմ հաւաքուած էին,

— Հեռաւոր երկիրներէ եկած օտարականներ, որոնց մէջ հայեր ալ կային:

7 Հոգեգալուստէն ետք, առաքելները ի՞նչ բանի ձեռնարկեցին:

— Հոգեգալուստէն ետք, առաքելները ձեռնարկեցին քարոզութեան: Անոնք Յիսուսի կեանքը, գործերն ու պատուէրները քարոզեցին ո՛չ միայն հրեաներուն, այլ եւ հեռաւոր երկիրներու ժողովուրդներուն:

8 Յիսուսի 12 առաքելներէն որո՞նք Հայաստան եկան եւ քրիստոնէութիւն քարոզեցին:

— Յիսուսի 12 առաքելներէն Թադէոս եւ Բարթողիմէոս առաքելներ Հայաստան եկան եւ քրիստոնէութիւնը քարոզեցին:

9 Թադէոս, առաջին անգամ, քրիստոնէութիւնը քարոզելու համար ո՞ր գնաց:
– Թադէոս, առաջին անգամ, քրիստոնէութիւնը քարոզելու համար Ասորի-
ներու Եդեսիա քաղաքը գնաց: Այդ ժամանակ, Եդեսիոյ թագաւորն էր Աբգար:

10 Աբգար թագաւոր երբ հիւանդացաւ որո՞ւն լուր դրկեց որ գայ եւ բժշկէ
զինք:

– Աբգար թագաւոր երբ հիւանդացաւ, լուր դրկեց Յիսուսի որ գայ եւ բժշկէ
զինք. բայց Յիսուս քարոզութեամբ ու բժշկութեամբ չատ զբաղած ըլլալով՝
խոստացաւ առաքեալներէն մէկը դրկել անոր մօտ:

11 Ո՞վ պալատ գնաց եւ թագաւորին քարոզեց Յիսուսի կեանքը, գործերն ու
պատուերները:

– Թադէոս առաքեալ: Աբգար թագաւոր հաւատաց Յիսուսի եւ բժշկուեցաւ
Թադէոս առաքեալի ձեռքով:

12 Թադէոս առաքեալ Եդեսիայէն ո՞ր անցաւ եւ ի՞նչ ըրաւ:

– Թադէոս առաքեալ Եդեսիայէն Հայաստան անցաւ ուր ամէնուրեք կը
տիրէր կռապաշտութիւնը: Ապա գնաց Շաւարշան գիւղաքաղաքը, ուր կը
գտնուէր արքունի պալատը: Այդ ժամանակ, հայոց թագաւորն էր Սանատրուկ:

13 Նորահաստատ քրիստոնէաներու մէջ ո՞վ կար:

– Նորահաստատ քրիստոնէաներուն մէջ կար հայոց թագաւորին աղջիկը՝
Սուրբ Սանդուխտ կոյս:

14 Սանատրուկ երբ իմացաւ որ խումբ մը հայեր քրիստոնէայ դարձած են, ի՞նչ
ըրաւ:

– Սանատրուկ երբ իմացաւ որ խումբ մը հայեր քրիստոնէայ դարձած են,
բարկացաւ եւ անմիջապէս սպաննել տուաւ զանոնք, իսկ Սուրբ Սանդուխտը
բանտարկեց:

15 Թադէոս առաքեալ ազատեցա՞ւ թագաւորին զայրոյթէն:

– Այո՛, Թադէոս առաքեալ, աստուածային հրաշքով, ազատեցաւ թագաւորին
զայրոյթէն եւ բանտ գնաց ու քաջալերեց Սուրբ Սանդուխտը: Բանտարկ-
եալներէն 33 հոգիներ հաւատացին Քրիստոսի եւ մկրտուեցան:

16 Սանատրուկ արքան ի՞նչ ըրաւ:

– Սանատրուկ արքան իշխաններ դրկեց իր աղջկան մօտ, որպէսզի համոզեն
զայն եւ ետ դարձնեն կռապաշտութեան: Բայց Սուրբ Սանդուխտը համոզելու
գացող իշխանները ընդհակառակը իրենք համոզուեցան եւ քրիստոնէայ
դարձան:

17 Յիսուսի 12 աշակերտներէն ուրիշ ո՞վ Հայաստան եկաւ:

– *Բարթողիմէոս առաքեալ որ Նաթանայէլ ալ կը կոչուէր, եւ որ նոյնպէս նուիրուեցաւ քարոզչական գործունէութեան:*

18 Սուրբ Բարթողիմէոս առաքեալի շնորհիւ ո՞վ հաւատաց Յիսուսի եւ մկրտուեցաւ:

– *Սուրբ Բարթողիմէոս առաքեալի շնորհիւ Սանատրուկ թագաւորի քոյրը՝ Սուրբ Ոգուհի հաւատաց Յիսուսի եւ մկրտուեցաւ:*

19 Սանատրուկ թագաւոր երբ տեսաւ որ իր քոյրն ալ քրիստոնեայ դարձած է, ի՞նչ ըրաւ:

– *Սուրբ Ոգուհի սրամահ եղաւ. իսկ Սուրբ Բարթողիմէոս առաքեալ փշոտ գաւազաններու գանակոծումով մեռցուեցաւ 68 թուին:*

20 Հալաճանքի շրջանին, կոապաշտ թագաւորներու կողմէ ուրիշ որո՞նք հալածուեցան:

– *Հալաճանքի շրջանին՝ կռապաշտ թագաւորներու կողմէ հալածուեցան՝ Սուրբ Ոսկեաններն ու Սուրբ Սուքիասեանները:*

21 Սուրբ Թադէոս եւ Սուրբ Բարթողիմէոս առաքեալները ի՞նչ եղան եւ ի՞նչ հիմնեցին:

Սուրբ Թադէոս եւ Սուրբ Բարթողիմէոս առաքեալները եղան Հայ ժողովուրդի Առաջին Լուսաւորիչները: Անոնք հիմնեցին Հայաստանեայց Եկեղեցին:

22 Ատոր համար Հայոց եկեղեցին, ուրիշ հին եկեղեցիներուն նման, ի՞նչ կը կոչուի:

– *Ատոր համար Հայոց եկեղեցին Առաքելական Եկեղեցի կը կոչուի:*

23 Քարոզուած քրիստոնէութիւնը որո՞ւն կողմէ ընդունուեցաւ:

– *Քարոզուած քրիստոնէութիւնը Հայ լուսաւէր ժողովուրդին կողմէ ընդունուեցաւ, իսկ արքունիքը մերժեց ու հալածեց զայն մինչեւ 301 թուականը:*

24 Քրիստոնէութիւնը ե՞րբ պետական կրօնք հռչակուեցաւ:

– *301 թուականին, երբ Տրդատ թագաւոր, Հայոց Երկրորդ Լուսաւորիչ Սուրբ Գրիգոր Հայրապետի ջանքերով կռապաշտութենէ հրաժարեցաւ եւ քրիստոնէութիւնը հռչակեց Հայաստանի պետական կրօնքը՝ առաջինը ըլլալով ամբողջ քրիստոնեայ աշխարհին մէջ:*

25 Թադէոս ու Բարթողիմէոս առաքեալներէն մինչեւ Սուրբ Գրիգոր

Լուսաւորիչ որո՞նք եղան քրիստոնէական կրօնքը քարոզող եւ քրիստոնէայ հայերը առաջնորդող հոգեւոր պետերը կամ հայրապետները:

– *Զաքարիա, Զեմենտոս, Ատրներսեհ, Մուշէ, Շահէն, Շաւարշ, Ղեւոնդիոս եւ Մեհրուժան:*

26 Տրդատ թագաւորի եւ Գրիգոր Լուսաւորիչի հայրերը բարեկա՞մ էին իրարու:

– *Ո՛չ, Տրդատ թագաւորի եւ Գրիգոր Լուսաւորիչի հայրերը բարեկամ չէին իրարու, անոնց հայրերը իրարու թշնամի էին:*

27 Ո՞վ սպաննեց Տրդատ թագաւորին հայրը:

– *Գրիգորին հայրը՝ Անակ, սպաննեց Տրդատ թագաւորին հայրը՝ Խոսրով թագաւորը, եւ Պարսկաստանի Արտաշիւր թագաւորը սպաննել տուաւ Խոսրով Պարթեւի գերդաստանը: Կոտորածէն ազատեցան միայն Տրդատ եւ անոր քոյրը՝ Խոսրովիդուխտ: Փոքրիկն Տրդատ փախցուեցաւ Հռոմ եւ այնտեղ խնամուեցաւ:*

28 Խոսրով թագաւորի նախարարները վրէժ լուծելու համար ի՞նչ ըրին:

– *Խոսրով թագաւորի նախարարները վրէժ լուծելու համար սպաննեցին Անակը եւ անոր ընտանիքը: Այս կոտորածէն ազատեցաւ միայն Գրիգորը, Անակի որդին, որ Կեսարիա փոխադրուեցաւ:*

29 287 թուականին, երբ Տրդատ մեծցաւ ի՞նչ ըրաւ:

– *287 թուականին, Տրդատ հռոմէական զօրքերու օգնութեամբ հայրենիք մտաւ եւ գրաւեց հօրենական գահը:*

30 Գրիգոր Կեսարիոյ մէջ քրիստոնէական ուսումը առնելէ ետք ո՞ր վերադարձաւ:

– *Գրիգոր Կեսարիոյ մէջ քրիստոնէական ուսումը առնելէ ետք, վերադարձաւ Հայաստան, եւ Տրդատի պալատին մէջ քարտուղարի պաշտօն ստացաւ:*

31 Տրդատ թագաւոր իր յաղթանակը տօնելու համար ի՞նչ կազմակերպեց:

– *Տրդատ թագաւոր իր յաղթանակը տօնելու համար գոհութեան եւ ցնծութեան տօնախմբութիւն մը կազմակերպեց, Անահիտ դիցուհիի մեհեանին մէջ:*

32 Տրդատ ի՞նչ պատրաստեց:

– *Տրդատ պատրաստեց ծաղկեայ գեղեցիկ պսակներ եւ հրահանգեց իր քարտուղարին՝ Գրիգորի, որ ինք անձամբ ընծայէ զանոնք Անահիտ դիցուհիին:*

33 Գրիգոր ի՞նչ ըրաւ:

– Գրիգոր մերժեց թագաւորին հրահանգին ենթարկուիլ եւ յայտնեց որ ինք քրիստոնեայ է, միայն ճշմարիտ Աստուծոյ կ'երկրպագէ:

34 Տրդատ երբ այս խօսքերը լսեց ի՞նչ ըրաւ:

– Տրդատ շատ բարկացաւ. մանաւանդ երբ իր նախարարներէն իմացաւ որ իր հայրը սպաննող Անակի որդին է՝ զայրացաւ եւ հրամայեց Գրիգորը նետել հորի մը մէջ, որ կը կոչուէր Խոր Վիրապ, որպէս զի անօթի ու ծարաւ մնալով հոն մեռնի:

35 Գրիգոր քանի՞ տարի Խոր Վիրապ մնաց:

– Գրիգոր Աստուծոյ օգնութեամբ եւ աղօթքներով ապրեցաւ 13 տարի: Քրիստոնեայ բարի կ'ին մը հոգաց անոր ամէնօրեայ հացը, ինչպէս նաեւ ամէն օր հրեշտակ մը կ'այցելէր իրեն Աստուծոյ կողմէ:

36 Տրդատ թագաւոր ի՞նչ ըրաւ:

– Տրդատ թագաւոր հրովարտակով մը խստօրէն արգիլեց քրիստոնէական կրօնքը եւ հալածանք հռչակեց քրիստոնեաներուն դէմ:

37 Հալածուած քրիստոնեաներուն մէջ որո՞նք նշանաւոր հանդիսացան:

– Հալածուած քրիստոնեաներուն մէջ նշանաւոր հանդիսացան Քառասուն աղջիկներ, Հռիփսիմեան Կոյսեր, որոնց պետն էր Գայիանէ: Անոնք կը բնակէին վանքի մը մէջ որ կը կոչուէր Հոգեաց վանք: Անոնք ամէն օր կ'աղօթէին ու ձեռագործ կ'ընէին:

38 Ո՞վ էր անոնց մէջէն հոգիով եւ դէմքով ամենէն գեղեցիկը:

– Հռիփսիմէ, որուն անունով անոնք կոչուեցան Հռիփսիմեան Կոյսեր:

39 Տրդատ թագաւոր լսելով քառասուն կոյսերուն եւ Հռիփսիմէի մասին ի՞նչ ըրաւ:

– Իր զինուորները ղրկեց եւ պալատ բերել տուաւ Գայիանէ եւ Հռիփսիմէ կոյսերը: Թագաւորը երբ տեսաւ գեղեցիկ Հռիփսիմէն եւ լսեց անոր խելացի խօսքերը, ուզեց ամուսնանալ անոր հետ:

40 Հռիփսիմէ ընդունեցա՞ւ թագաւորին առաջարկը:

– Ո՛չ, Հռիփսիմէ մերժեց թագաւորին այս առաջարկը ըսելով՝ – Ես քրիստոնեայ եմ եւ կը պաշտեմ միայն մէկ եւ ճշմարիտ Աստուծոյ, եւ չեմ կրնար ամուսնանալ թագաւորի մը հետ որ մարդոց ձեռքերով շինուած կուռքերը կը պաշտէ եւ անոնց երկրպագութիւն կ'ընէ:

41 Տրդատ կրցա՞ւ համոզել Հռիփսիմէ կոյսը:

– Տրդատ թագաւոր ջանաց համոզել Հռիփսիմէն: Սակայն անկարելի եղաւ: Ապա խնդրեց Գայիանէ կոյսէն որ խրատէ Հռիփսիմէն՝ ընդունելու իր առաջարկը:

42 Գայիանէ ի՞նչ խրատեց Հռիփսիմէին:

– Գայիանէ քաջալերեց Հռիփսիմէն որ հաստատ մնայ իր ճշմարիտ հաւատքին վրայ եւ չուրանայ իր կրօնքը:

43 Տրդատ թագաւոր երբ տեսաւ որ իր ջանքերը արդիւնք չեն տար ի՞նչ ըրաւ:

– Զղայնացած մէկ պահուն հրամայեց սպաննել բոլոր քառասուն կոյսերը: Թագաւորին հրամանը կատարուեցաւ անմիջապէս:

44 Անմեղ կոյսերու նահատակութիւնը ի՞նչ պատճառեց:

– Անմեղ կոյսերու նահատակութիւնը մեծ ցաւ պատճառեց թէ՛ պալատականներուն եւ թէ՛ թագաւորին, որովհետեւ անոնք շատ բարի եւ ուրիշներուն օգնող կոյսեր էին, եւ իրենց կեանքին մէջ ոչ մէկուն վնաս հասցուցած էին:

45 Թագաւորը ի՞նչ եղաւ:

– Թագաւորը սրտի ցաւէն հիւանդացաւ եւ խենթեցաւ: Պալատը ձգեց, անտառ գնաց եւ կենդանիներու նման կեանք մը սկսաւ ապրիլ:

46 Տրդատ թագաւորի քոյրը՝ Խոսրովիդուխտ, ի՞նչ տեսաւ:

– Տրդատ թագաւորի քոյրը՝ Խոսրովիդուխտ, տարօրինակ երազ մը տեսաւ: Երազին մէջ Աստուած իրեն յայտնեց որ իր թագաւոր եղբայրը միայն Գրիգորը կրնայ բժշկել:

47 Խոսրովիդուխտ ի՞նչ ըրաւ:

– Խոսրովիդուխտ Օտա Ամատունի նախարարը ղրկեց եւ իւր Վիրապէն հանել տուաւ Գրիգորը, որ Աստուծոյ օրհնութեամբ, աղօթքներով եւ բարի կնոջ տուած ուտելիքներով կ'ապրէր տակաւին:

48 Ի՞նչ ըրաւ Գրիգոր:

– Գրիգոր աղօթեց եւ Աստուծոյ օգնութեամբ բժշկեց Տրդատ թագաւորը:

49 Տրդատ թագաւոր բժշկուելէ ետք ի՞նչ բանի հաւատաց:

– Տրդատ թագաւոր բժշկուելէ ետք հաւատաց Աստուծոյ զօրութեան եւ քրիստոնէական կրօնքի ճշմարտութեան, եւ խնդրեց Գրիգորէն որ զինք եւ բոլոր պալատականները Աստուծոյ անունով քրիստոնէայ մկրտէ:

50 Ինչո՞ւ Գրիգոր կոչուեցաւ Լուսաւորիչ:

– Որովհետեւ իր ջանքերով ամբողջ Հայաստան աշխարհի հայ հոգիները

լուսաւորուեցան քրիստոնէական կրօնքի լոյսով եւ քրիստոնէութիւնը հռչակուեցաւ Հայաստանի Պետական կրօնքը՝ 301 թուականին:

51 Գրիգոր Լուսաւորիչ ի՞նչ տեսաւ:

– Գրիգոր Լուսաւորիչ տեսիլք մը տեսաւ: Տեսիլքին մէջ, երկինքէն լոյսի շողեր կաթկթեցան եւ Աստուծոյ Միածին Որդին՝ Յիսուս, իջաւ պալատին մօտ հեթանոսական տաճարի մը վայրը եւ ոսկի մուրճով հարուածեց զետինը:

52 Տրդատ թագաւոր քրիստոնէութիւնը Հայոց Պետական կրօնքը հռչակելէ ետք ի՞նչ հրամայեց:

– Տրդատ թագաւոր քրիստոնէութիւնը Հայոց Պետական կրօնք հռչակելէ ետք, հրամայեց որ քանդեն կռապաշտական բոլոր մեհեանները:

53 Պաշտօնապէս եւ ազգովին քրիստոնեայ դարձող առաջին ազգը որո՞նք եղան:

– Պաշտօնապէս եւ ազգովին քրիստոնեայ դարձող առաջին ազգը Հայերը եղան:

54 Գրիգոր Լուսաւորիչ ո՞ր եւ ո՞ր թուականին կաթողիկոս ձեռնադրուեցաւ:

– Գրիգոր Լուսաւորիչ կաթողիկոս ձեռնադրուեցաւ Կապադովկիոյ Կեսարիա քաղաքը 302 թուականին:

55 Գրիգոր Լուսաւորիչ երբ Վաղարշապատ դարձաւ ի՞նչ ըրաւ:

– Գրիգոր Լուսաւորիչ երբ Վաղարշապատ դարձաւ անմիջապէս սկսաւ Մայր եկեղեցիի շինութեան: Նորաշէն տաճարը օծուեցաւ 303 թուականին, Օգոստոս 15-ին եւ անուանուեցաւ Սուրբ Աստուածածին: Հետագային է որ անկէ կոչուեցաւ Սուրբ Էջմիածին, որ կը նշանակէ իջաւ Միածինը:

56 Եկեղեցիներու շինութենէն ետք Գրիգոր Լուսաւորիչ ինչպիսի՞ աշխատանքի ձեռնարկեց:

– Եկեղեցիներու շինութենէն ետք Գրիգոր Լուսաւորիչ կրօնական եւ կրթական աշխատանքի ձեռնարկեց:

57 325-ին Կոստանդնուպոլսոյ Նիկիա քաղաքին մէջ քրիստոնեայ եկեղեցիներու հայրապետները ի՞նչ գումարեցին:

– 325-ին Կոստանդնուպոլսոյ Նիկիա քաղաքին մէջ բոլոր քրիստոնեայ եկեղեցիներուն հայրապետները, թիւով 318, ժողով գումարեցին, որպէս զի նգովեն Արիոս անուն մարդը որ կը մոլորեցնէր հաւատացեալները, ըսելով թէ Քրիստոս Աստուծոյ Որդին չէ եւ Քրիստոս Աստուած չէ:

58 Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի հրաւեր եկա՞ւ:

– Այո՛, Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի հրաւէր եկաւ, բայց չկրցաւ երթալ, որովհետեւ ծերացած էր. իր զաւակը Արիստակէս գնաց եւ մասնակցեցաւ ժողովին:

59 Նիկիոյ ժողովին մէջ 318 եկեղեցական հայրերը ի՞նչ ըրին:

– Նիկիոյ ժողովին մէջ 318 եկեղեցական հայրեր նգովեցին Արիոսը ու ըսին.– Մենք կը հաւատանք որ Յիսուս Քրիստոս Հայր Աստուծոյ Միածին Որդին է եւ Աստուած է:

60 Գրիգոր մեծ հայրապետը ե՞րբ վախճանեցաւ:

– Գրիգոր մեծ հայրապետը 325 թուականին վախճանեցաւ:

61 Տարին քանի՞ անգամ կը տօնախմբուի անոր յիշատակը:

– Անոր յիշատակը կը տօնախմբուի երեք անգամ:

62 Սուրբ Գրիգոր հայրապետ քանի՞ զաւակ ունէր:

– Սուրբ Գրիգոր հայրապետ ունէր երկու զաւակներ՝ Արիստակէս եւ Վրթանէս, որոնք իր մահէն ետք կաթողիկոս եղան յաջորդաբար:

63 Ո՞վ յաջորդեց Արիստակէսի:

– Արիստակէսի յաջորդեց իր եղբայրը՝ Վրթանէս, 333–341:

64 Վրթանէս կաթողիկոսի շրջանին Պարսիկները ի՞նչ կ'ընէին:

– Վրթանէս կաթողիկոսի շրջանին Պարսիկները յաճախ կը յարձակէին Հայաստանի վրայ, աւեր ու սպանութիւն կ'ընէին:

65 Պարսիկներու դէմ պայքարող գինուորներուն մէջ որո՞նք նշանաւոր հանգիսացան դիսացան:

– Պարսիկներու դէմ պայքարող գինուորներուն մէջ նշանաւոր հանգիսացան Վաչէ Մամիկոնեան եւ իր Մամիկոնեան ընկերները, որոնք մեծ քաջութեամբ պայքարեցան բռնութիւններու դէմ եւ նահատակուեցան մեծ պատերազմի մը մէջ:

66 Վրթանէս անմահացնելու համար Վաչէի եւ իր ընկերներուն յիշատակը ի՞նչ հոչակեց զանոնք:

– Վրթանէս անմահացնելու համար Վաչէի եւ իր ընկերներուն յիշատակը՝ Սուրբ հռչակեց զանոնք եւ կարգադրեց որ Հայաստանեայց եկեղեցին ամէն տարի օր մը տօնախմբէ անոնց յիշատակը: Հինգերորդ դարէն ետք, Վաչէեանց տօնը միացուեցաւ Վարդանանց տօնին:

67 Վրթաճէս Հայրապետ, իր հօր եւ եղբօր նման, ի՞նչ կ'ընէր:

— Վրթաճէս Հայրապետ, իր հօր եւ եղբօր նման, խիստ կերպով կը յանդիմանէր չար ու անհաւատ մարդիկը:

68 Ո՞ր թուականին Ներսէս կաթողիկոս եղաւ:

— 353 թուականին Ներսէս ժողովուրդի եւ թագաւորի պահանջքին տեղի տուաւ եւ ընդունեցաւ կաթողիկոսութիւնը երբ 25 տարեկան էր:

69 Իր կաթողիկոսութեան շրջանին ի՞նչ ըրաւ Ներսէս:

— Իր կաթողիկոսութեան շրջանին քարոզութեամբ եւ գործով աշխատեցաւ քրիստոնէութիւնը ժողովրդականացնել:

70 Աշտիշատի մէջ 354 թուականին ի՞նչ գումարեց Ներսէս:

— Աշտիշատի մէջ 354 թուականին գումարեց Ազգային ժողով մը, ուր հայ ժողովուրդին կեանքը բարեփոխելու եւ զանոնք իրապէս քրիստոնեաներ դարձնելու որոշումներ առաւ:

71 Ի՞նչ էին առնուած որոշումները:

— 1. Հիմնել հիւանդանոցներ, ծերանոցներ, աղքատանոցներ, որբանոցներ, հիւրանոցներ եւ ճրիաբար խնամել կարօտեալները, հոգիով ու մարմինով բարելաւելու ժողովուրդը:

2. Հիմնել վանքեր, կոլաւանոցներ եւ դպրոցներ, եկեղեցիներ զօրացնելու եւ հայ մանուկներն ու պատանիները դաստիարակելու համար:

3. Բազմացնել պաշտամունքի կանոնները եւ ճոխացնել ժամերգութիւնը:

4. Արգիլեց բազմակնութիւնն ու մերձաւոր ազգականներու իրարու հետ ամուսնութիւնը:

5. Արգիլեց մեռելներու վրայ հեթանոսական սովորութեան համաձայն անյուսնութեամբ լաց ու կոծ, ինքնասպանութիւն, դէմքի բզկտում, զգեստներու պատառում եւայլն:

6. Մասնաւոր պատիժներով արգիլեց չարագործութիւնները, արբեցութիւն, յափշտակութիւն, սպանութիւն եւայլն:

7. Հրահանգեց գթութեամբ վարուիլ ծառաներու եւ գերիներու հետ:

72 Ներսէս հայրապետ գործադրե՞ց զանոնք:

— Այո՛, Ներսէս հայրապետ ջանաց զանոնք գործադրել:

73 Ներսէս կաթողիկոսը ե՞րբ վախճանեցաւ:

— Ներսէս հաթողիկոս վախճանեցաւ 373 թուականին: Ան շատ արդիւնաւոր գործ կատարեց հայ ժողովուրդին համար: Ասոր համար ան արժանացաւ «Մեծ» տիտղոսին:

74 Հայաստանեայց Եկեղեցին կը պատուէ՞ այս Մեծ Հայրապետին յիշատակը:

– Այո՛, ամէն տարի, յատուկ տօնախմբութեամբ մը կը պատուէ յիշատակը այս Մեծ Հայրապետին:

75 Ո՞վ էր Սահակ Պարթեւ հայրապետ:

– Սահակ պարթեւ հայրապետ Մեծն Ներսէսի որդին էր: Ան Կեսարիա եւ Կոստանդնուպոլիս գնաց եւ ուսանեցաւ: Ան սորվեցաւ գրականութիւն, պատմութիւն, Սուրբ Գիրքի գիտութիւն, յունարէն, ասորերէն ու պարսկերէն լեզուները:

76 Ան որո՞ւն հետ ամուսնացաւ:

– Ան ամուսնացաւ Շուշան անուն աղջկան հետ եւ ունեցաւ մէկ հատիկ աղջիկ մը՝ Անոյշ, որ մայրը եղաւ Քաջն Վարդան Մամիկոնեանի:

77 Երբ Շուշան մեռաւ, Սահակ ի՞նչ ըրաւ:

– Երբ Շուշան մեռաւ, Սահակ ինքզինք նուիրեց մենաւոր կրօնական կեանքին:

78 Ո՞ր թուականին կաթողիկոս ընտրուեցաւ Սահակ:

– 387 թուականին, Սահակ, Խոսրով Գ. թագաւորին փափաքով կաթողիկոս ընտրուեցաւ:

79 Սահակ կաթողիկոսի ժամանակ, 387 թուականին Հայաստան աշխարհը որո՞նց միջեւ բաժնուած էր:

– 387 թուականին, Պարսիկներ եւ Յոյներ փոխադարձ համաձայնութեամբ Հայաստան աշխարհը բաժնեցին իրենց միջեւ:

80 Այս շրջանին ամենակարեւոր պետական դէմքը ո՞վ եղաւ:

– Այս շրջանին ամենակարեւոր պետական դէմքը եղաւ Պարսկական Հայաստանի Վռամշապուհը, որ մեծապէս քաջալերեց Հայ գիրի ու գրականութեան ստեղծումն ու զարգացումը:

81 Սահակ կաթողիկոս Մեսրոպ Մաշտոցին հետ ի՞նչ ըրաւ:

– Սահակ կաթողիկոս Մեսրոպ Մաշտոցին հետ աշխատեցաւ Հայերէն գիրերու գիւտին, հայ գրականութեան ծաղկման եւ հայեցի դպրոցներու զարգացման:

82 Ինչո՞ւ համար Սահակ կաթողիկոս հանդիսացաւ մշակոյթի մեծ գործիչ մը:

– Սահակ կաթողիկոս մշակոյթի մեծ գործիչ տիտղոսին արժանի հանդիսացաւ, որովհետեւ ան լայն չափով օգտակար եղաւ հայ գիրի ու գրականութեան միջոցաւ Հայաստանեայց Եկեղեցին հայացնելու աշխատանքին:

83 Վռամշապուհ թագաւորի եւ Սահակ կաթողիկոսի շրջանին ո՞վ կ'ապրէր:
 — Վռամշապուհ թագաւորի եւ Սահակ կաթողիկոսի շրջանին կ'ապրէր Մեսրոպ անունով վարդապետ մը, որ այդ ժամանակ ամենէն զարգացած անձն էր: Ան ծնած էր 353 թուականին՝ Տարօնի Հացեկաց գիւղին մէջ: Մեսրոպ վարդապետ, որ Մաշտոց ալ կը կոչուէր, հայերէնէն զատ գիտէր պարսկերէն, յունարէն եւ ասորերէն:

84 Մեսրոպ Մաշտոց իր ուսումը աւարտելէ ետք ի՞նչ ըրաւ:
 — Մեսրոպ Մաշտոց իր ուսումը աւարտելէ ետք նախ հայկական բանակին մէջ զինուոր արձանագրուեցաւ, ապա պալատին մէջ քարտուղար եղաւ: Երբ նկատեց որ իր ազգը կարիքը ունի հոգեւորականներու՝ վարդապետ ձեռնադրուեցաւ որպէս զի հայերէնով քրիստոնէական կրօնքը ամէն կողմ քարոզուի:

85 Իր քարոզութեան ընթացքին Մեսրոպ Մաշտոց ի՞նչ նկատեց:
 — Որ հայ պարզ ժողովուրդը համոզուած քրիստոնեայ չէր եւ քրիստոնէութեան ոգին ու նպատակը դիւրաւ չէր կրնար ըմբռնել:

86 Մեսրոպ Մաշտոց ի՞նչ եզրակացութեան եկաւ եւ ի՞նչ որոշեց ընել:
 — Մեսրոպ Մաշտոց այն եզրակացութեան եկաւ որ հայ պարզուկ եւ անուս ժողովուրդը եկեղեցիներուն մէջ կարդացած Աստուածաշունչը չէր կրնար հասկնալ՝ որովհետեւ անիկա կը կարդացուէր կամ յունարէն եւ կամ ասորերէն: Ան որոշեց գտնել Հայերէն Այբուբենը, որպէս զի Հայերէն Աստուածաշունչը տայ ժողովուրդին ձեռքը եւ հայութիւնը ձերբազատէ յունական եւ ասորական մշակութային ազդեցութիւններէ:

87 Այս մտածումը որո՞ւն յայտնեց:
 — Մեսրոպ Մաշտոց այս մտածումը յայտնեց Սահակ կաթողիկոսին եւ երկուքը միասին Վռամշապուհ թագաւորին քով գացին ու բացատրեցին իրենց ծրագիրը: Թագաւորը յանձն առաւ դրամական ամէն օգնութիւն տալ Մեսրոպ Մաշտոցին՝ որպէս զի իրականացնէ Հայերէն Այբուբենը գտնելու ծրագիրը:

88 Մեսրոպ Մաշտոց ի՞նչ ըրաւ:
 — Մեսրոպ Մաշտոց բազմաթիւ քաղաքներ ճամբորդեց, զարգացած եւ իմաստուն գիտուններու հետ տեսնուեցաւ եւ ջանաց անոնց օգնութեամբ պատրաստել հայերէն գիրերը. բայց կարելի չեղաւ: Օր մը երբ ճամբորդութենէ յոգնած եւ մտահոգ վիճակով կը հանգչէր, տեսիլքի ձեւով աստուածային ձեռքը պատին վրայ գրեց վարդապետին փնտռած Հայերէն Այբուբենը:

89 Մեսրոպ Մաշտոց յետոյ ի՞նչ ըրաւ:

– Մեսրոպ Մաշտոց շուտով թուղթի մը վրայ ընդօրինակեց գիրերը: Վերջապէս իր յանձն առած բոլոր յոգնութիւնները կ'արդիւնաւորուէին Հայերէն Այբուբենի 36 տառերու հնարումով: Տարիներ ետք՝ անոնց վրայ աւելցան երկու գիրեր՝ 0 եւ Ֆ:

90 Հայերէն գիրերը ո՞ր թուականին հնարուեցան:

– Հայերէն գիրերը 404 թուականին հնարուեցան:

91 Մեսրոպ Մաշտոց երբ հայերէն գիրերը հնարեց, ի՞նչ բանի ձեռնարկեց:

– Մեսրոպ Մաշտոց Հայերէն գիրերը հնարելէ ետք ձեռնարկեց Սուրբ Գիրքի թարգմանութեան: Ան առաջին անգամ թարգմանեց Սողոմոն իմաստունի առակները, որոնք կը սկսին հետեւեալ բառերով.

«Ճանաչել զիմաստութիւն եւ զխրատ,
Իմանալ զբանս հանճարոյ»:

92 Որո՞նք աշխատեցան Սուրբ Գիրքի թարգմանութեան եւ ե՞րբ աւարտեցաւ թարգմանութիւնը:

– Սահակ կաթողիկոս, Մեսրոպ Մաշտոց եւ իրենց աշակերտները աշխատեցան Սուրբ Գիրքի թարգմանութեան: Սուրբ Գիրքի թարգմանութիւնը աւարտեցաւ 434 թուականին: Օտար մասնագէտներ կ'ըսեն թէ այս թարգմանութիւնը գրական կոթող մըն է. անոնք կոչած են զայն «Թագուհի թարգմանութեան»:

93 Աստուածաշունչէն զատ ի՞նչ բաներ եւս թարգմանուեցան:

– Աստուածաշունչէն զատ կրօնական, բժշկական եւ գիտական գիրքեր եւս թարգմանուեցան:

94 Թարգմանչական աշխատանքի հետ միաժամանակ Ս. Սահակ եւ Ս. Մեսրոպ ի՞նչ բաներ բացին:

– Ս. Սահակ եւ Ս. Մեսրոպ թարգմանչական աշխատանքի հետ միաժամանակ դպրոցներ բացին եւ Հայ մանուկներուն ու պատանիներուն սորվեցուցին Հայ Գիրն ու Գրականութիւնը:

95 Սուրբ Սահակի մահէն ետք Սուրբ Մեսրոպ ի՞նչ ըրաւ:

– Սուրբ Սահակի մահէն ետք Սուրբ Մեսրոպ փոխանորդութիւն ըրաւ եւ 440 թուականին վախճանեցաւ: Ան Հայերէն Այբուբենը յօրինողը եւ Հայ գրականութեան հիմնադիրը եղաւ: Հայաստանեայց Եկեղեցին տարին քանի մը անգամ կը տօնախմբէ Սուրբ Մեսրոպի յիշատակը:

96 Ի՞նչ է մշակոյթը:

– Մշակոյթը ամբողջութիւնն է մարդկային բազուկի, միտքի ու հոգիի

գրական նուաճումներուն.— գիտութիւն, գրականութիւն, երաժշտութիւն, ճարտարապետութիւն, քանդակագործութիւն, նկարչութիւն եւ տնտեսութիւն:

97 Որո՞նք հանդիսացան հայ մշակոյթի բոլոր մարզերուն գործիչները:

— Եկեղեցականները հանդիսացան հայ մշակոյթի բոլոր մարզերուն գործիչները, մինչեւ տասնիններորդ դար:

98 Այս պարագան կարեւոր է նկատի ունենալ:

— Այո՛, ճիշդ գնահատելու համար Հայոց Պատմութեան մէջ Հայաստանեայց Եկեղեցիին կատարած խոշոր դերը, որ եղաւ ո՛չ միայն հոգեւորական, այլեւ մշակութային:

99 Հայ ժողովուրդի մտաւորական եւ գիտակից զանգուածը ինչպիսի՞ թագաւորութիւն մը ջանաց կերտել:

— Հայ ժողովուրդի մտաւորական եւ գիտակից զանգուածը ջանաց կերտել մշակոյթի թագաւորութիւն, որպէս զի անով մշտնջենաւորէ իր ազգային անկախ գոյութիւնը:

100 Ի՞նչ եղաւ Հայ Եկեղեցիին դերը:

— Դարերու ընթացքին, օտար թշնամի ժողովուրդներու անընդհատ ճնշումներուն եւ հարուածներուն դէմ, Հայ Եկեղեցիով իրագործուած հայ մշակոյթն էր որ պահպանեց մեզ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔՐԻՍՏՈՆԷՈՒԹԵԱՆ ԴԱՐՁԸ

Գրեց Դոկտ. Հ. Զաւէն Արզումանեան

Պատրաստուած Ամերիկահայ Առաջնորդարանի Հայ Դպրոցներու Համագումարին Առթիւ

Օտարագրի հայագետներ մարմանն ունին Հայաստանի քրիստոնէութեան դարձի թուականը 314 ընդունելու, որպէսզի տարիով մը աւելի ուշ տարած ըլլան զայն Հռոմէական Կաթողիկ Եկեղեցւոյ 313 թուականէն, երբ Կայսրութեան սահմաններէն ներս քրիստոնէութիւնը թոյլատրեալ կրօն հռչակուեցաւ ի շարս այլ կրօնքներու: Մեր նպատակն է հաստատել որ Հայոց քրիստոնէութեան դարձի թուականը 301 թուականն է, եւ Սուրբ Էջմիածնի, ինչպէս նաեւ Հայ հոգեւոր Իշխանութեան սկիզբն ալ տեղի ունեցած է 303 թուականին: Մկրտիչ Ա. Խրիմեան Կաթողիկոս իրաւամբ 1903 թուականը հռչակած էր յատուկ կոնդակով մը որպէս 1600-ամեակը Մայր Աթոռի հաստատման ի Սուրբ Էջմիածին:

Երկու հիմնական ազդակներ պահպանած եւ զարգացուցած են հայկական կրօնական եւ մշակութային աւանդը քաղաքական անընդհատ վերիվայրումներու ընթացքին: Առաջին ազդակն է Հայ ժողովուրդի ազգային եկեղեցին, որ դարեր շարունակ հովանաւոր դարձած է մեր ժողովուրդին որպէս կեդրոնական գլխաւոր ոյժը, բան մը որ նոյնիսկ Հայ պետութիւնը չէ կրցած տալ անոր: Երկրորդ ազդակը Հայ գրաւոր աւանդն է, գիտականօրէն ճանչցուած որպէս պատմագրութիւն, որ ծագում առաւ հայ գիրերու ստեղծումով Ե. դարու սկիզբը: Խօսելով Հայ Եկեղեցւոյ ծագման մասին հարկ է ի մտի ունենալ որ հայոց գրաւոր աւանդութեամբ հասած վաւերական պատմութիւնը կարելի է միայն ընդունելի նկատել Ե. դարու առաջին քառորդէն սկսեալ եւ ոչ աւելի կանուխ, քանի որ անկէ առաջ չենք ունեցած գրաւոր պատմութիւնը մեր կրօնքին: Այս կը նշանակէ ուրեմն որ Հայ նախնական քրիստոնէութեան եւ առաքելական շրջանի դէպքերը շղթայուած են իրարու աւանդութեամբ ստացուած տեղեկութիւններով, որոնք աւելի ուշ գրի առնուեցան մեր առաջին պատմիչներու ձեռքով:

Հայ քրիստոնէութեան ծագման պարագաները արտայայտուած են արդէն իսկ մեր Եկեղեցւոյ պաշտօնական անունին մէջ: Երբ մեր եկեղեցին կը կոչենք Հայ Առաքելական Եկեղեցի, իսկոյն Հայ ըլլալը բնորոշած կ'ըլլանք եւ անոր առաքելականութիւնը խոստովանած կ'ըլլանք: Մեր եկեղեցին առաքելական է, որովհետեւ երկու առաքելներու՝ Թադէոսի եւ Բարթողիմէոսի ձեռամբ ցանուեցան նախնագոյն սերմերը քրիստոնէութեան Հայաստանի մէջ: Ծիշդ է որ գրաւոր հաստատ ապացոյց մը չկայ որ ըլլայ ժամանակակից սոյն կրկնակի քարոզութեանց, եւ սակայն աւանդութեամբ ստացուած են հնագոյն միւս եկեղեցիներու ծագման պարագաները եւս, քանի որ, մեր պարագային գոնէ, գրաւոր միջոցներ կը պակսէին: Նաեւ նոր կրօնքը սկսաւ տարածուիլ քաղաքական

շարունակական հալածանքներու ներքեւ Բ. եւ Գ. դարերուն հաւասարապէս Հոռմէական կայսրութենէն ներս եւ անկէ դուրս: Հայոց պարագային սրբացուցած ենք երկու վայրեր, ուր պահպանուած կը նկատուին մեր երկու առաքելներու մահատակման տեղերը՝ Արտազ (Սուրբ Թադէոսի) եւ Աղբակ (Սուրբ Բարթողիմէոսի): Ուղիղ առաքելականութիւնը մեր Եկեղեցւոյ երկու բան կը հաստատէ. մախ թէ ան մախնագոյն եւ ամենէն հարազատ եկեղեցիներէն մին եղած է, եւ ապա թէ Հայաստանեայց Եկեղեցին իրապէս հաստատուած է որպէս անկախ եկեղեցի յատկապէս եւ բնորոշ կերպով Հայ ժողովուրդին համար ի Հայաստան աշխարհ:

Առաքելական քարոզութեանց վերջաւորութեան, հակառակ բազմիցս կրկնուած հալածանքներու հայոց Սանատրուկ թագաւորի (75-110), Խոսրով Բ. թագաւորի (230), եւ Տրդատ Գ. թագաւորի (287 թ.) կողմէ, քրիստոնէութիւնը պաշտօնապէս պետական կրօնքի վերածուեցաւ 301 թուին Սուրբ Գրիգոր Պարթեւ Հայրապետի (վախճանեալ 325 թ.) քարոզութեամբն ու Տրդատ Գ. հայոց թագաւորի (մահացած 330 թ.) բժշկութեամբն ու մկրտութեամբը, հանդերձ արքայական ընտանեօք: Անշուշտ որ մօման ժողովրդային եւ քաղաքական դրութեան մը ամբողջական դարձը պետականօրէն դէպի քրիստոնէութիւն յանկարծակի կատարուած դէպք մը չեղաւ, այլ շարայար դէպքերու եզրակացութիւնն ու վերջնական արդիւնքը եղաւ մախորդող շրջանի առաքելական քարոզութեանց:

Վերելի ընդհանրացումներէն խուսափելով հարկ է այժմ որոշ մանրամասնութեամբ քննարկել հայոց պատմութեան այս մեծագոյն անկիւնադարձին՝ քրիստոնէութեան ծագման ներքին ծալքերը: Նկատի առնուելու են, օրինակի համար, ժամանակաշրջաններու բաժանումը, քաղաքական տուեալներն ու պայմանները, գոյութիւն ունեցող օտար եւ Հայ աղբիւրները, որոնք բոլորը միասնաբար լոյս կրնան սփռել Հայ քրիստոնէութեան ծագման հարցին վրայ: Ժամանակագրութեան տեսակետէն զատորոշելու ենք առաջին երեք դարերը, որոնք առաքելական քարոզչութեան դարերն են, յաջորդող 150 տարիներէն. այսինքն՝ մինչեւ 301 թուականը, եւ անկէ ետք մինչեւ 450 թուականը որու ընթացքին թէ՛ քրիստոնէութիւնը պետականացաւ Հայաստանի մէջ եւ թէ՛ գիրն ու գրականութիւնը ստեղծուեցան եւ ծաղկեցան մեր ժողովուրդին մէջ, առաջին հերթին Աստուածաշունչ մատենանը հայերէնի թարգմանուելով Ե. դարու երկրորդ քառորդին:

Քաղաքական դէպքերը նկատի առնելով՝ կրնանք ապահով կերպով տեսնել որ Ա. դարէն մինչեւ 428 թուականը Ք.Ե. Հայաստանի վրայ իշխեցին Հայ Արշակունիներ: Հռանդեայի Ք.Ե. 63 թուի դաշնագրով ընդմէջ Հռոմի եւ Պարթեւաստանի, համաձայնութիւն գոյացաւ որ Պարթեւաց թագաւորի եղբայրը Հայաստանի վրայ իշխէ որպէս ենթակայ Հռոմի կայսեր: Ասոր վրայ ուրեմն 66 թուին առաջին Արշակունի թագաւորը Տրդատ Ա. (63-75) դէպի Հռոմ ճամբորդեց, թագ ստանալու համար Ներոն կայսրէն եւ վերադառնալու Հայաստան որպէս թագաւոր: Տրդատ Ա. վերականգնեց Հայաստանի թագաւորութիւնը եւ վերակառոյց հին Արտաշատ մայրաքաղաքը, որ քանդուած էր հռոմայեցի զօրավար Կորբուդոնի ձեռքով Ք.Ե. 59 թուին: Տրդատ Ա. ի յաջորդ Սանատրուկ թագաւոր (75-110) իր կարգին կառոյց արքայանիստ քաղաք մը եւս, Մծուրք անունով, Եփրատ-Արածանիի եզրին, պարսպապատեց զայն եւ իր արձանն ալ հոն կանգնեցուց (Փաւստոս Բիւզանդ, Հայոց Պատմութիւն, էջ 233): Արտաշատ կործանուեցաւ

Մարկոս Աւրելիոս կայսեր Պրիսկոս զօրավարի ձեռքով 163 թուին եւ անոր փոխարէն Վաղարշապատ (Էջմիածին) կառուցուեցաւ Սանատրուկ թագաւորի որդի՝ Վաղարշի (117-140), որ հալոց թագաւորն էր: Մեզի համար կարեւոր է գիտնալ որ վերոյիշեալ Հայաստանի երեք մայրաքաղաքները միջազգային յարաբերութեանց եւ առեւտրի կարեւոր կեդրոններ ըլլալով Ասորիքի եւ Հայաստանի միջեւ, կարելի դարձուցին քրիստոնէութեան թափանցումը ի Հայաստան, նոյնիսկ առաքելական շրջանին (Մելքոնեան, Հայ-ասորի Յարաբերութիւնք էջ 452):

Գ. դարու սկիզբը պատահեցան, քաղաքական երկու կարեւոր դէպքեր, մին Ասորիքի եւ միւսը Պարթեւաստանի մէջ, որոնք ուղղակի կապ ունեցան քրիստոնէութեան դէպի Հայաստան ներթափանցման հետ: Ասորիքի (Ոսրոյենէ-Եդեսիա) վերջին թագաւորը՝ Աբգար Թ. (197-216) իր արքայանիստ քաղաքին՝ Եդեսիոյ մէջ գերի կ'իյնայ Անտոնիոս Կարակալա կայսեր ձեռքը 216 թուին եւ իր թագաւորութիւնը իսկոյն վերջ կը գտնէ: Ասորի պատմագէտներ հաստատած են որ Աբգար Թ. ծանօթ առաջին քրիստոնէայ թագաւորը եղած է Եդեսիոյ, ուր նոյնիսկ եկեղեցի մը գոյութիւն ունեցած է եւ սակայն կործանուած ջրհեղեղի մը պատճառաւ 201 թուին: Բիշ ետքը Պարթեւաց կայսրութիւնը կը տապալի եւ Սասանեանք կը տիրեն Պարսկաստանի 226 թուականին: Այս երկու դէպքերը, պատահած Հայաստանի անմիջական դրացի պետութեանց մէջ, ինքնին կը յիշեցնեն մեզի թէ քրիստոնէութեան մուտքը Հայաստան կապ ունեցած է թէ՛ առաջին լուսաւորիչներու՝ Թադէոսի եւ Բարթողիմէոսի քարոզութեանց եւ թէ՛ Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչի կատարած հիմնական գործին հետ: Առաքելները նախ յարաբերած են Աբգար թագաւորներու երկրին՝ Ասորիքի հետ ուրկէ ապա անցած են Հայաստան: Նաեւ, Սասանեան պետութեան հիմնադիր՝ Արտաշիրի դրդումով Սուրբ Գրիգորի հայրը՝ Անակ սպաննած էր հալոց Խոսրով Բ. թագաւորը, դէպք մը որ հրաշալի ճամբով մը ուղղութիւն տուած է քրիստոնէութեան պաշտօնական կրօնք դառնալուն Հայաստանի մէջ, Խոսրովի որդւոյն՝ Տրդատ Գ. թագաւորի ձեռքով 301 թուին:

Ագաթանգեղոս հայ պատմիչը մանրամասնօրէն կը խօսի վերջին այս դէպքերու մասին սկսելով Խոսրով Բ. թագաւորի սպանութենէն, որուն մօտաւոր թուականն է 240, պատմելով Գրիգորի եւ Տրդատի յարաբերութեանց մասին իրենց մանկութենէն մինչեւ չափահասութիւն, եւ վերջապէս Գրիգորի քրիստոնէայ եղած ըլլալը յայտնուելով Տրդատ չարչարանքներու կ'ենթարկէ զայն, մինչեւ որ թագաւորը ինքը ստիպուի լսել Գրիգորի ձայնը եւ ընդունիլ անոր թժշկութիւնը, եւ ի վերջոյ քրիստոնէութիւնը հռչակել որպէս պետական կրօն Հայաստանի մէջ:

Հարկ է յիշել որ Հռոմ քրիստոնէութիւնը որպէս թոյլատրեալ կրօն ընդունեց կայսրութեան սահմաններէն ներս 313 թուին միայն, Լիկիանոս կայսեր (312-324) Միլանի հրովարտակով, բան մը որ երբեք չէր նշանակել կրօնքի պաշտօնական հռչակում, ինչպէս տեղի ունեցած էր Հայաստանի մէջ 301 թուին: Տարբերութիւնը շատ մեծ է երկուքին մէջ 301 թուին: Տարբերութիւնը շատ մեծ է երկուքին միջեւ: Մինչեւ 313 թուական Կայսրութեան մէջ անընդհատ հալածանք կար քրիստոնէութեան դէմ, հակառակ գոյութիւն ունեցող Առաքելական Հայրերու քրիստոնէական ջատագովական քարոզչութեանց եւ գրականութեան: Այդ հալածանքները արձագանգ գտան Հայաստանի

մէջ, կարելոր կէտ մը որ կը հաստատէ քրիստոնէութեան տարածման իրողութիւնը մեր երկրին մէջ Բ. եւ Գ. դարերուն: Սուրբ Ակակիոս եւ իր տասը հազար հետեւորդները, կը հաստատէ լատին մարտիրոսագրութիւնը, մահատակուեցան մոր կրօնքի սիրոյն Արարատ լեռան մերձակայքը Ատրիանոս կայսեր օրով մօտ 117 թուին: Աւելի՛ն, յոյն քրիստոնէայ առաջին պատմաբանը՝ Եւսեբիոս Կեսարացի իր հռչակաւոր Եկեղեցական Պատմութեան մէջ կը յիշատակէ Մաքսիմիանոս կայսեր (305-313) մղած պատերազմը հայոց դէմ «իրենց քրիստոնէական կրօնքին վերագրած բարձր արժէքին համար որպէս պաշտամունք հանդէպ աստուածութեան» (Եւսեբիոս Կեսարացի Թ. 7րդ Գլուխ: Նաեւ Դիոկղետիանոս կայսր հալածեց խումբ մը կոյսեր որոնք փախան Հռոմէ եւ ապաստան գտան Վաղարշապատ, Հայոց Տրդատ Գ. թագաւորի մօտ, ուր սակայն մահատակուեցան կայսերական հրահանգով: Ասոնց մէջ կը գտնուէին առաջին քրիստոնէայ Հայ սրբունիները՝ Գայիանէ եւ Հռիփսիմէ:

Սասանեան Պարսկաստանի առաջին գործը եղաւ Մագդեգական (կրակի պաշտամունքը) կրօնքը պարտադիր կրօնք հռչակել 226էն սկսեալ, որուն սակայն հակադէպին քրիստոնէական ներքին շարժումներ, ինչպէս Գնոստիկեան եւ Մանիքեական աղանդները, որոնք փիլիսոփայութիւններ էին քան թէ հարազատ կրօնք, առաջինը խառնուրդ մը քրիստոնէական հաւատալիքներու եւ հելլենական աստեղագիտութեան, իսկ երկրորդը իրանական եւ քրիստոնէական գաղափարաբանութեան խառնուրդ մը: Գնոստիկեան աղանդը շուտով տարածուեցաւ դէպի Ասորիք եւ Հայաստան, քանի որ պատմութիւնը կը ճանչնայ Բարդաճան Ասորի անունով քարոզիչ մը որ, ըստ Մովսէս Խորենացիի, այցելած է նաեւ Հայաստան 216 թուականին հոն եւս քարոզելու համար իր աղանդը: Մեր պատմահայրը՝ Խորենացի կ'ըսէ թէ Բարդաճան Դարանաղեաց եկաւ Անի բերդաքաղաքը, ուր նաեւ հայոց հին պատմութեան գիրք մը գտնելով զայն ասորերէնի վերածեց: Խորենացի կը շարունակէ ըսելով որ սոյն ասորերէն բնագիրը յետոյ Յունարէնի թարգմանուած է եւ ծառայած է իրեն, Խորենացիին, որպէս աղբիւր հայոց պատմութեան (Մ. Խորենացի Հայոց Պատմութիւն, Երեսան (1968) Բ. գլուխ 66): Բարդաճանի Հայաստան գալը քրիստոնէական մախնական քարոզութեան նպատակով կը հաստատէ հայ-ասորի յարաբերութիւնները եւ անոնց վրայ հիմնուած առաքելական քարոզութեանց աւանդութիւնը: Ժիշդ այս կէտն է որ այժմ պէտք է քննարկենք: Սուրբ Թադէոս առաքելի քարոզութիւնը Հայաստան անմիջապէս աղերս ունի մոյն առաքելալին Եդեսիա կատարած առաքելութեան հետ, ըլլալով վերջնոյս շարունակութիւնը: Ասորի աւանդութեան մը համաձայն թղթակցութիւն մը տեղի ունեցած է Յիսուսի եւ Եդեսիոյ թագաւոր Աբգար Ե.ի (4 Ն.Ք. - 50 Ք.Ն.) միջեւ ու մամակները հետագային ամփոփուած են Վարդապետութիւն Ադդէի ասորերէն բնագրի մը մէջ: Նոյն մամակները արտագրած են Եւսեբիոս Կեսարացի եւ Մովսէս Խորենացի: Եւսեբիոս որ իր յայտնի Եկեղեցական Պատմութիւնը գրեց 325 թուին կ'աւելցնէ որ մեր Տիրոջ Համբարձումէն ետք «Յուդա Թովմաս դրկեց Թադէոս (Ադդէ), եօթանասուններէն մին, որ բժշկեց թագաւորը եւ քարոզեց իր ժողովուրդին»: Հայկական աւանդութիւնը շարունակութիւնն է ասորականին որուն բնագիրը, Վարդապետութիւն Ադդէի, մեր Հայ թարգմանիչները հայերէնի վերածեցին Ե. դարուն, ուր աւելցուցին հայկական աւանդութեան բաժինը թէ Թադէոս չմեռաւ Եդեսիոյ մէջ, այլ շարունակեց իր առաքելական ճամբան դէպի «Արեւելք եւ քարոզեց Քրիստոսի աւետարանը»: (Լաբուրնիա, Նամակ

Արգարի, Վենետիկ, 1868, էջ 46): Մովսէս Խորենացի իր տեղեկութիւնը սոյն հայերէն բնագրէն ստացած է, եւ Փաւստոս Բիզանդ, մեր առաջին Հայ պատմիչներէն, երբ կը խօսի Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի ի Հայաստան հաստատած Աթոռին մասին, կը կոչէ զայն «Աթոռ Թաղէնոսի»։ (Փաւստոս Բիզանդ Հայոց Պատմութիւն էջ 141, 153, 187): Խորենացի կը կրկնէ զայն ըսելով որ «Հետագային Սուրբ Գրիգոր կատարեց Թաղէնոսի մնացած անաւարտ գործը»: Երկու Հայ պատմիչները կը հաւաստեն թէ Սուրբ Թաղէնոս անհատակուեցաւ Հայոց Սանատրուկ թագաւորի հրամանով եւ ցոյց կու տան Արտազի Աթոռը որպէս սրբավայր գերեզմանը Թաղէնոսի: Արտազի Աթոռը պահած է իր առաքելական յաջորդականութիւնը, որուն հսկած են եօթը եպիսկոպոսներ, իրենց անուններով ալ ծանօթ, յաջորդաբար մինչեւ Բ. դարու վերջը: Այս առաքելական յաջորդականութիւնը յԱրտազ ստուգուած է յիշեալ եօթը եպիսկոպոսներու յաջորդներէն մէկուն անունովը՝ Մեհրութան եպիսկոպոսի որուն մասին կը խօսի Եւսեբիոս Կեսարացի: Եւսեբիոս կը մէջբերէ մամակ մը «Վասն Ապաշխարութեան» վերնագրով, որ գրուած է 254 թուականին Աղեքսանդրիոյ Դիոնիսիոս պատրիարքի կողմէ եւ ուղղուած՝ Հայայաստանի Ծովք անհանգի Մեհրութան եպիսկոպոսին. (Եւսեբիոս Կեսարացի, Եկեղեցական Պատմութիւն Զ. Գլուխ 46): Իսկ Հայ մարտիրոսագրութիւնը կը յիշատակէ հայ անհատակներ, ինչպէս Սանդուխտ կոյս, Սանատրուկ թագաւորի դուստրը, մահւ Զարմանդուխտ, Սամուէլ եւ Իսրաբէլ սատրապներ եւ այլ հազարներ, որոնք անհատակուած են Սուրբ թաղէնոսի քարոզութեան ատեն:

3
0
1

Հայ քրիստոնէութեան ծագման հետ կապ ունի մահւ Բարթողիմէոս առաքելի քարոզութիւնը: Ան Յիսուսի տասներկու աշակերտներէն էր որ գալով Հայաստան անցաւ Գողթն, Հեր եւ Զարեանդ գաւառներէն, նոյն Սանատրուկ հայոց թագաւորի օրով: Բարթողիմէոս եւս անհատակուեցաւ Մեծ Հայքի Ուրբանոպոլիս քաղաքին մէջ, կամ ըստ Մ. Խորենացիի, Արեւբանոսի մէջ: Աւանդական Աղբակը, Հայաստանի հարաւ-արեւելքը, ցոյց կը տրուի որպէս վայրը Առաքելի անհատակման: Գոնէ երկու անհատակներ, ի շարս բազմաց, անունով ծանօթ են, Ոգուհի արքայաքոյր եւ Տերենտիոս զօրավար, որոնք հետեւեցան Բարթողիմէոսի: Բարթողիմէոսի առաքելական յաջորդականութիւնն ալ մուրազործուած է ութ յաջորդական եպիսկոպոսներով, որոնք Սիւնիքի մէջ մատած են, որոնցմէ առաջինը՝ Կոմսի, ձեռնադրուած է Սոաքեալէն: Հայաստանի վերոյիշեալ զոյգ առաքելական աթոռները՝ Արտազի եւ Սիւնիքի, քրիստոնէութեան գոյութիւնը կը հասցնեն մինչեւ Գ. դարու առաջին քառորդը (225 թ.)

Այսքանը բացատրելէ ետք յայտնի կը դառնայ որ Հայաստանի մէջ քրիստոնէութեան գոյութիւնը Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչէ առաջ անառարկելի է, նկատի առած երկու առաքելներու Եդեսիոյ վրայով Հայաստան գալու զրոյցը, Հայաստանի Մեհրութան եպիսկոպոսի պատմական անձ մը ըլլալը, անհատակներու յանուանէ յիշատակումը, որոնք բոլորը հիմը կազմեցին աւելի զօրաւոր շարժումի մը որ ծանօթ է որպէս պետական դարձը հայոց Սուրբ Գրիգոր եւ Տրդատ Գ.ի ձեռամբ:

301 թուականը կանխող քաղաքական կարեւոր դէպքն էր Պարսից եւ Հռովմայեցոց պատերազմը Հայաստանի տիրապետելու մտօք որ յանգեցաւ 298 թուի դաշնագրութեան ընդմէջ Դիոկղետիանոս կայսեր եւ պարսից Ներսէս արքայի: Հայաստան, համաձայն

2
0
0
1

կնքումս դաշինքին, ենթակայ մնաց Հոռմի: Սպաննումս Խոսրով Բ. հայոց թագաւորի որդին՝ Տրդատ Գ. հայոց գահին տիրացաւ 287-ին նոյն Դիոկղետիանոսի հաւանութեամբ եւ կեդրոնական դէմքը հանդիսացաւ Սուրբ Գրիգորի հետ հայոց դէպի քրիստոնէութիւն դարձին մէջ: Մեր Ագաթանգեղոս պատմիչն է միակը որ մանրամասնութեամբ կը գրէ ճիշդ հարիւր տարւան (226-325) պատմութիւնը, նախընթացն ու հետեւանքը, այս մեծագոյն դէպքին՝ հայոց դարձին:

Ագաթանգեղոսի պատմութիւնը մեզի կու տայ ծանօթ մանրամասնութիւններ, թէ ինչպէս Խոսրով Բ. հայոց թագաւորի սպանիչ Անակի մանկիկը՝ Գրիգոր, եւ Խոսրովի մանկիկը՝ Տրդատ կ'ազատին տոհմական կոիւներէն եւ կը դաստիարակուին, առաջինը Կապադովկեան Կեսարիոյ մէջ, ուր քրիստոնէայ կը դառնայ, իսկ երկրորդը՝ Պարսկաստանի մէջ ուր կը կրթուի որպէս ապագայ Արշակունի թագաւորը հայոց: Գրիգորի ամուսնութիւնը Մարիամի հետ տեղի կ'ունենայ մերձաւորաբար 261 թուին, եւ իրենց երկու որդիներուն՝ Վրթանէսի եւ Արիստակէսի ծնունդէն ետք կը բաժնուին իրարմէ 267 թուին: (Մ. Խորենացի, Հայոց Պատմութիւն, Բ. Գլուխ 80): Ագաթանգեղոս կը հաղորդէ նաեւ որ Գրիգոր Հայաստան կը մեկնի 285 թուականին եւ արքունիքին մէջ ծառայութեան կը մտնէ Տրդատ թագաւորի հրամանով: Իսկոյն երկուքին միջեւ հակառակութիւն կը ծագի յայտնի ըլլալով Գրիգորի քրիստոնէայ ըլլալը: Գրիգոր անտանելի չարչարանքներու կ'ենթարկուի թագաւորին կողմէ եւ ի վերջոյ կը բանտարկուի Խոր Վիրապին մէջ յԱրտաշատ: Հոն մեռած կը կարծուէր եւ սակայն 13 տարիներ ետք ողջ կը գտնուէր եւ կը բժշկէր ճիւղնոյ թագաւորը Տրդատ, պատճառ դառնալով անոր եւս քրիստոնէայ մկրտուելուն: Այս ձեռով կարելի կը դառնայ նաեւ Հայաստանը դարձի բերել դէպի քրիստոնէութիւն:

3
0
12
0
0
1

Յաջորդ կարեւոր դէպքը երկու երես ունի. նախ Գրիգոր Լուսաւորիչի տեսիլքով հիմնադրումս հայոց Մայր Եկեղեցին՝ Էջմիածին, Վաղարշապատի մէջ, եւ երկրորդ՝ Գրիգորի եպիսկոպոս ձեռնադրուիլը Կեսարիոյ մէջ, ուր նախապէս սնած էր որպէս քրիստոնէայ: Ագաթանգեղոս գեղահիւս կերպով եւ հիանալի մանրամասնութեամբ կը նկարագրէր Սուրբ Գրիգորի տեսիլքը որ հրաշապատում պատկերացումն է հայոց Մայր Եկեղեցւոյ հիմնադրութեան Հայաստանի մայրաքաղաք Վաղարշապատի մէջ: Տեսիլքին տուն տուող դէպքը Միածնի Էջքն է ի Հայաստան որ իր կարգին, աւելի ուշ, անունը դարձաւ Հայ եկեղեցւոյ Մայր Տաճարին եւ Մայր Աթոռին ու կեդրոնը հոգեւոր վերին իշխանութեան:

Մինչեւ հոս Գրիգոր տակաւին աշխարհական քարոզիչն է Հայաստանի: Թագաւորն ու արքունիքը՝ արդէն քրիստոնէութիւնը յայտարարած, անհրաժեշտ գտան որ Գրիգոր երթայ եւ մերձաւորագոյն եպիսկոպոսէ մը քահանայական եւ եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն ստանայ, ու վերադառնալով Հայաստան կազմակերպէ Հայ Եկեղեցին առաքելական լրիւ իշխանութեամբ: Գրիգոր հանդիսի կ'երթայ Կապադովկեան Կեսարիա, ուր տեղւոյն Ղեւոնդիոս եպիսկոպոսի ձեռամբ, եւ Ի ներկայութեան այլ եպիսկոպոսներու, կը ձեռնադրուի քահանայ եւ առաջին եպիսկոպոս Հայաստանի: Ագաթանգեղոս իր Պատմութեան մէջ պահած է պատճենները այն նամակներուն որոնք փոխանակուած են Տրդատ թագաւորի եւ Կեսարիոյ Ղեւոնդիոս եպիսկոպոսին միջեւ, ի մասին Գրիգորի

ձեռնադրութեան: Վերադարձին՝ Գրիգոր կը մկրտէ Տրդատ թագաւորը, Աշխէն թագունին, Խոսրովիդուխտ իշխանոհին, եւ «աւելի քան չորս միլիոն ժողովուրդ» Եփրատ գետին եզերքը:

Գրիգոր իսկոյն կը ճանչցուի որպէս «Կաթողիկոս» թէ՛ Ագաթանգեղոսի եւ թէ՛ Փաւստոս Բիւզանդի կողմէ, որ կը խօսի Գրիգորի մասին որպէս «Առաջին Կաթողիկոս Մեծ Հայքի» (Ագաթանգեղոս, Պատմութիւն ԺԴ., Փաւստոս Բիւզանդ, Պատմութիւն Գ., Գլուխ 10): Քսաննինգ տարի շարունակ Գրիգոր Լուսաւորիչ կը գործէ անդադրում, կը կազմէ թեմեր, կը կազմաւորէ ծէսն ու ծիսակատարութիւնը, կը գրէ ճառեր ու քարոզներ, կը շարադրէ դաւանանքի յատուկ կէտեր, եւ 325 թուականին քաշուելով գործէ իր կրտսեր որդին՝ Արիստակէս (325-333) կը յաջորդէ իրեն: Արիստակէսի կը յաջորդէ իր երէց եւ ամուսնացեալ եղբայրը՝ Վրթանէս (333-341): 325ի Նիկիոյ Ա. Տիեզերական Ժողովին Հայ եկեղեցին ներկայացուց Արիստակէս Հայրապետ, որուն անունը կ'երեւի ներկաներու ցանկին մէջ: Վերադարձին՝ Արիստակէս իր հետ բերաւ Հայաստան Նիկիոյ Ժողովին կանոններն ու որոշումները, որոնց վրայ Գրիգոր Լուսաւորիչ կատարեց յաւելումներն ու հաստատումները:

Այս բոլորով մէկտեղ հարկ է նշել որ հայոց քրիստոնէութեան դարձի գլխաւոր պատմիչը՝ Ագաթանգեղոս չի տար որոշ թուականներ եւ տրամաբանական ժամանակագրութիւն մը: Այսուհանդերձ, կասկած չկայ որ դարձին հետ կապ ունեցող բոլոր անձնաւորութիւնները պատմական անձինք են եւ ունին իրենց գործունէութեան թուականն ու աշխարհագրական սահմանը: Այսպէս, Տրդատ Գ. թագաւորի անմիջական հովանաւորն է Հռոմի ծանօթ կայսր Դիոկղետիանոս (284-305), որուն հաւանութեամբը Տրդատի թագաւորութիւնը հաստատուեցաւ Հայաստանի մէջ: Նաեւ, Տրդատ հայոց թագաւոր ըլլալը հաստատուած է երկու վիմական արձանագոթիւններով, մին գտնուած 1899ին եւ միւրը՝ 1945ին առաջինը Մայաֆարկին (Տիգրանակերտ) քաղաքի պարիսպին վրայ, եւ երկրորդը՝ Գառնիի հեթանոսական տաճարի պատին վրայ, որուն մասին Մովսէս Խորենացի ունի ճշգրիտ ծանօթութիւն. (Յ. Մանանդեան, Քննական տեսութիւն, Բ. ա. մաս (1957) էջ 120, 132. Մ. Խորենացի, Հայոց Պատմութիւն, Բ. գլուխ 90): Գրիգոր Լուսաւորիչ նոյնպէս անմիջական կապ ունեցած է Կեսարիոյ Ղեւոնդիոս Արքեպիսկոպոսի հետ, որմէ իսկ ձեռնադրուեցաւ: Ղեւոնդիոս պատմական անձ մըն է, որովհետեւ ան ներկաներէն մին եղած է Նիկիոյ Ա. Տիեզերական Ժողովին եւ իր անունը արձանագրուած է որպէս մասնակից:

Երկու օտար պատմիչներու վկայութիւնները անհրաժեշտ կը նկատեմ հոս արձանագրել որպէս եզրակացութիւն, ցոյց տալու համար թէ քրիստոնէութիւնը տիրական կրօնքը դարձած էր Հայաստանի 310 թուականէն առաջ եւ ոչ ետքը: Անոնցմէ առաջինն է դէպքերու ժամանակակից Դ. դարու Եւսեբիոս Կեսարացին որ հետեւեալը կ'ըսէ հայոց մասին, երբ կը խօսի Միքսիմիոս Դադայի (305-313) Հռոմի կայսեր արշաւանքներու մասին, նշելով յատկապէս կայսեր յայտարարած պատերազմը հայոց դէմ 311 թուին, հայերու քրիստոնէութիւնը ընդունած ըլլալուն համար: Քրիստոնէայ պատմիչը Եւսեբիոս կ'ըսէ.

«Բացի այդ՝ բռնակալ կայսեր (Միքսիմինոս Դադայի) ձեռքով պատերազմ յայտարարուեցաւ հայերու դէմ, որոնք սկիզբէն բարեկամ էին ու դաշնակից՝ հռոմայեցիներուն. բայց որովհետեւ անոնք (հայերը) քրիստոնէայ էին եւ եռանդով ու բարեպաշտութեամբ Աստուծոյ կ'երկրպագէին, այս աստուածատեացը փորձեց անոնց ստիպել որ անոնք զոհաբերութիւն մատուցանեն կուռքերուն եւ դէւերուն: Ուստի իրենց բարեկամ եւ դաշնակից ճանչցուածները (հայերը) վերածեց թշնամիի եւ մարտնչողի: Ինքն իսկ հայերու դէմ մղած այդ պատերազմի ընթացքին ջախջախուեցաւ իր բանակին հետ»:

(Եւսեբիոս Կեսարացի, Եկեղեցական Պատմութիւն, Թ. Գլուխ 8)

Երկրորդ պատմիչն է Ե. դարու եկեղեցական պատմիչ Սոգոմենոս որ կը յիշէ Տրդատ թագաւորը որպէս պաշտպան քրիստոնէութեան, եւ կ'աւելցնէ ըսելով.

«Ես տեղեկացայ որ հայերը քրիստոնէութիւնը ընդունած են աւելի առաջ քան վրացիներն ու ուրիշները: Կ'ըսեն որ Տրդատը, որ այս ժողովուրդի առաջնորդն էր, աստուածամշան հրաշքի մը պատճառով որ պատահեցաւ իր տանը մէջ, իսկոյն ինքը դարձեր է քրիստոնէայ ու նաեւ հրամայեր է որ քարոզութեան միջոցով այդ կրօնը ընդունին բոլոր իր հպատակները»:

(Սոգոմենոս, Եկեղեցական Պատմութիւն Բ. Գլուխ 8)

Այս երկու մէջբերումները անփոխարինելի են եւ շատ կարեւոր. անոնք կը հաստատեն օտարներու բերնով եւ գրեթէ ժամանակակից ճշգրտութեամբ թէ Հայերը քրիստոնէայ դարձած էին պետականօրէն, թագաւորով եւ ժողովուրդով չորրորդ դարու առաջին տարիներուն: Համաձայն Յ. Մանանդեանի՝ վրացիք քրիստոնէայ եղան 337 թուականին: Մովսէս Խորենացի իր կարգին կը հաստատէ որ Գրիգոր Լուսաւորիչ «գրաւեց Ս. Թադէոս առաքեալի աթոռը Տրդատ թագաւորի գահակալութեան 17-րդ տարին», որ է 303 թուականը, Սուրբ Էջմիածնի հաստատման ճշգրիտ թուականը: Խորենացիի հաշիւը ճիշդ է, քանի որ Տրդատ Գ. թագաւորի գահակալութեան թուականը ծանօթ է որպէս 287, որուն 17-րդ տարին կ'ըլլայ 303:

ՀԱՅԵՐԷՆ ԱՅԲՈՒԲԵՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ ԱԶԳԸ - ԲԱՆԱԼԻ ԲԱՌԵՐ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

- 1- Հայերեն Այբուբեն
- 2- Յիսուս Քրիստոս 2000 Տարեկան Է
- 3- Համբարձում
- 4- Հոգեգալուստ
- 5- Քրիստոնեության Մուտքը Հայաստան Աշխարհի Մեջ
- 6- Սուրբ Թադևոս - Սուրբ Բարթողիմեոս
- 7- Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ
- 8- Տրդատ Թագաւոր
- 9- Առաջին Քրիստոնեայ Ազգը
- 10- Սուրբ Էջմիածին
- 11- Սուրբ Սահակ - Սուրբ Մեսրոպ
- 12- Տօն Սրբոց Թարգմանչաց
- 13- Վարդանանք
- 14- Հայաստան

ՀԱՅԵՐԷՆ ԱՅԲՈՒԲԵՆ

Ա ա
այբ

Բ բ
բեն

Գ գ
գիմ

Դ դ
դա

Ե ե
եչ

Զ զ
զա

Է է
է

Ը ը
ըթ

Թ թ
թօ

Ժ ժ
ժէ

Ի ի
իմի

Լ լ
լիւն

Խ խ
խէ

Ծ ծ
ծա

Կ կ
կեն

Հ հ
հօ

Ձ ձ
ձա

Ղ ղ
ղատ

Ճ ճ
ճէ

Մ մ
մեն

Յ յ
հի

Ն ն
նու

Շ շ
շա

Ո ո
վօ

Չ չ
չա

Պ պ
պէ

Ջ Ջ
ջէ

Դ դ
նա

Ս ս
սէ

Վ վ
վա

Տ տ
տիւն

Ր ր
րէ

Յ զ
գօ

Ի լ
հիւն

Փ փ
փիւր

Ք ք
քէ

Օ օ
օ

Ֆ ֆ
ֆէ

Յիսուս Քրիստոս 2000 Տարեկան է

ա Աւետիս
 բ Բեթղեհէմ
 գ Գաբրիէլ
 դ Դաշտ
 ե Երուսաղէմ
 ե Արեւելք
 զ Զմուռս
 է Էջ
 ը Ընծայ
 թ Թագաւոր
 ժ Ժողովուրդ
 ի Իջեւան
 լ Լուսին
 խ Խունկ
 ծ Ծնունդ
 կ Կով
 ճ Զրեշտակ
 ձ Զեռք
 ղ Աստղ
 ճ Ծամբայ
 մ Մսուր
 յ Յովսէփ
 յ Քարայր
 յ Աստուծոյ
 ճ Նազարէթ
 շ Ծնորհակալ
 ո Որդի
 ո Մոգ

չ Զար
 պ Պաշտել
 ջ Տիրոջ
 ռ Փառք
 ս Սուրբ Հոգի
 վ Վախճալ
 տ Տարեդարձ
 ր Ոչխար
 ց Յաւ
 լ Հովիւ
 փ Փրկիչ
 ք Քրիստոս
 օ Օրօրոց
 ֆ Տոֆ
 ու Ուրախ
 ոյ Կոյս
 իւ Հարիւր
 այ Կայսր
 իա Մարիամ
 եա Հրեայ
 ուա Աստուած
 ուո Աղուոր
 ուէ Նուէր
 ուի Պատուիրան
 եօ Եօթը
 էօ Էօթէն
 ոթին Երկրպագութիւն

Համբարձում

ա	Աշակերտ	չ	Քարոզչություն
բ	Բարձրանալ	պ	Պար
գ	Գագաթ	ջ	Ջուր
դ	Դոյլ	ռ	Առաքելություն
ե	Երկինք	ս	Հարս
ե	Հոգեգալուստ	վ	Վիճակ
զ	Զատիկ	տ	Տասնըմէկ
է	Հոտաւէտ	ր	Կարդալ
ը	Ընտանիք	ց	Յանկություն
թ	Թագուհի	ւ	Աւանդություն
ժ	Ժողովրդային	փ	Փունջ
ի	Եկեղեցի	ք	Քառասուն
լ	Լեռ	օ	Տօն
խ	Խնճոք	ֆ	Ֆուքլոր
ծ	Ծաղիկ	ու	Ուտել
կ	Նոր Կտակարան	ոյ	Ջոգ
հ	Համբարձում	իւ	Աղբիւր
ձ	Զիթենեաց	այ	Հայկական
ղ	Մարդեղություն	եա	Կեանք
ճ	Ճանապարհ	իա	Միասին
մ	Ճշմարիտ	ուի	Բացուիլ
յ	Յիսուս	ուա	Նուագ
յ	Աստուածային	ուե	Պատուէր
յ	Քահանայ	եօ	Եօթը
ն	Նուէր	ուե	Պատուել
շ	Շրջանակ	էօ	Էօթէն
ռ	Ողջ	ություն	Տօնախմբություն
ռ	Բախտաւոր		

Հոգեգալուստ

ա	Աղօթել	չ	Աւետարանիչ
բ	Բոց	պ	Պատգամել
գ	Գալուստ	ջ	Պահանջք
դ	Դէպք	ռ	Առաքեալ
ե	Եկեղեցի	ս	Սուրբ Հոգի
ե	Պենտեկոստէ	վ	Վերնատուն
զ	Ազգ	տ	Աշակերտ
է	Երուսաղէմ	ր	Մարիամ
ը	Ընտրեալ	ց	Յամաքամաս
թ	Քաղաքակիրթ	ւ	Ազնիւ
ժ	Ժողովուրդ	փ	Փոխանցել
ի	Աղանի	ք	Քարոզել
լ	Լեզու	օ	Օրհնել
խ	Խօսիլ	ֆ	Տուֆ
ծ	Տարածել	ու	Քարոզչութիւն
կ	Հին Կտակարան	ոյ	Մշակոյթ
հ	Համբարձում	իւ	Իրաքանչիւր
ձ	Զայն	այ	Տիրամայր
ղ	Յաղթանակ	եա	Հրեայ
ճ	Ծշմարտութիւն	իա	Միասին
մ	Մխիթարել	ուի	Օգտուիլ
յ	Յիսուս	ուա	Աստածաշունչ
յ	Մարդկային	ուե	Պատուէր
յ	Աստուծոյ	ուո	Աղուոր
ն	Նոր Վարդապետութիւն	ուե	Լեցուեցան
շ	Շնորհք	էօ	Էօթէն
ո	Որդի	ութիւն	Տօնախմբութիւն
ո	Հոգեգալուստ		

Քրիստոնէութեան Մուտքը Հայաստան Աշխարհի Մէջ

ա	Առաքեալ	չ	Խաչ
բ	Բարթողիմէոս	պ	Պալատ
գ	Արածանի Գետ	ջ	Քաջ
դ	Դպրոց	ռ	Աթոռ
ե	Եկեղեցի	ս	Սանդուխտ Կոյս
ե	Հեթանոս	վ	Վռամշապուհ Թագաւոր
զ	Զոհ	տ	Տրդատ Թագաւոր
է	Էջմիածին	ր	Տաճար
ը	Ընտանիք	ց	Հաց
թ	Թաղէոս	ւ	Սահակ Պարթեւ
ժ	Ժողովուրդ	փ	Փռշ
ի	Իշխան	ք	Քարոզել
լ	Գրիգոր Լուսաւորիչ	օ	Օծել
խ	Խոսրովիդուխտ	ֆ	Տուֆ
ծ	Հալածել	ու	Ուսուցիչ
կ	Կրօնք	ոյ	Լոյս
հ	Հոիփսիմէ	իւ	Գիւղ
ձ	Զեռնադրութիւն	այ	Այբուրեան
ղ	Քաղաք	իա	Գայիանէ
ճ	Ճգնաւոր	եա	Մեհեան
մ	Մեսրոպ Մաշտոց	ուռ	Զինուոր
յ	Յիսուս	ուա	Աստուածաշունչ
յ	Հայաստան	ուէ	Նուէր
յ	Քրիստոնէայ	ուի	Մկրտուիլ
ն	Նահատակ	եօ	Եօթը
շ	Աշխէն Թագուհի	էօ	Քէօթահիա
ռ	Ոսկեդար	աթիւն	Ծիւնութիւն
ռ	Կաթողիկոս		

Սուրբ Թադէոս - Սուրբ Բարթողիմէոս

ա Աբգար
 բ Բարթողիմէոս
 գ Գաւազան
 դ Հիւանդ
 ե Երուսաղէմ
 ե Հեթանոս
 զ Քարոզ
 է Պենտեկոստէ
 ը Ընդունիլ
 թ Թադէոս
 ժ Բժշկել
 ի Եկեղեցի
 լ Հալածել
 խ Խրատ
 ծ Աստուած
 կ Կատարեալ
 ճ Համբարձում
 ձ Արձան
 ղ Աղջիկ
 ճ Ծշմարիտ
 ս Մեհեան
 յ Յիսուս
 յ Հայաստան
 յ Հրեայ
 ճ Նահատակ
 շ Ծնորհք
 ո Ոգուհի
 ո Հոգեգալուստ

չ Չարչարել
 պ Պատիւ
 ջ Առաջին
 ռ Կուրք
 ս Սանատրուկ
 վ Վանք
 տ Սանդուխտ
 ր Թագաւոր
 ց Հաւատացեալ
 լ Ծաւարշան
 փ Փռշ
 ք Առաքեալ
 օ Կրօնք
 ֆ Տոֆ
 ու Սուրբ Հոգի
 ոյ Կոյս
 իւ Գիւղ
 այ Հայրապետ
 եա Հայաստանեայց
 եօ Եօթը
 իա Եդեսիա
 ուի Մկրտուիլ
 ուա Աստուածաշունչ
 ուէ Պատուէր
 ուո Զինուոր
 էօ Էօթէն
 ոթիւն Տօնախմբութիւն

Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ

ա	Անակ	չ	Չարչարանք
բ	Բժշկել	պ	Պարսկաստան
գ	Սուրբ Գրիգոր	ջ	Առաջին
դ	Խոսքով իդուխտ	ռ	Հոռմ
ե	Ելն Ի Վիրապ	ս	Ագաթանգեղոս
ե	Երկրպագել	վ	Խոսքով Թագաւոր
զ	Խոզ	տ	Տրդատ Թագաւոր
է	Աշխէն Թագունի	ր	Լուսավորիչ
ը	Ընծայ	ց	Եկեղեցի
թ	Վրթանէս	ւ	Արեւմտեան
ժ	Մերժել	փ	Նափուլի
ի	Արիստակէս	ք	Քրիստոնէական
լ	Անթիլիաս	օ	Օտա Ամատունի
խ	Խոր Վիրապ	ֆ	Տուֆ
ծ	Էջմիածին	ու	Ուտել
կ	Կաթողիկոս	ոյ	Հոիփսիմեան Կոյսեր
հ	Անահիտ	իւ	Գիւտ Նշխարաց
ձ	Արձան	այ	Հայրապետ
ղ	Ծաղկեայ Պսակ	եա	Արեւելեան
ճ	Ճանչնալ	իա	Մարիամ
մ	Մուտն Ի Վիրապ	ուի	Նուիրապետական
յ	Յիշատակել	ուա	Պատուանուն
յ	Հայր	ուե	Բաժնուեցաւ
յ	Ընծայ	ուո	Զինուոր
ն	Նշխարներ	եօ	Եօթը
շ	Ծողակաթ	էօ	Էօժէն
ո	Որդին	ութին	Տօնախմբութին
ո	Աթոս Կղզի		

Տրդատ Թագաւոր

ա	Անակ	չ	Չարչարանք
բ	Բանակ	պ	Պատերազմ
գ	Արածանի Գետ	ջ	Առաջին
դ	Հիւանդ	ռ	Հռչակել
ե	Երկրպագել	ս	Հեթանոս
ե	Պետական	վ	Խոր Վիրաս
զ	Զոհ	տ	Տրդատ Թագաւոր
է	Աշխէն Թագունի	ր	Մերժել
ը	Ընդունիլ	ց	Հաց
թ	Աղօթել	ւ	Գրիգոր Լուսաւորիչ
ժ	Բժշկել	փ	Հոփսփմէ
ի	Եկեղեցի	ք	Կուրք
լ	Ծափիլ	օ	Օտա Ամատունի
խ	Խոսքով իդուխտ	ֆ	Տուֆ
ծ	Էջմիածին	ու	Ուսանիլ
կ	Կրօնք	ոյ	Քոյր
հ	Անահիտ	իւ	Նիւթ
ձ	Արձան	ալ	Հայրապետ
ղ	Ծաղկեալ Պսակ	եա	Քրիստոնեայ
ճ	Ծշմարիտ	իա	Գայիանէ
մ	Մեհեան	ուի	Մկրտուիլ
յ	Յիշատակ	ուս	Աստուած
յ	Հայաստան	ուե	Նահատակուեցաւ
յ	Ընծայ	ուն	Զինուոր
ն	Նահատակ	եօ	Եօթը
շ	Պաշտել	էօ	Էօթէն
ո	Որդի	ութիւն	Տօնախմբութիւն
ո	Խոզ		

301 - Առաջին Քրիստոնեայ Ազգը

ա	Առաքել	չ	Չարչարել
բ	Բարթողիմէոս	պ	Պալատ
գ	Արածանի Գետ	ջ	Առաջին
դ	Դպրոց	ն	Կուռք
ե	Եկեղեցի	ս	Սանատրուկ
ե	Հեթանոս	վ	Վռամշապուհ Թագաւոր
զ	Զոհ	տ	Տրդատ Թագաւոր
է	Էջմիածին	ր	Տաճար
ը	Ընտանիք	ց	Ուսուցանել
թ	Թաղէոս	ւ	Սահակ Պարթեւ
ժ	Բժշկել	փ	Հոփսիմէ
ի	Սողոմոն Իմաստուն	ք	Քարոզել
լ	Գրիգոր Լուսաւորիչ	օ	Օտա Ամատունի
խ	Խաչ	ֆ	Տուֆ
ծ	Ծաղկեայ Պսակ	ու	Խոսրով իդուխտ
կ	Կրօնք	ոյ	Սանդուխտ Կոյս
հ	Հալածել	իւ	Գիւտ
ձ	Զեռնադրել	այ	Այբուրեն
ղ	Կաթողիկոս	իա	Գայիանէ
ճ	Ճամբորդել	եա	Մեհեան
մ	Մեսրոպ Մաշտոց	ուո	Զինուոր
յ	Յիսուս	ուա	Աստուածաշունչ
յ	Հայաստան	ուէ	Պատուէր
յ	Քրիստոնեայ	ուի	Մկրտուիլ
ն	Նահատակ	եօ	Եօթը
շ	Աշխէն Թագունի	էօ	Քէօթահիա
ո	Ոսկեդար	դթին	Թարգմանութիւն
ո	Խոր Վիրաս		

Սուրբ Էջմիածին

ա	Աշխէն Թագունի	չ	Խաչ
բ	Բարթողիմէոս	պ	Պալատ
գ	Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ	ջ	Առաջին
դ	Կեդրոն	ռ	Առաքելական
ե	Եկեղեցի	ս	Թաղէոս
ե	Տեսիլք	վ	Վաղարշապատ
զ	Քարոզել	տ	Տրդատ Թագաւոր
է	Էջմիածին	ր	Տաճար
ը	Ընդունիլ	ց	Հայոց
թ	Հեթանոսական	ւ	Աւերակ
ժ	Ժողովուրդ	փ	Փշոնել
ի	Իջնել	ք	Քանդել
լ	Լուսաւորիչ	օ	Օծել
խ	Խոսրովիդուխտ	ֆ	Տուֆ
ծ	Սուրբ Աստուածածին	ու	Կուրք
կ	Կառուցանել	ոյ	Լոյս
հ	Անահիտ	իւ	Սին
ձ	Արձան	ալ	Ամենայն
ղ	Կաթողիկոս	եա	Մեհեան
ճ	Մուրճ	իա	Միածին
մ	Մաչր	ուի	Նուիրել
յ	Յիշատակ	ուա	Հարուածել
յ	Հայաստանեայց	ուէ	Պատուէր
յ	Քրիստոնէայ	ուո	Բանուոր
ն	Կանոն	եօ	Եօթը
շ	Ծող	էօ	Էօթէն
ո	Որդի	ուրիւն	Ուրախութիւն
ո	Հոգեւոր		

Սուրբ Սահակ - Սուրբ Մեսրոպ

ա	Առակ	չ	Չորս Հարիւր Չորս
բ	Բանալ	պ	Վարդապետ
գ	Գրաբար	ջ	Առաջին
դ	Դրամ	ռ	Բարբառ
ե	Եկեղեցի	ս	Սահակ Կաթողիկոս
ե	Հինգերորդ Դար	վ	Վճռաձայուն
զ	Լեզուաբան	տ	Արեւմտահայերէն
է	Հայերէն Այբուբեն	ր	Աշխարհաբար
ը	Երեսունըութը	ց	Դպրոց
թ	Թարգմանել	ւ	Հնդեւրոպական
ժ	Ժողովուրդ	փ	Փափաքիլ
ի	Հոգի	ք	Միտք
լ	Հասկնալ	օ	Օգնութիւն
խ	Խօսիլ	ֆ	Տուֆ
ծ	Ծրագիր	ու	Ուսուցանել
կ	Կարդալ	ոյ	Լոյս
հ	Հնարել	իւ	Գիւտ
ձ	Ձեռնադրութիւն	այ	Հայկական
ղ	Սողոմոն Իմաստուն	եա	Արարատեան
ճ	Ծամբորդել	իա	Միասին
մ	Մեսրոպ Մաշտոց	ուի	Ձուլուիլ
յ	Յոգնութիւն	ուա	Աստուածաշունչ
յ	Արեւելահայերէն	ուէ	Նուէր
յ	Քրիստոնէայ	ուե	Գրուեցաւ
ն	Գիտնական	ուն	Կոչուող
շ	Աշակերտ	էօ	Էօթէն
ռ	Ոսկեդար	ութիւն	Գրականութիւն
ռ	Գողթն		

Տօն Սրբոց Թարգմանչաց

ա	Այբուբեն	չ	Ուսուցիչ
բ	Բացում	պ	Պաշտօնական
գ	Գիրք	ջ	Առաջին
դ	Դպրոց	ռ	Առակ
ե	Երագ	ս	Սահակ Կաթողիկոս
ե	Գրել	վ	Վնամշապուհ
զ	Զարգանալ	տ	Ուխտառություն
է	Հայերէն	ր	Ճմգրիտ
ը	Ընդունելություն	ց	Եկեղեցի
թ	Թագաւոր	ւ	Գոյատեւել
ժ	Ժողովուրդ	փ	Փառաւոր
ի	Սողոմոն Իմաստուն	ք	Միտք
լ	Թարգմանել	օ	Աղօթել
խ	Խօսիլ	ֆ	Տուֆ
ծ	Ծաղկիլ	ու	Գուսան
կ	Կարդալ	ոյ	Մշակոյթ
հ	Հնարել	իւ	Գիւտ
ձ	Զուլում	այ	Հայաստան
ղ	Գողթան Երգեր	եա	Կատարեալ
ճ	Ճամբորդել	իա	Միասին
մ	Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոց	ուի	Տարածուիլ
յ	Յաղթական	ուա	Թաւառ
յ	Հայրենիք	ուէ	Նուէր
յ	Ապագայ	ուո	Արտայայտուող
ն	Ներշնչուիլ	ուե	Լուսաւորուեցաւ
շ	Աստուածաշունչ	էօ	Էօթէն
ո	Ոսկեդար	ութին	Գրականութիւն
ո	Հոգին		

Վարդանանք

ա	Աղօթել	չ	Չարչարել
բ	Բանակ	պ	Պարսիկ
գ	Տղմուտ Գետ	ջ	Քաջ
դ	Դաշտ	ռ	Ճառ
ե	Երդում	ս	Սուրբ
ե	Հայրենիք	վ	Վարդան Մամիկոնեան
զ	Տիզբոն	տ	Արտաշատ
է	Փառասէր	ր	Մերժել
ը	Ընդունիլ	ց	Զինակից
թ	Թագաւոր	ւ	Հաւատք
ժ	Ժողով	փ	Փիղ
ի	Իշխան	ք	Կրօնք
լ	Լեզու	օ	Զօրավար
խ	Ուխտել	ֆ	Տուֆ
ծ	Ծառայել	ու	Ուրանալ
կ	Կրակապաշտ	ոյ	Յոյս
հ	Հրովարտակ	իւ	Վասակ Սինի
ձ	Զի	այ	Աւարայր
ղ	Ղեւոնդ Երէց	եա	Քրիստոնեայ
ճ	Ճակատամարտ	իա	Միասին
մ	Մեռնիլ	ուի	Պարտուիլ
յ	Յազկերտ	ուա	Աստուածաշունչ
յ	Հայաստան	ուէ	Պատուէր
յ	Քահանայ	ուո	Զինուոր
ն	Նախարար	ուե	Դատապարտուեցան
շ	Պաշտպանել	էօ	Էօժէն
ո	Որոշել	ութին	Հաղորդութիւն
ո	Մոգ		

Հ ա յ ա ս տ ա ն

ա	Ատրպէյճան	չ	Բնակիչ
բ	Բիւրական	պ	Պալատ
գ	Գետ	ջ	Ջուր
դ	Դրօշակ	ռ	Գառնի
ե	Երեւան	ս	Սահման
է	Մակերեւոյթ	վ	Վրաստան
զ	Զինանշան	տ	Արարատ
է	Էրեբունի	ր	Նախարար
ը	Ընտրութիւն	ց	Մենքոյ Մաշտոց
թ	Թուրքիա	ւ	Թիւ
ժ	Ժայռ	փ	Փոքր Մասիս
ի	Իրան	ք	Քաջլերգ
լ	Լեռ	օ	Օշական
խ	Խորհրդարան	ֆ	Տոֆ
ծ	Ծիծեռնակաբերդ	ու	Ուրարտու
կ	Կլիմայ	ոյ	Մշակոյթ
հ	Հանրապետութիւն	իւ	Գիւղ
ձ	Ձեռագիր	այ	Հայաստան
ղ	Հող	իա	Էջմիածին
ճ	Լիճ	եա	Մատենան
մ	Մատենադարան	ուո	Զինուոր
յ	Յուշարձան	ուե	Ճարտարարուեստ
յ	Մայրաքաղաք	ուի	Զբաղուիլ
յ	Սեւանայ լիճ	ուա	Զուարթնոց
ն	Նախագահ	եօ	Եօթանասուն
շ	Ծէնք	էօ	Պինկէօլ
ռ	Ոստիկան	աթիւն	Տարածութիւն
ռ	Երեսփոխան		

301 - ԱՌԱՋԻՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ ԱԶԳԸ

Բանալի Բառեր

ա Առաքել
 բ Բարթողիմէոս
 գ Արածանի Գետ
 դ Դպրոց
 ե Եկեղեցի
 ե Հեթանոս
 զ Զոհ
 է Էջմիածին
 ը Ընտանիք
 թ Թաղէոս
 ժ Բժշկել
 ի Սողոմոն Իմաստուն
 լ Գրիգոր Լուսաւորիչ
 խ Խաչ
 ծ Ծաղկեայ Պսակ
 կ Կրօնք
 հ Հալածել
 ձ Ձեռնադրել
 ղ Կաթողիկոս
 ճ Ծամբորդել
 մ Մեսրոպ Մաշտոց
 յ Յիսուս
 յ Հայաստան
 յ Քրիստոնեայ
 և Նահատակ
 շ Աշխէն Թագունի
 ո Ոսկեդար

ո Խոր Վիրաս
 չ Չարչարել
 պ Պալատ
 ջ Առաջին
 ռ Կուռք
 ս Սանատրուկ
 վ Վնամշապոն Թագաւոր
 տ Տրդատ Թագաւոր
 ր Տաճար
 ց Ուսուցանել
 լ Սահակ Պարթեւ
 փ Հոփսիսիմէ
 ք Քարոզել
 օ Օտա Ամատունի
 ֆ Տուֆ
 ու Խոսրով իդուխտ
 ոյ Սանդուխտ Կոյս
 իւ Գիւտ
 այ Այբուբեն
 իա Գայիանէ
 եա Մեհեան
 ուո Զինուոր
 ուս Աստուածաշունչ
 ուէ Պատուէր
 ուի Մկրտուիլ
 էօ Քէօթահիա
 ոթին Թարգմանութիւն

Կարդալ

Յ յ - Յիսուս

Ե ե - Եկեղեցի

Ընթերցանութիւն

Համբարձման օրը *Յիսուս* իր առաքեալներուն խոստացաւ որ շուտով Սուր Հոգիին շնորհքները պիտի ստանան, ապա պիտի երթան եւ իր գործերն ու պատուիրանները քարոզեն ամբողջ աշխարհի:

Համբարձումէն տասը օր ետք հրեաներու Պենտեկոստէ կոչուած տօնին, առաքեալներն ու Յիսուսի հետեւորդ հաւատացեալները երբ վերնատան մէջ հաւաքուած կ'աղօթէին, յանկարծ ուժգին հնչեց երկնային ձայն մը՝ սաստիկ հովի մման եւ բոլոր ներկաները լեցուեցան Սուրբ Հոգիին շնորհքներով:

Հաւատացեալները հոգեկան զօրութիւն ստացան եւ զանազան լեզուներ խօսելու կարողութեամբ օժտուեցան: Անոնք առաքեալներուն հետ կազմեցին Յիսուս Քրիստոսի առաջին ժողովը՝ *Եկեղեցի*:

Սուրբ Հոգիին գալը հաւատացեալներուն մէջ Հոգեգալուստ կոչուեցաւ, որ եղաւ Քրիստոնէական Եկեղեցիի հաստատման օրը:

Ընդօրինակութիւն - Հաւատացեալները ... օրը:

Իւրաքանչիւր գլխագիր տառին քով գրել անոր մանրագիրը

Ա	---	Բ	---	Գ	---	Դ	---	Ե	---	Զ	---
Է	---	Ը	---	Թ	---	Ժ	---	Ի	---	Լ	---
Խ	---	Ծ	---	Կ	---	Հ	---	Ձ	---	Ղ	---
Ճ	---	Մ	---	Յ	---	Ն	---	Ծ	---	Ո	---
Չ	---	Պ	---	Ջ	---	Ռ	---	Ս	---	Վ	---
Տ	---	Ր	---	Յ	---	Ի	---	Փ	----	Ք	---
				Օ	---	Ֆ	---				

Կարդալ

Թ թ - Թադէոս

Բ ք - Բարթողիմէոս

Ընթերցանութիւն

Հոգեգալուստի օրը, հրէական Պենտեկոստէի տօնին առիթով, Երուսաղէմ հաւաքուած էին հեռաւոր երկիրներէ եկած օտարականներ, որոնց մէջ հայեր ալ կային:

Հոգեգալուստէն ետք առաքեալները ձեռնարկեցին քարոզչութեան: Անոնք Յիսուսի կեանքը, գործերն ու պատուէրները քարոզեցին ո՛չ միայն հրեաներուն, այլ եւ հեռաւոր երկիրներու ժողովուրդներուն:

Յիսուսի 12 առաքեալներէն *Թադէոս* եւ *Բարթողիմէոս* առաքեալները Հայաստան եկան եւ քրիստոնէութիւնը քարոզեցին:

Թադէոս, առաջին անգամ, քրիստոնէութիւնը քարոզելու համար գնաց Ասորիներու Եդեսիա քաղաքը:

Այդ ժամանակ, Եդեսիոյ թագաւորն էր Աբգար:

3
0
12
0
0
1

Ընթերցանականութիւն - Հոգեգալուստի օրը ... ժողովուրդներուն

Ուղղագրութիւն - Թադէոս, առաջին անգամ, ... Աբգար:

Կարդալ

Ժ Ժ - Բժշկել

Ռ ր - Տաճար

Ընթերցանութիւն

Աբգար թագաւոր ճիւանդ էր: Ան կանուխէն լսած էր որ Հրէաներու երկրին մէջ կար մարդ մը՝ Յիսուս անունով, որ հրաշալի բժշկութիւններ կ'ըներ: Ուստի ան լուր դրկած էր Յիսուսի որ գայ եւ *բժշկէ* զինք. բայց Յիսուս քարոզութեամբ ու բժշկութեամբ շատ զբաղած ըլլալով՝ խոստացած էր առաքեալներէն մէկը դրկել անոր մօտ:

Եւ ահա՛ կը կատարուէր Յիսուսի խոստումը:

Թադէոս առաքեալ գնաց պալատ եւ թագաւորին քարոզեց Յիսուսի կեանքը, գործերն ու պատուէրները: Աբգար թագաւոր հաւատաց Յիսուսի եւ բժշկուեցաւ Թադէոս առաքեալի ձեռքով:

Աբգարը բժշկելէ ետք, Թադէոս քրիստոնէութիւնը քարոզեց Եդեսիոյ իշխաններուն եւ ժողովուրդին: Բազմաթիւ մարդիկ հաւատացին քրիստոնէական կրօնքին եւ մկրտուեցան Յիսուս Քրիստոսի անունով: Թադէոս առաքեալ, քրիստոնէայ հաւատացեալներուն համար, հաստատեց *տաճարներ*:

Ընդօրինակութիւն - Աբգարը բժշկելէ ետք ... տաճարներ:

Նախադասութիւններ կազմել

Հիւանդ -----

Տաճար -----

Թագաւոր -----

Կարդալ

Յ յ - Հայաստան

Ս ս - Սանատրուկ

Ընթերցանություն

Թադէոս Եդեսիայէն անցաւ Հայաստան:

Հայոց երկրին մէջ, ամէնուրեք կը տիրէր կռապաշտութիւն:

Թադէոս առաքեալ, Հայաստանի գանազան կողմերը շրջեցաւ եւ քարոզեց քրիստոնէական կրօնքը: Ապա ան գնաց Արտազ գաւառի (Վասպուրական) Ծաւարշան գիւղաքաղաքը, ուր կը գտնուէր արքունի պալատը:

Այդ ժամանակ, Հայոց թագաւորն էր Սանատրուկ:

Թադէոս առաքեալ, արքունի շրջանակին մէջ քարոզութիւն եւ բժշկութիւններ ըրաւ. շատ մարդիկ հաւատացին Քրիստոսի եւ ընդունեցան քրիստոնէական կրօնքը:

Ընդօրինակություն - Այդ ժամանակ ... կրօնքը:

3
0
12
0
0
1

Ամբոջացնել Այբուբենի շարքը

Ա	Բ	---	Դ	Ե	---	Է	Ը	---	Ժ	Ի	---
Խ	Ծ	---	Հ	Ձ	---	Ճ	Մ	---	Ն	Ծ	---
Չ	Պ	---	Ռ	Ս	---	Տ	Ր	---	Ի	Փ	---
						Օ	Ֆ				

Կարդալ Ոյ ոյ - Սանդուխտ Կոյս

2 չ - Չարչարել

Ընթերցանութիւն

Նորահաւատ քրիստոնէաներու մէջ էր նոյնիսկ թագաւորին երիտա-
սարդ աղջիկը՝ *Սանդուխտ Կոյս*: Բայց ինքը թագաւորը՝ Սանատրուկ
արքան մերժեց քրիստոնէութիւնը եւ որոշեց պաշտել իր հայրերուն
աստուածները՝ Արամազդն ու Միհրը, Անահիտն ու Աստղիկը:

Սանատրուկ երբ իմացաւ որ խումբ մը Հայեր քրիստոնէայ դար-
ձած են, բարկացաւ եւ զանազան *չարչարանքներու* ենթարկելէ ետք՝
մահուան դատապարտեց, իսկ Սանդուխտն ալ բանտարկեց:

Թաղէն առաքեալ, աստուածային հրաշքով, ազատեցաւ թագաւորին
զայրոյթէն եւ բանտ գնաց ու քաջալերեց Սանդուխտը: Բանտարկ-
եալներէն երեսունը երեք (33) հոգիներ հաւատացին Քրիստոսի եւ մկրտ-
ուեցան:

3
0
1

Ընդօրինակութիւն - Նորահաւատ ... Աստղիկը:

2
0
0
1

Թարգմանութիւն - Թաղէն առաքեալ ... մկրտուեցան:

Կարդալ

Յ յ - Քրիստոնեայ

Ք ք - Քարոզել

Ընթերցանութիւն

Սանատրուկ արքան իշխաններ դրկեց իր աղջկան մօտ, որպէսզի համոզեն զայն եւ ետ դարձնեն կոսպաշտութեան: Բայց Սանդուխտը համոզելու գացող իշխանները ընդհակառակը իրենք համոզուեցան եւ քրիստոնեայ դարձան:

Թագաւորը երբ տեսաւ որ ի զուր եմ իր աղջիկը կոսպաշտութեան վերադարձնելու ջանքերը, եւ քրիստոնեաները հետզհետէ կը բազմանան, շատ բարկացաւ եւ սպաննել տուաւ թէ՛ Սանդուխտը եւ թէ Թադէոս առաքեալը՝ 66 թուին:

Թադէոս առաքեալի ջերմեռանդ քարոզութեան եւ Սանդուխտ Կոյսի անխախտ քրիստոնէական հաւատքին շնորհիւ՝ մօտաւորապէս երեք հազար հինգ հարիւր 3500 նորահաւատ Հայ քրիստոնեաներ եղան:

3
0
12
0
0
1

Ընդօրինակութիւն - Թադէոս առաքեալ ... եղան:

Գրել Հայերէն տառերուն անունները

Յ	-----	Ե	-----	Բ	-----	Թ	-----
Ր	-----	Ժ	-----	Ոյ	-----	Ս	-----
		Զ	-----	Բ	-----		

Կարդալ Ուէ ուէ - Պատուէր

Ուի ուի - Մկրտուիլ

Ընթերցանութիւն

Թաղէնս առաքեալի ողջութեան, երբ տակաւին ան քարոզութիւն կ'ընէր, Հայաստան աշխարհ հասաւ Յիսուսի տասներկու աշակերտներէն ուրիշ մը՝ Բարթողիմէնս առաքեալ, որ Նաթանայէլ ալ կը կոչուէր, եւ որ նոյնպէս նուիրուեցաւ քարոզչական գործունէութեան:

Բարթողիմէնս առաքեալ եւս շրջեցաւ Հայաստանի զանազան գիւղերն ու քաղաքները եւ քարոզեց Քրիստոսի կեանքը, գործերն ու *սլատուէրները*: Ան ալ յաջողեցաւ Թաղէնսի նման հետեւորդներ ունենալ, մանաւանդ Աղբակի մէջ, որ Սանատրուկ թագաւորին քոյրը՝ Ոգունի հաւատաց Յիսուսի եւ *մկրտուեցաւ*:

Ընդօրինակութիւն - Բարթողիմէնս առաքեալ ... մկրտուեցաւ:

3
0
1

2
0
0
1

Նախադասութիւններ կազմել

Մկրտուիլ

Առաքեալ

Քարոզել

Քոյր

Կեանք

Կարդալ

Ա ա - Առաքեալ

Զ գ - Զոհ

Ընթերցանութիւն

Սանատրուկ թագաւոր, երբ տեսաւ որ իր քոյրն ալ քրիստոնէայ դարձած է, շատ զայրացաւ եւ մահուան վճիռ արձակեց թէ՛ իր քրոջ եւ թէ Բարթողիմէոս առաքեալի համար: Թագաւորին քոյրը՝ Ոգունի սրամահ եղաւ, իսկ Բարթողիմէոս առաքեալ փշոտ գաւազաններու գանակոծումով մեղցունեցաւ 68 թուին:

Այսպիսով ահա՛ քրիստոնէութիւնը, բազմաթիւ *զոհներ* տալէ ետք, մուտք գործեց Հայաստան աշխարհի մէջ՝ շնորհիւ Թադէոս եւ Բարթողիմէոս առաքեալներու քարոզչութեան, եւ այսպիսով կոապաշտ Հայերու խաւար հոգիները լուսաւորուեցան Քրիստոսի լոյսով:

Սանատրուկ թագաւոր, երբ տեսաւ որ իր քոյրն ալ քրիստոնէայ դարձած է, շատ զայրացաւ եւ մահուան վճիռ արձակեց թէ՛ իր քրոջ եւ թէ Բարթողիմէոս առաքեալի համար: Թագաւորին քոյրը՝ Ոգունի սրամահ եղաւ, իսկ Բարթողիմէոս *առաքեալ* փշոտ գաւազաններու գանակոծումով մեղցունեցաւ 68 թուին:

Ընդօրինակութիւն - Այսպիսով ... լոյսով:

Պատասխանել տրուած հարցումներուն (Գրաւոր)

Ո՞վ մահուան վճիռ արձակեց եւ որո՞նց համար:

Որո՞նց շնորհիւ Քրիստոնէութիւնը մուտք գործեց Հայաստան աշխարհի մէջ:

Կարդալ

Զ Զ - Առաջին

Հ Ռ - Հալածել

Ընթերցանութիւն

Սուրբ Թադէոս եւ Սուրբ Բարթողիմէոս առաքեալները եղան Հայ ժողովուրդի *առաջին* Լուսաւորիչները: Անոնք հիմնեցին Հայաստանեայց Եկեղեցին: Աստոր համար Հայոց եկեղեցին, Առաքելական Եկեղեցի կը կոչուի:

Հայոց Եկեղեցին, մեծ երախտագիտութեամբ, ամէն տարի կը տօնախմբէ ու կը փառաւորէ անոնց յիշատակը:

Քարոզուած քրիստոնէութիւնը՝ Հայ լուսասէր ժողովուրդին կողմէ ընդունուեցաւ իսկ արքունիքը մերժեց ու *հալածեց* զայն մինչեւ 301 թուականը:

Ընդօրինակութիւն - Քարոզուած ... թուականը:

3
0
12
0
0
1

Իւրաքանչիւր մանրագիր տառին քով գրել գլխագիրը

ա	---	բ	---	գ	---	դ	---	ե	---	զ	---
է	---	ը	---	թ	---	ժ	---	ի	---	լ	---
խ	---	ծ	---	կ	---	հ	---	ձ	---	ղ	---
ճ	---	մ	---	յ	---	ն	---	շ	---	ո	---
չ	---	պ	---	ջ	---	ռ	---	ս	---	վ	---
տ	---	ր	---	ց	---	ւ	---	փ	---	ք	---
օ	---	ֆ	---								

Կարդալ

Լ Լ - Լուսաւորիչ

Դ դ - Դպրոց

Ընթերցանութիւն

Տրդատ թագաւորի եւ Գրիգոր *Լուսաւորիչի* հայրերը բարեկամ չէին իրարու, անոնց հայրերը իրարու թշնամի էին:

Գրիգորին հայրը՝ Անակ սպաննեց Տրդատ թագաւորին հայրը՝ Խոսրով թագաւորը եւ Պարսկաստանի Արտաշիր թագաւորը սպաննել տուաւ Խոսրով Պարթեւի գերդաստանը:

Կոտորածէն ազատեցան միայն Տրդատ եւ անոր քոյրը Խոսրովի դուիստ:

Փոքրիկն Տրդատ փախցուեցաւ Հոռոմ:

Հոռոմի մէջ Տրդատ զանազան *դպրոցներ* յանախելով ստացաւ ընտիր կրթութիւն մը եւ սորվեցաւ լատիներէն եւ յունարէն լեզուները: Ան մեծ անուն շահեցաւ նաեւ իր քաջութիւններուն շնորհիւ:

Ընդօրինակութիւն - Փոքրիկն ... քաջութիւններով:

Նախադասութիւնները գրել ճշգրիտ ձեւով

Թագաւորի	հայրերը	Տրդատ	եւ	Լուսաւորիչի
չէին	Գրիգոր	բարեկամ		իրարու

թշնամի	էին	անոնց	հայրերը
--------	-----	-------	---------

Կարդալ

Ը ը - Ընտանիք

Պ պ - Պալատ

Ընթերցանութիւն

Խոսքով թագաւորի նախարարները վրէժ լուծելու համար սպանեցին Անակը եւ անոր ընտանիքը: Այս կոտորածէն ազատեցաւ միայն Գրիգորը, Անակի որդին, որ Կեսարիա փոխադրուեցաւ:

287 թուականին, Տրդատ հռոմէական զօրքերու օգնութեամբ հայրենիք մտաւ եւ գրաւեց հօրենական գահը:

Գրիգոր Կեսարիոյ մէջ քրիստոնէական ուսումը առնելէ ետք, վերադարձաւ Հայաստան, եւ Տրդատի սպալատին մէջ քարտուղարի պաշտօն ստացաւ:

Ուղղագրութիւն - 287 թուականին ... ստացաւ:

3
0
12
0
0
1

Ծարադրութիւն

Կարդալ **Ծ ծ** - Ծաղկեայ Պսակ **Ո ո** - Խոր Վիրապ

Ընթերցանություն

Տրդատ թագաւոր իր յաղթանակը տօնելու համար գոհութեան եւ ցնծութեան տօնախմբութիւն մը կազմակերպեց, Անահիտ դիցունիի մեհեանին մէջ:

Տրդատ պատրաստեց *ծաղկեայ պսակներ* եւ հրահանգեց իր քարտուղարին՝ Գրիգորի, որպէսզի ինք անձամբ ընծայէ զանոնք Անահիտ դիցունիին:

Գրիգոր մերժեց թագաւորին հրահանգին ենթարկուիլ եւ յայտնեց որ ինք քրիստոնէայ է, միայն ճշմարիտ Աստուծոյ կ'երկրպագէ:

Տրդատ շատ բարկացաւ. մանաւանդ երբ իր նախարարներէն իմացաւ որ իր հայրը սպաննող Անակի որդին է՝ զայրացաւ եւ հրամայեց Գրիգորը նետել հորի մը մէջ, որ կը կոչուէր *Խոր Վիրապ*, որպէսզի անօթի ու ծարաւ մնալով հոն մեռնի:

3
0
1

2
0
0
1

Ընդօրինակություն - Գրիգոր մերժեց ... մեռնի:

Թարգմանություն - Տրդատ թագաւոր ... Անահիտ դիցունիին:

Կարդալ

Կ Կ - Կրօնք

Իա Իա - Գայիանէ

Ընթերցանութիւն

Գրիգոր Աստուծոյ օգնութեամբ եւ աղօթքներով ապրեցաւ 13 տարի: Քրիստոնեայ բարի կին մը հոգաց անոր ամէնօրեայ հացը, ինչպէս նաեւ ամէն օր հրեշտակ մը կ'այցելէր իրեն Աստուծոյ կողմէ:

Տրդատ թագաւոր հրովարտակով մը խստօրէն արգիլեց քրիստոնէական կրօնքը եւ հալածանք հռչակեց քրիստոնէաներուն դէմ:

Հալածուած քրիստոնէաներուն մէջ նշանաւոր հանդիսացան՝ քառասուն աղջիկներ, Հռիփսիմեան Կոյսեր, որոնց պետն էր Գայիանէ: Անոնք կը բնակէին վանքի մը մէջ որ կը կոչուէր Հոգեաց Վանք: Անոնք ամէն օր կ'աղօթէին ու ձեռագործ կ'ընէին: Անոնց մէջէն հոգիով եւ դէմքով ամենէն գեղեցիկը Հռիփսիմէն էր որուն անունով անոնք կոչուեցան Հռիփսիմեան Կոյսեր:

3
0
1

Ընդօրինակութիւն - Գրիգոր ... քրիստոնէաներուն դէմ:

2
0
0
1

Ծարադրութիւն

Կարդալ

Փ փ - Հոփսիսիմէ

Ռ ո - Կուռք

Ընթերցանութիւն

Տրդատ թագաւոր լսելով քառասուն կոյսերուն եւ *Հոփսիսիմէի* մասին իր զինուորները դրկեց եւ պալատ բերել տուաւ Գայիանէ եւ Հոփսիսիմէ կոյսերը: Թագաւորը երբ տեսաւ գեղեցիկ Հոփսիսիմէն եւ լսեց անոր խելացի խօսքերը ուզեց ամուսնանալ անոր հետ: Հոփսիսիմէ մերժեց թագաւորին այս առաջարկը ըսելով՝.

- Ես քրիստոնէայ եմ եւ կը պաշտեմ միայն մէկ եւ ճշմարիտ Աստուածը, եւ չեմ կրնար ամուսնանալ թագաւորի մը հետ որ մարդոց ձեռքերով շինուած *կուռքերը* կը պաշտէ եւ անոնց երկրպագութիւն կ'ընէ:

Տրդատ թագաւոր ջանաց համոզել Հոփսիսիմէն: Սակայն անկարելի եղաւ: Ապա խնդրեց Գայիանէ կոյսէն որպէսզի խրատէ Հոփսիսիմէն ընդունելու իր առաջարկը:

3
0
1

Ընդօրինակութիւն - Ես քրիստոնէայ եմ ... կ'ընէ:

Ուղղագրութիւն - Տրդատ ... առաջարկը:

2
0
0
1

Կարդալ

Տ տ - Տրդատ

Ն ն - Նահատակ

Ընթերցանութիւն

Գայիանէ քաջալերեց Հոփսիսմէն որ հաստատ մնայ իր ճշմարիտ հաւատքին վրայ եւ չուրանայ իր կրօնքը:

Ջղայնացած մէկ պահուն *Տրդատ* Թագաւոր հրամայեց սպաննել բոլոր քառասուն կոյսերը: Թագաւորին հրամանը կատարուեցաւ անմիջապէս: Անմեղ կոյսերու *նահատակութիւնը* մեծ ցաւ պատճառեց թէ պալատականներուն եւ թէ թագաւորին, որովհետեւ անոնք շատ բարի եւ ուրիշներուն օգնող կոյսեր էին, եւ իրենց կեանքին մէջ ոչ մէկուն վնաս հասցուցած էին:

Թագաւորը սրտի ցաւէն հիւանդացաւ եւ խենթացաւ: Պալատը ձգեց, անտառ գնաց կենդանիներու մման կեանք մը սկսաւ ապրիլ:

3
0
1

Ընդօրինակութիւն - Ջղայնացած ... հասցուցած էին:

2
0
0
1

Ծարադրութիւն

Կարդալ Ու ու - Խոսքովիդուխտ

Օ օ - Օտա Ամատունի

Ընթերցանութիւն

Տրդատ թագաւորի քոյրը՝ *Խոսքովիդուխտ* տարօրինակ երազ մը տեսաւ: Երազին մէջ Աստուած իրեն յայտնեց որ իր թագաւոր եղբայրը միայն Գրիգորը կրնայ բժշկել:

Խոսքովիդուխտ *Օտա Ամատունի* նախարարը դրկեց եւ Խոր Վիրապէն հանել տուաւ Գրիգորը, որ Աստուծոյ օրհնութեամբ, աղօթքներով եւ բարի կնոջ տուած ուտելիքներով կ'ապրէր տակաւին:

Ընդօրինակութիւն - Տրդատ ... տակաւին:

3
0
1

2
0
0
1

Գրել Հայերէն տառերուն անունները

ա	----	դ	----	ջ	----	հ	----
լ	----	դ	----	ը	----	պ	----
ն	----	ծ	----	կ	----	փ	----
չ	----	տ	----	ն	----	օ	----

Կարդալ **Ծ 2** - Աշխէն Թագումի

Գ գ - Արածան Գետ

Ընթերցանութիւն

Գրիգոր աղօթեց եւ Աստուծոյ օգնութեամբ բժշկեց Տրդատ թագաւորը:

Տրդատ թագաւոր բժշկուելէ ետք հաւատաց Աստուծոյ զօրութեան եւ քրիստոնէական կրօնքի ճշմարտութեան, եւ խնդրեց Գրիգորէն որ զինք, *Աշխէն Թագումի*, եւ բոլոր պալատականները Աստուծոյ անունով քրիստոնէայ մկրտէ:

Գրիգոր *Արածան Գետին* մէջ բոլորը մկրտեց:

Ընդօրինակութիւն - Տրդատ թագաւոր ... մկրտեց:

3
0
1

2
0
0
1

Թարգմանութիւն - Գրիգոր աղօթեց ... մկրտեց:

Կարդալ

Ե Ե - Հեթանոս

Եա եա - Մեհեան

Ընթերցանութիւն

Տրդատ թագաւոր քրիստոնէութիւնը Հայոց Պետական կրօնք հռչակելէ ետք, հրամայեց որ քանդեն *հեթանոսական* բոլոր *մեհեանները*:

Գրիգոր կոչուեցաւ Լուսաւորիչ որովհետեւ իր ջանքերով ամբողջ Հայաստան աշխարհի հայ հոգիները լուսաւորուեցան քրիստոնէական կրօնքի լոյսով եւ քրիստոնէութիւնը հռչակուեցաւ Հայաստանի Պետական կրօնքը՝ 301 թուականին:

Պաշտօնապէս եւ ազգովին քրիստոնէայ դարձող առաջին ազգը Հայերը եղան:

Ընդօրինակութիւն - Գրիգոր կոչուեցաւ ... թուականին:

3
0
1

2
0
0
1

Նախադասութիւններ կազմել

Կրօնք	-----
Լուսաւորիչ	-----
Պետական	-----
Մեհեան	-----
Ազգ	-----

Կարդալ

Խ խ - Խաչ

Զ ձ - Չեռնադրել

Ընթերցանութիւն

Օր մը Գրիգոր Լուսաւորիչ տեսիլք տեսաւ: Տեսիլքին մէջ, երկինքէն լոյսի շողեր կաթկթեցաւ եւ Աստուծոյ Միածին Որդին՝ Յիսուս՝ Իջաւ պալատին մօտ հեթանոսական տաճարի մը վայրը եւ ոսկի մուրճով հարուածեց գետինը: Ծիշդ ա՛յն տեղ կանգնեցաւ շատ բարձր սիւն մը եւ անոր վրայ լուսեղէն խաչ մը բարձր սիւնին վրայ: Բայց անկէ ցած, կանգնած էին ուրիշ երեք խաչով սիւներ, Հռիփսիմեանց Կոյսերու մահատակութեան տեղը: Չորս սիւներու խաչերուն վրայէն՝ կամարներ գետնուած էին մէկէն միւսը. կամարներուն վրայ կար խորաձեւ գմբէթ մը, գմբէթին վրայ՝ Աստուծոյ աթոռը եւ աթոռին վրայ՝ մեծ խաչ մը: Մեծ խաչին տեղը, Գրիգոր Լուսաւորիչ որոշեց կանգնել Հայաստանի Մայր Եկեղեցին:

Գրիգոր Լուսաւորիչ կաթողիկոս *ձեռնադրուեցաւ*, Կապադովկիոյ Կեսարիա քաղաքը 302 թուականին:

Ընդօրինակութիւն - Օր մը գետինը:

Պատասխանել տրուած հարցումներուն

Քանի՞ խաչեր երեւցան:

Գմբէթին վրայ ի՞նչ կար:

Ո՞ր կանգնած է Հայաստանի Մայր Եկեղեցին:

Կարդալ

Իս իս - Էջմիածին

Ֆ ֆ - Տուֆ

Ընթերցանութիւն

Գրիգոր Լուսաւորիչ երբ Վաղարշապատ դարձաւ անմիջապէս սկսաւ Մայր եկեղեցիի շինութեան: Տաճարը կառուցուեցաւ եւ օծուեցաւ 303 թուականին՝ Օգոստոս 15-ին եւ անուանուեցաւ Սուրբ Աստուածածին: Հետագային է որ անիկա կոչուեցաւ Սուրբ Էջմիածին որ կը նշանակէ Իջաւ Միածինը: Ապա կառուցուեցան Սուրբ Հռիփսիմէի, Սուրբ Գայիա-նէի, Ծողակաթի եւ Սուրբ Կարապետի (Մուշ) նշանաւոր եկեղեցիները, որոնք մինչեւ հիմա կանգուն կը մնան:

Եկեղեցիներու շինութիւններէ ետք՝ Գրիգոր Լուսաւորիչ ձեռնարկեց կրօնական եւ կրթական աշխատանքներու: Գրիգոր մեծ Հայրապետը 325 թուականին վախճանեցաւ: Անոր յիշատակը կը տօնախմբուի երեք անգամ:

Ս. Էջմիածնի Տաճարը մինչեւ այսօր կանգուն ու հաստատուն կը մնայ: Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը Հայոց հոգեւոր Կեդրոնն է եւ նստա-վայրը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի: Երջանկայիշատակ Վազգէն Ա. Կաթողիկոսի շրջանին տեղի ունեցան Մայր Տաճարի վերանորոգութիւն-ները, որոնց ընթացքին տուֆ քարը եւս օգտագործուեցաւ:

Ընդօրինակութիւն - Ս. Էջմիածնի Տաճարը ... օգտագործուեցաւ:

Նախադասութիւններ կազմել

Կրօնական -----

Կրթական -----

Ծիներ -----

Կարդալ Վ Վ - Վոամշապուհ Ի ւ - Սահակ Պարթեւ

Ընթերցանութիւն

Մեր հայրենիքին ամենակարեւոր պետական դէմքը եղաւ Պարսկական Հայաստանի *Վոամշապուհը*, որ մեծապէս քաջալերեց Հայ Գիրի ու Գրականութեան ստեղծումն ու զարգացումը:

Սահակ Պարթեւ Կաթողիկոս, Մեսրոպ Մաշտոցին հետ աշխատեցաւ Հայերէն Գիրերու Գիւտին, Հայ գրականութեան ծաղկման եւ Հայեցի դպրոցներու զարգացման:

Ընդօրինակութիւն - Մեր հայրենիքին ... զարգացման:

Ծարադրութիւն

Կարդալ Թ թ - Կաթողիկոս

Ուո ուո - Զինուոր

Ընթերցանութիւն

Վոսմշապոն թագաւորի եւ Սահակ *Կաթողիկոսի* շրջանին կ'ապրէր Մեսրոպ անունով վարդապետ մը, որ այդ ժամանակ ամէնէն զարգացած անձն էր: Ան ծնած էր 353 թուականին՝ Տարօնի Հացեկաց գիւղին մէջ: Մեսրոպ վարդապետ, որ Մաշտոց ալ կը կոչուէր, հայերէնէն զատ գիտէր պարսկերէն, յունարէն եւ ասորերէն:

Մեսրոպ Մաշտոց իր ուսումը աւարտելէ ետք նախ Հայկական բանակին մէջ *զինուոր* արձանագրուեցաւ, ապա պալատին մէջ քարտուղար եղաւ: Երբ նկատեց որ իր ազգը կարիքը ունի հոգեւորականներու՝ վարդապետ ձեռնադրուեցաւ որպէսզի հայերէնով քրիստոնէական կրօնքը ամէն կողմ քարոզուի:

Իր քարոզութեան ընթացքին Մեսրոպ Մաշտոց նկատեց որ հայ պարզ ժողովուրդը համոզուած քրիստոնէայ չէր եւ քրիստոնէութեան ոգին ու նպատակը դիւրաւ չէր կրնար ըմբռնել:

Ընդօրինակութիւն - Վոսմշապոն թագաւորի ... ասորերէն:

Գրել Հայերէն տառերուն անունները

2 ----- ե ----- Ֆ ----- Գ ----- Թ -----

ձ ----- իւ ----- վ ----- լ ----- ճ -----

Կարդալ

Ուա ուա - Աստուածաշունչ

Այ այ - Այբուբեն

Ընթերցանութիւն

Մենքույ Մաշտոց այն եզրակացութեան եկաւ որ հայ պարզուկ եւ անուս ժողովուրդը եկեղեցիներուն մէջ կարդացած *Աստուածաշունչը* չէր կրնար հասկնալ՝ որովհետեւ անիկա կը կարդացուէր կամ յունարէն եւ կամ ասորերէն:

Ան որոշեց գտնել Հայերէն *Այբուբենը* որպէսզի Հայերէն Աստուածաշունչը տայ ժողովուրդին ձեռքը եւ հայութիւնը ձերբազատէ յունական եւ ասորական մշակութային ազդեցութիւններէ:

Ընդօրինակութիւն - Մենքույ Մաշտոց ... ազդեցութիւններէ:

3
0
12
0
0
1

Ամբողջացնել Այբուբենի շարքը

Ա --- Գ Դ --- Զ Է --- Թ Ժ --- Լ

Խ --- Կ Հ --- Ղ Ճ --- Յ Ն --- Ո

Չ --- Զ Ռ --- Վ Տ --- Ֆ Ի -- Գ

Օ ---

Կարդալ Մ մ - Մեսրոպ Մաշտոց Ծ ճ - Ծամբորդել

Ընթերցանութիւն

Մեսրոպ Մաշտոց այս մտածումը յայտնեց Սահակ կաթողիկոսին եւ երկուքը միասին Վոսմշապուն թագաւորին քով գացին ու բացատրեցին իրենց ծրագիրը: Թագաւորը յանձն առաւ դրամական ամէն օգնութիւն տալ Մեսրոպ Մաշտոցին՝ որպէսզի իրականացնէ Հայերէն Այբուբենը գտնելու ծրագիրը:

Մեսրոպ Մաշտոց բազմաթիւ քաղաքներ *ճամբորդեց*, զարգացած եւ իմաստուն գիտուններու հետ տեսնուեցաւ եւ ջանաց անոնց օգնութեամբ պատրաստել Հայերէն գիրերը. բայց կարելի չեղաւ: Օր մը երբ ճամբորդութենէ յոգնած եւ մտահոգ վիճակով կը հանգչէր, տեսիլքի ձեւով աստուածային ձեռքը պատին վրայ գրեց վարդապետին փնտռած Հայերէն Այբուբենը:

Ընդօրինակել - Մեսրոպ Մաշտոց բազմաթիւ ... Հայերէն Այբուբենը:

Ուղղագրութիւն - Մեսրոպ Մաշտոց այս մտածումը ... ծրագիրը:

Կարդալ **Ութին ութին** - Թարգմանություն **Ի ի** - Իմաստուն

Ընթերցանություն

Մեսրոպ Մաշտոց շուտով թուղթի մը վրայ ընդօրինակեց գիրերը: Վերջապէս Մեսրոպ Մաշտոցի յանձն առած բոլոր յոգնութիւնները կ'արդիւնաւորէին Հայերէն Այբուբենի 36 տառերու հնարումով: Տարիներ ետք՝ անոնց վրայ աւելցուցին երկու գիրեր՝ Օ-Ֆ:

Հայերէն գիրերը 404 թուականին հնարուեցան:

Մեսրոպ Մաշտոց Հայերէն գիրերը հնարելէ վերջ ձեռնարկեց Սուրբ Գիրքի *թարգմանութեան*: Ան առաջին անգամ թարգմանեց, Սողոմոն *Իմաստունի* առակները, որոնք կը սկսին հետեւեալ բառերով

«Ծանաչել Զիմաստութիւն

Եւ Զխրատ, Իմանալ Զքանն Հանճարոյ»:

3
0
1

Ընդօրինակություն - Հայերէն գիրերը ... հանճարոյ:

2
0
0
1

Ուղղագրություն - Մեսրոպ Մաշտոց շուտով ... Օ-Ֆ:

Կարդալ

Իւ իւ - Գիւտ

Ո ո - Ոսկեդար

Ընթերցանութիւն

Սահակ կաթողիկոս, Մեսրոպ Մաշտոց եւ իրենց աշակերտները աշխատեցան Սուրբ Գիրքի թարգմանութեան: Սուրբ Գիրքի թարգմանութիւնը ւարտեցաւ 434 թուականին: Օտար մասնագէտներ կ'ըսեն թէ այս թարգմանութիւնը գրական կոթող մըն է. անոնք կոչած են զայն «Թագունի թարգմանութեանց»:

Աստուածաշունչէն զատ կրօնական, բժշկական եւ գիտական գիրքեր եւս թարգմանուեցան:

Գիրերու *Գլխին*, Աստուածաշունչի թարգմանութեան եւ Հայ Գրականութեան ծաղկումին պատճառաւ Հայոց Պատմութեան մէջ հինգերորդ դարը կոչուեցաւ *Ոսկեդար*:

3
0
1

Ընդօրինակութիւն - Սահակ կաթողիկոս ... թարգմանութեանց:

2
0
0
1

Թարգմանութիւն - Սահակ կաթողիկոս ... Ոսկեդար:

Կարդալ **Ց ց** - Ուսուցանել **Էօ էօ** - Քեօթահիա

Ընթերցանություն

Սուրբ Սահակ եւ Սուրբ Մեսրոպ թարգմանչական աշխատանքի հետ միաժամանակ, դպրոցներ բացին եւ Հայ Գիրն ու Գրականությունը *մտնեցին*: Եկեղեցականները հանդիսացան Հայ մշակույթի բոլոր մարզերուն գործիչները, մինչեւ 19-րդ դար: Այս պարագան շատ կարեւոր է ճիշդ գնահատելու համար Հայոց Պատմութեան մէջ Հայաստանեայց Եկեղեցիին կատարած խոշոր դերը, որ եղաւ ո՛չ միայն Հոգեւորական, այլեւ Մշակութային:

Հայ ժողովուրդի մտաւորական եւ գիտակից զանգուածը ջանացին կերտել մշակույթի թագաւորութիւն, որպէսզի անով մշտնջենաւորէ իր ազգային անկախ գոյութիւնը: Դարերու ընթացքին, օտար թշնամի ժողովուրդներու անընդհատ ճնշումներուն եւ հարուածներուն դէմ, Հայ Եկեղեցիով իրագործուած Հայ Մշակութիւն էր որ պահպանեց մեզ:

Հայաստան աշխարհի մէջ Քրիստոնէութեան մուտքի 1700-ամեակի առիթով, Արամ եւ Մարալը *Քեօթահիայէն* 301 յախճապականեր բերել տուին եւ հետեւեալ վերտառութիւնը՝ «Վասն զի Աստուած այնպէս սիրեց աշխարհը, մինչեւ իր միածին Որդին տուաւ, որպէս զի ամէն ո՛վ որ անոր հաւատայ՝ չկորսուի, հապա յաւիտեանական կեանք ունենայ», Հայկական նախշերով գծել տալէ ետք՝ 301 Հայ Եկեղեցիներու նուիրեցին:

Գրել Հայերէն տառերուն անունները

ճ ----- մ ----- ի ----- ո ----- ց ----- ֆ -----

Թարգմանություն - Սուրբ Սահակ ... գոյութիւնը:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Խօսէ՛ Հայերէն

Ո՛վ Հայ, խօսէ՛ Հայերէն, շէկ զարթօնքէդ մինչեւ քուն,
Բազմութեան մէջ թէ միմակ, տան թէ ճամբան շուկայի
Օտարին հետ ու եղբօրդ իբրեւ յաղթերգ պանծալի,
Հպարտութեամբ, բարձրաձայն, լոկ Հայերէն խօսէ դուն:

Կանաչ բակէն դպրոցին մինչեւ մահիճն յետնագոյն
Խօսքդ ըլլայ մի՛շտ Հայերէն, զի մէն մի բառն հայրենի,
Օղակ մ'է նոր ու հզօր՝ որով տակաւ կ'երկարի
Հայ լեզուին հնաւանդ շղթան ոսկի եւ անհուն...

Բերանացի, գրաւոր ու մտովին, հոգեւին.
Մի՛շտ Հայերէն խօսէ դուն, ի սէր մեր մեծ Անցեալին,
Որ իր հողին տակ ննջող մեր Նախնիքները ցնծա՛ն...

Թէ հարկ ըլլայ Աստուծոյ հետ ալ խօսիլ անպայման,
Հպարտօրէն ոսկրերովդ ու շրթներովդ հողածոյ,
Խօսէ՛, դարձեալ, Հայերէն, այդ սուրբ լեզուն Աստուծոյ:

Իմ Հայ Լեզու

Իմ հա՛յ լեզու, դուն սուրբ եւ Էջմիածնի բառին պէս,
Հայաստանի ժայռին պէս՝ դուն խորարմատ եւ տոկուն.
Դուն անարատ ու վառ եւ Արարատի ձիւնն ինչպէս,
Ո՛վ հայերէն, «հայ» անուան պէս խորունկ եւ եւ անհուն:

Երեսանի քաղաքին պէս շքեղ եւ, շէն եւ դուն,
Դուն հնչեղ եւ, հա՛յ լեզու, հաշու սրտի տրոփին պէս,
Հայ շրթունքի ձայնին պէս դուն դաշնօրէն կարկաշուն,
Եւ Նայիրեան հողին պէս միշտ դալար եւ, հարուստ եւ:

Դուն անո՛ւշ եւ, հա՛յ լեզու, Աբովեանի բերնին պէս,
Եւ Քուչակի բառին պէս թեթեւօրէն դուն թրթռուն.
Դուն հզօր եւ գրչին պէս Վարուժանին հայակէզ,

Դուն կենդանի եւ քանի կան հայկականեր կենդանի.
Քանի կանթեղն հաւատքին կը վառի հայ կուրծքին տակ,
Անյաղթ կ'սպրի Հայ Հոգին. դուն յաւերժ եւ, հայ լեզու:

Ժագ Ս. Յակոբեան

Անդաստան

Արեւելեան կողմն Աշխարհի
Խաղաղութի՛նն թող ըլլայ...
Մըշակներու քրտի՛նքն հոսին
Լայն երակին մէջ ակօսին.
Եւ երբ հնչէ կոչնական ամէն գիւղակի,
Օրհներգութի՛նն թող ըլլայ:

Արեւմտեան կողմն Աշխարհի
Բերրիութի՛նն թող ըլլայ...
Ամէն աստղէ ցօ՛ղ կայլակի
Ու ամէն հասկ ձուլէ՛ ոսկի:
Եւ ոշխարներն երբ սարին վրայ արածին,
Ծիլ ու ծաղի՛կ թող ըլլայ:

Հիւսիսային կողմն Աշխարհի
Առատութիւն թող ըլլայ...
Ոսկի ծովին մէջ ցորենին
Յաւէտ լողայ թող գերանդին.
Ու լայն ամբարն աշուններուն երբ բացուի,
Ուրախութի՛նն թող ըլլայ:

Հարաւային կողմն Աշխարհի
Պտղաբերո՛ւմ թող ըլլայ...
Ծաղկի մեղրը փեթակներուն,
Յորդի գինին բաժակներուն.
Ու երբ թըխեն հարսերը հացը բարի,
Բարօրութի՛նն թող ըլլայ:

Դանիէլ Վարուժան

Մեսրոպ Մաշտոց

Ո՛վ մեծագործ
Մեսրոպ Մաշտոց,
Մեր առաջին
Բացուած դպրոց:

Մեր առաջին
Լեզուին տաճար
Լուսապայծառ
Հայոց հանճար:

Ամէն գիրըդ
Անձէթ ճրագ,
Մեզ հայ պահող
Անմար կրակ:

Դու մեր մեծ պապ
Հացիկ գիւղից,
Մշոյ դաշտի
Քաղցրիկ հողից:

Ծրթունքներով
Մեր մանկական
Քեզ հազար փառք
Յաւերժական:

Խաչիկ Դաշտենց

Դուն Մեր Հրաշք

3
0
1

Միայն անունըդ — հրաշք — բաւ է պանդուխտ իմ հոգիս
Կործանումէ եւ անլուր իր նահանջէն կորզելու.
Է՛ջմիածին, դուն կանգո՞ւն...: Թող միշտ հպարտ կոթողութիս
Իմ պապերէն իբրեւ ձայն, ու մայր հողէն այցելու:

2
0
0
1

Ի՛նչ փոյթ ըլլաւ ալետր, ի՛նչ փոյթ՝ բեկուած յո՛րդ բաժակ.
Ըստուերներուդ, գիտնաս դուն, ըսփոփանքին ինչ կարօտն
Ունիմ խորունկ: Կ'ապրի՞ս դուն, Է՛ջմիածին, ու բուժակն
Ես դուն հիւանդ սրտերուն, անյոյսներուն թափառոտ:

Ու կը տեսնե՛մ, կը տեսնե՛մ... պայծառանաս պիտի դուն,
Դառնաս խարիսխ ամբութեան ու հրաւեր դէպի տուն...:
Տես, կը քալեն, կը քալեն, կարաւաններ նոր, ցնծուն,
Փոխակերպած անապատն ու հին ըսպանդն զազրանուն...:

Բաւ է անո՛ւնդ միայն: Է՛ջմիածին, կ'ապրի՞ս դուն:
Ու քեզի հետ կ'ապրիմ ե՛ս, հազար-հազար սրտերուն
Համազարկին տալով ձայն: Ծաղկազարդուէ դուն կանգուն,
Դուն մեր հրաշք, մեր կտակ, մեր գալիքին երգ զանգուն...:

Շէն-Մահ
(Թորգոմ Արք. Մանուկեան)

Քրիստոնեայ Ազգ Առաջին

Երկու հազար թուականին,
Քրիստոնեաներ երկրագունդին
Կ'ոգեկոչեն իրենց Փրկչին
Յայտնութիւնըն այս աշխարհին:

Հպարտութեամբ ոտքի՝ ելլենք՝
Քրիստոնեայ ազգ մե՛նք առաջին,
Հաւատարի՛մ մընալ ուխտենք,
Մեր հաւատքի Սուրբ Արքային:

301

Առաքեալներն Յիսուս Փրկչին՝
Մայր Հայաստան ճամբորդեցին,
Քրիստոսի Խօսք քարոզելու
Կենաց ճամբէն ընթանալու:

Երբ Հայն զգաց հզօրութիւնն
Ու սրբութիւնն այս նոր կրօնքին,
Լայն բացաւ իր սիրտն ու հոգին
Եւ ընդունեց Ճշմարտութիւն՝:

Ս.Տ.Ս.

Ուխտաւորներու Հիմներգ

*Նուիրուած Հայաստանում Քրիստոնէութեան Պետական Կրօն
Հռչակման 1700-Ամեակին*

Քայլում ենք ահա դարեր ու դարեր,
Եւ Յոյս, եւ Հաւատ, եւ Սէր ենք շնչում,-
Մեր աչքերի մէջ Աստուած եւ Արեւ,
Մեր սրտում սիրոյ լոյսն է կարկաչում:

*Գնանք եղբայրներ՝ ՅԱՅԱՐ ցանելով,
Աշխարհի վրայ լոյս ծածանելով:*

Միաբանութեան խաչն է մեր առաջ
Երկարիւր ձեռքդ եւ աչքդ բացիր,

Դէմը դրախտի հովիտն է կանաչ,
Վերում կապուտակ երկինքն է անծիր:

*Գնանք եղբայրներ՝ ՀԱԻԱՏ ցանելով,
Աշխարհի վրայ լոյս ծածանելով:*

Մեր ոխտը պայծառ, մեր ճամբան է բաց,
Յաւերժ է սիրոյ երթն աշխարհակալ,
Դէ՛ք քայլիր մեզ հետ՝ վերջին հալածուած,
Վերջին ոխտաւոր, վերջին առաքեալ:

*Գնանք եղբայրներ՝ ՍԷՐԸ ցանելով,
Աշխարհի վրայ լոյս ծածանելով:*

Եւ Մեծ Յարութեան օրհներգը երգենք,
Յոյսը, Հաւատը եւ Սէրն են փարոս,
Դուք էլ Յարեալի ետեւից եկէք
Վերջին նահատակ, վերջին մարտիրոս:

*Գնանք եղբայրներ՝ Ժպիտ ցանելով,
Աշխարհի վրայ լոյս ծածանելով:*

3
0
1

Ռազմիկ Դաւոյեան

2
0
0
1

Օրհներգ

Լուսաւորչի կանթեղ անմար
Որ դարերէ ի վեր կ'աչրի
Հաւատքի սին - սիրոյ կամար
Յուսատու զենք Աւարայրի
Ահա կ'երգենք միասնաբար.

«Փառք քեզ հայոց եկեղեցի
Փառք զարթօնքիդ վեհ փառաւոր
Տաճարներէդ թող արծարծի
Հայուն հաւատքը դարաւոր»

Խաչ որ քարէն կոփեց խաչքար
Իդ որ դարձաւ միտոն բուրեան
Որդան կարմիր համբերատար
Որ ծաղկեցուց վանք մենաստան
Ահա կ'երգենք միասնաբար.

«Փառք հազար եօթն հարիւր տարի
Աղօթք ու խունկ ծխող ժամէն
Հերոսներէն սուրբ պայքարի
Հայոց Աստուած - Փառք Քեզ - ամէն»

Զահրատ

Մի Խառնէք Մեզ

Մի խառնէք մեզ ձեր վայրի, արջի ցեղերին, -
Մեր երկիրը անբուսած, բայց սուրբ է եւ հին:

Որպէս լեռն է մեր պայծառ տեսել հազար ձիւն,
Այնպէս նոր չեն մեզ համար դաւ ու դառնութիւն:

Բաբելոնն է եղել մեր ախոյեանը՝ տե՛ս, -
Անհետ կորել, անցել է չար մշուշի պէս:

Ասորիքն է եղել մեր թշնամին ահա՛
Դաշտ է տեղը եւ չկայ քար քարի վրայ:

Ամրակոտ է մեր հոգին դարերի զաւակ՝
Ծառ է տեսել մեր սիրտը անբ ու կրակ:

Ծառ է տեսել երկիրն իմ ցաւ ու արհաւիրք,
Լաց է այնտեղ ամէն երգ եւ ողբ ամէն գիրք:

Գերուած ենք մենք, ո՛չ ստրուկ, գերուած մի արծիւ,
Չարութեան դէմ վեհսիրտ միշտ, վատի դէմ ազնիւ:

Բարբարոսներ կը գան ու կ'անցնեն անհետ,
Արքայական խօսքը մեր կը մնայ յաւետ:

Չի հասկնայ ձեր հոգին ե՛ւ ծոյլ ե՛ւ օտար,
Տաճար է մեր երկիրը, սուրբ է ամէն քար:

Եգիպտական բուրգերը փոշի կը դառնան,
Արեւի պէս, երկիր իմ, կը վառուես վառման:

Որպէս փինիկ կրակից կ'երլնես, կ'ելնես նոր
Գեղեցկութեամբ ու փառքով վառ ու լուսաւոր:

Կանգնի՛ր հպարտ որպէս լոյս լեռն է մեր կանգուն,
Արիացի՛ր, սի՛րտ իմ, ե՛լ հաւատով տոկուն:

Վահան Տէրեան

Էջմիածին

Դարեր եկան, դարեր անցան, Է՛ջմիածին,
Քո հիմն անշարժ ու անասան, Է՛ջմիածին.
Չե՛ս ձեռակերտ դու մարդկեղէն առօրեայ,
Դու շողակաթ լուսոյ խորան, Է՛ջմիածին:

Խաւարի մէջ դու վառեցար որպէս կանթեղ,
Վա՛ն պահեցիր մեր սրտերում կայծն երկնային,
Անփառունակ ստրուկ երկրի դու լուսագեղ
Անշէջ փարոս ազատութեան, Է՛ջմիածին:

Յրուած հօտի դու ժողովող անքոյթ փարախ,
Հաստա՛տ լինի թող մեր վրայ քո հովանին.
Գրիգորի սուրբ օրհնութեամբ ծաղկի՛ր խաղաղ,
Փա՛նք, ապաւէն մեր աննման Էջմիածին:

3
0
1

2
0
0
1

Յովհաննէս Յովհաննէսեան

The Cross

If you wish fervently to pray,
The Lord will give you wings
To make His Power soar
Over all earthly things.

If you have visions He inspired,
His revelations will be yours
To make His loving
Will A celebrated force.

If you address Him from some height,
He will say what He intends
To make His Word forever
Echo among men.

If you draw near His light,
He will offer you a torch
To make His Glory blaze
Undiminished in the night.

If you kiss His open wound,
He will endow you with a life
To make His precious
Breath Inspire everyone.

And that Power, that Will and Word,
That Spark and Vengeance, Glory too,
That Grace and Breath, that Hope for all
Are but the Cross He gave to you.

Khachu (Transliteration)

Te bashdooimi tapn oonenas
Dern zooyq me tev kezi gooda
Vorbes zi Ir Oojhu anhas
Savarnatznes yergri vura.

Te desilner oonenas toon
Haydnootyoon m'al kezi gooda
Vorbes zi Ir Gamku artoon
Hantisatznes yergri vura.

Te bartzoonke m'khosis Ir hed
Inku kezi sheshd mu gooda
Vorbes zi Ir Khosku haved
Artzaqanqes yergri vura.

Խաչը

Թե պաշտումի թափն ունենաս՝
Տերն գոյգ մը թեւ քեզի կուտայ,
Որպէս զի Իր Ուժը անհաս
Սաւառնացնես երկրի վըրայ:

Թե տեսիլներ ունենաս դուն՝
Յայտնութիւն մ'ալ քեզի կուտայ,
Որպէս զի Իր Կամքը արթուն
Հանդիսացնես երկրի վըրայ:

Թե բարձունքէ մ'խօսիս իր հետ
Ինքը քեզի շեշտ մը կուտայ,
Որպէս զի Իր Խօսքը յաւէտ
Արձագանգես երկրի վըրայ:

Իսկ իր լոյսին թէ երթաս մօտ՝
Ինքը քեզի ջաֆ մը կուտայ,
Որպէս զի Իր Փառքն անաղօտ
Վարդավառես երկրի վըրայ:

Թե համբուրուիս հետ իր վերքին՝
Ինքը քեզի կեանք մը կուտայ,
Որպէս զի Իր Շունչը անգին
Ոգետրես երկրի վըրայ:

Ու այդ Ուժը՝ այդ Կամքն ու Խօսք,
Այդ Կաշծն ու Վրէժ, այդ Փառքը սոսկ,
Այդ Շնորհն ու Շունչ, այդ Յոյսն համայն
Քեզի տըրրած Խաչն է միայն:

Isg Ir looyzin te yertas mod
Inku kezi jah mu gooda
Vorbes zi Ir Parkn anaghod
Vartavarres yergri vura.

Te hamboorvis hed Ir verkin
Inku kezi giank mu gooda
Vorbes zi Ir Shoonchu anqin
Voqevores yergri vura.

Oo ayt Oojhu, ayt Gamkn oo Khosk,
Ayt Gaydzn oo Vrejh, ayt Parku sosg,
Ayt Shnorhn oo Shoonch, ayt Hooysn hamayn,
Kezi durvadz Khachn e miyayn.

Yeghishé Patriarch Tourian

Allow Me

If you take me with you to Jordan
Among the miracles revealed from above,
I will come gladly to your green pastures,
With streams of tenderness-the gifts of your love.

I will follow if you but take me
Toward Cana's joyous festive rites,
Where the urns of your flower-scented wine
Will intoxicate my days and nights.

I will follow as far as the upper room
And partake of my share of your last meal,
And play a song or halleluia,
Pass smiling through Gidron's Vale.

I tremble still before Gethsemane
Where my eyes will be weighted with sleep,
A sleep that I fear may lead me deep
Into the lap of oblivion, the cradle of death.

Do not summon me farther than this,
Where transgressors lash at your flesh,
Mere I might grovel and cringe by afire,
Fearful of flames that will turn me to ash.

I wonder if I can be true to your ways
As you reach for Golgotha bearing the cross?
Still how can I resist the lure and the force
That drives my steps there along with yours?

Yedeves Yegoor (Transliteration)

Yete zis danis tebi Hortanan, B
atzvadz yerginki hrashkneroon nerkev,
Gooqam vayelet Koo sirooyt barqev
Vayrern ayn talar, oogh-khern papgootian.

Gooqam yedevet, yete danis zis
Ganayi zuvart agoombneroon mod,
Oor tagooygnerooot qinin dzaghgahod
Pidi arbetzne oreru giankis.

Gooqam yedevet minchev vernadoon,
Verjin untriket bajhins arneloo,
Oo nuvaqelov yerq gam aleloo,
Getroni tzoren al g'antznim jhubdoon.

Ետեւես Եկուր

Եթէ զիս տանիս դէպի Յորդանան՝
Բացուած երկինքի հրաշքներուն ներքեւ,
Կուգա՛մ վայելել Քու սիրոյդ պարգեւ
Վայրերն այն դալար, ուղիներն փրկութեան:

Կուգա՛մ ետեւէդ՝ եթէ տանիս զիս
Կանայի զրարթ ակումբներուն մօտ,
Ուր թակոյկներուդ գինին ծաղկահոտ
Պիտի արբեցնէ օրերը կեանքիս:

Կուգա՛մ ետեւէդ մինչեւ Վերնատուն,
Վերջին ընթրիքէդ բաժինս առնելու,
Ու նրագելով երգ կամ ալիլու՝
Կեդրոնի ձորէ՛ն ալ կ'անցնիմ ժրպտուն:

Բայց կը վարանիմ գալ Գեթսեմանի՝
Ուր քունով մ'աչքերս պիտի ծանրանան.
Գուցէ ա՛յն ըլլայ իմ քունը մահուան
Ու մեծ Ոչինչին գիրկը զիս տանի...:

Մի՛, մի՛ զիս կանչեր աւելի հեռուն,
Ուր անիրաւներ կը ձաղկեն ըզՔեզ,
Որ խարոյկի քով՝ խանձողի մը պէս
Կըծկած չը մըխա՛մ մոխիր դառնալու:

Ա՛հ, միթէ կրնա՞մ գալ Քու ետեւէդ
Երբ խաչը ուսիդ կ'ելլես Գողգոթա.
Բայց ի՛նչ սերտ հրապոյր, ի՛նչ բուռն ուժ է դա՛
Որ զիս դէպի հո՛ն ալ կ'տանի Քեզ հետ:

Baytz gu varanim qal Qetsemani,
Oor koonov m'achkers bidi dzanranan.
Qootze ayn ulla im koonu mahvan
Oo medz Vochinchin qirgu zis dani ...

Mi, mi zis gancher aveli herroon,
Oor aniravner gu tzaghgen uzkez,
Vor kharooygi kov, khantzoghi mu bes
Gudzgadz chu mukham mokhir darnaloo.

Ah, mite gurnam qal Koo yedevet?
Yerp khachu oosit g'elles Qoghqota.
Baytz inch serd hrabooyr, inch boorn oojh e ta,
Vor zis tebi hon al g'dani Kez hed.

Yeghishé Patriarch Tourian

Morning of Light

O morning of light,
O thou righteous Sun,
Shed on me thy light.
O Father's Spirit,
Pour forth from my soul
Words pleasing to thee.

Treasure of mercy,
Of thy hidden wealth
Make me a finder.
The door of mercy
Open thou for me,
With angels rank me.

Triune unity,
Provider of all,
Have mercy on me.
Lord, arise to help,
Make me, the benumbed,
Awake like angels.

Father eternal,
Consubstantial Son,
Immortal Spirit!
Receive me, good Lord,
Receive, merciful,
Lover of mankind.

O king of glories,
That forgivest all,
Forgive my offense.
Gath'rer of the good,
Gather me likewise,
With the bands of saints.

I implore thee, Lord,
That lovest mankind,
Grant health to my soul.
Be thou life for me,
Lighten my dark soul,
And dispel my pains.

Knower of counsels,
To my darkened mind
Give enlightened thoughts.
O thou Father's Son,
On my sombrous soul
Shed thy glorious light.

Life-giving Savior,
Quicken my dead self,
Lift me from my jail.
Ground me in the faith,
Make me firm in hope,
Establish in love.

I ask with my voice,
With my hands I beg,
Give me thy good gifts.
With thy brilliant lamp,
O skillful pilot,
Hearten this coward.

O thou glorious ray,
Show me the straight way
To heaven to haste.
Father's Only-Son,
Lead me to enter
The pure nuptial feast.

Coming in glory
In the fearful day,
Christ, remember me.
Renew'r of the old,
Make me also new,
Adorn me afresh.

Giver of good things,
Pray, remit my sins,
Grant me forgiveness.
Make me rejoice,
Lord, By saving my soul,
For which I sorrow.

Of th'evil sower,
Of his evil seeds,
Lord, wither the fruits.
Giver of good things,
Grant me remission
Of my heavy debts.

Give tears to my eyes
Fervently to weep
And wash off my sins.
Of thy sweet resin
Make my poor soul drink
Lead me to thy light.

Jesus, love by name,
Crush thou with thy love
My cold, stony heart.
For thy mercy's sake,
In the compassion
Make me live again.

Of thy vision, Lord,
Assuage my desire,
Beloved Christ Jesus.
Heavenly teacher,
Join this disciple
To celestial bands.

With thy blood as dew,
Lord bedew my soul,
That I may rejoice.
Languishing in sin,
Wearily I beg,
Lord, make me do good.

O savior of all,
From the temptations
Of sins rescue me.
O cleanser of sins,
Cleanse me, that I may
Sing glory to thee.

Through the intercession
Of the Holy Mother-of-God,
Remember, Lord, and have mercy.

Nerses Shnorhali (The Gracefilled)

Arravod Looso (*Transliteration*)

Arravod looso
Areqagn artar
Arr is looys dzaqya.
Bugh-khoomn i Hore
Bugh-khia i hoqvooy
Ban Kez i hajooy.

Qantz voghormootyan
Qantzit dzadzgelo
Qudogh zis ara.
Toornt voghormootyan
Tavanoghis batz
Tasetzo vernetzn.

Yerriag miyootyoon
Yeghelotz khnamogh
Yev intz voghormya.
Zartir, Der, hoqnel
Zarto uztumrials
Zvartnotz numanil.

Et Hayr anusgizbn
Eyagit Vorti
E mishd soorb Hoqi.
Ungal, zis, qtadz,
Ungal voghormadz,
Ungal martaser.

Takavor parratz
Toghootyantz duvogh
Togh intz uz-hantzans.
Jhoghovogh baryatz
Jhoghovya yev zis
Jhoghovs antrangat.

I ken Der haytsem
I martasiret
Intz bujhush-gootyoon.
Ler giank merrelooy
Looy khavarelooy
Loodzanogh tzavooy.

Khorhurtotz qidogh
Khavaris shnorhya
Khorhoort loosavor.
Dzunoot Hor dzotzo
Dzadzgelooys sdverav
Dzaqya looy parratz.

Genarar purgich
Getzo uzmerrials
Ganqnya zquloryals.
Hasdya havadov
Hasdadya hoosov
Himnetzo sirov.

Tzaynivs aghachern
Tzerroks baghadim
Tzir baryatz shnorhya.
Ghambaramb looso
Ghegavar jardar
Ghoghys amratzo.

Jarraqayt parratz
Janabarh intz tzooyt
Jebel i hergins.
Miyadzinut Hor
Mooydz zis harraqast
Makoor harsanyatzt.

Horjam qas parrok
Hahaqin avoorn
Hishya zis Krisdos.
Noroqogh hnootyantz
Noroqya yev zis
Noroq zartarya.

Shnorhadoo baryatz
Shnorhya zkavootyoon
Shnorhya ztoghootyoon.
Oorakhatzo Der
Voqvooy purgootyamb
Vooyr vasn em i sook.

Char mushagoghin
Char sermantz norin
Choratzo zbudooghn.
Barqevich baryatz
Barqevya imotz
Bardyatzs toghootyoon.

joor shnorhya achatz
jerm heghool zardosr
junjel uz-hantzans.
Rredinut kaghtzoo
Rram hoqvooy arbo
Rrah tzooyt intz looso.

Ser anoon Hisoos
Sirov kov jumlya
Sird im kareghen.
Vasun qutooty
Vasn oghormootyan
Verusdin getzo.

Denchalvooyt deslyamb
Door intz haqenal
Der Hisoos Krisdos.
Raboont yergnavor
Rodya zashagerds
Ramitz yergnaynotz.

Tzogh arian ko Der
Tzoghya i hoqis
Tzundzastze antzn im.
Vyoodzyalus meghok
Vyoodzyal aghachern
Vyooosel intz baris.

Purgich boloritz
Poota zis purgel
Portzootyantz meghatz.
Kavich hantzanatz
Kavya zorhnabans
Kez yerqel uzparrs.

Surboohvo Asdvadzadznin
Barekhosootyamb,
Hishya, Der, yer voghormya.

ԱՌԱՒՈՏ ԼՈՒՍՈՅ

Ներսէս Ենքոմալի

Առաւօտ լուսոյ
Արեգակն արդար
Առ իս լոյս ծագեալ:
Բրդխումն ի Հօրէ
Բրդխեա ի հոգւոյս Բան քեզ
ի հաճոյս:

Գանձդ ողորմութեան
Գանձիդ ծածկելոյ
Գտող զիս արա:
Դուռնդ ողորմութեան
Դաւանողիս բաց
Դասեցո վերնոց:

Երբեակ միութիւն
եղելոց խնամող
Եւ ինձ ողորմեա:
Զարթիր, Տէր, յօգնել,
Զարթո՛ր ըզթըմբեալս
Զուարթնոց նըմանիլ:

Էդ Հայր անըսկիզբն
Էակից Որդի
Է միշտ Սուրբ Հոգի:
Ընկալ զիս, գըթած,
Ընկալ ողորմած,
Ընկալ մարդասէր:

Թագաւոր փառաց
Թողութեան տըւող
Թող ինձ ըզյանցանս:
Ժողովող բարեաց
Ժողովեա եւ զիս
Ժողովս անդրանկաց:

Ի քէն Տէր հայցեմ
Ի մարդասէրէդ
Ինձ բըծըշկութիւն:
լեր կեանք մեռելոյս
Լոյս խաւարելոյս
Լուծանող ցաւոյս:

Խորհրդոց գիտող
Խաւարիս շնորհեա Խորհուրդ
լուսաւոր:
Ծընունդ Հօր ծոցոյ
Ծածկելոյս ստուերաւ
Ծագեա լոյս փառաց:

Կենարար փրկիչ
Կեցո ըզմեռեալս
Կանգնեա սգլորեալս:
Հաստեա հաւատով
Հաստատեա յուսով
Հիմնեցո սիրով:

Ջանհիս աղաչեմ
Ջեռօքս պաղատիմ
Ջիր բարեաց շնորհեա:
Ղամբարամբ լուսոյ
Ղեկավար ճարտար
Ղօղեալս ամրացո:

Ճառագայթ փառաց
Ճանապարհ ինձ ցոյց
Ճեպել ի յերկինս:
Միաձինըդ Հօր
Մոյծ զիս յառագաստ
Մաքուր հարսանեաց:

Յորժամ գաս փառօք
Յահագին աւուրն
Յիշեա զիս Քրիստոս:
Նորոգող հնութեանց
Նորոգեա եւ զիս
Նորոգ զարդարեա:

Ենքոմալի բարեաց
Ենքոմեա զքաւութիւն
Ենքոմեա զթողութիւն:
Ուրախացո Տէր
Ոգւոյս փրկութեամբ
Ոյր վասն եմ ի սուգ:

Չար մըշակողին
Չար սերմանց նորին
Չորացո զպըտողն:
Պարգեւիչ բարեաց
Պարգեւեա իմոց
Պարտեացս թողութիւն:

Ջուր շնորհեա աշացս
Ջերմ հեղուլ զարտօս
Ջընջել ըզյանցանս:
Ռեւիւնդ քաղցո
Ռամ հոգւոյս արբո
Ռահ ցոյց ինձ լուսոյ:

Սէր անուն Յիսուս
Սիրով քով ճըմլեա
Սիրտ իմ քարեղէն:
Վասըն գըթութեան
Վասըն ողորմութեան
Վերըստին կեցո:

Տենչալոյդ տեսլեամբ
Տուր ինձ յագեմալ
Տէր Յիսուս Քրիստոս:
Րաբունդ երկնաւոր
Րոտեա զաշակերտս
Րամից երկնայնոց:

Յօղ արեան քո տէր
Յօղեա ի հոգիս
Յընձացէ անձն իմ:
Իիծեալըս մեղօք
Իիծեալ աղաչեմ
Իիսել ինձ բարիս:

Փըրկիչ բոլորից
Փութա զիս փրկել
Փորձութեանց մեղաց:
Քաւիչ յանցանաց
Քաւեա զօրհնաբանս
Քեզ երգել ըզփառս:

Սըրբուհոյ Աստուածածնին
Բարեխօսութեամբ,
Յիշեա, Տէր, եւ ողորմեա:

Hymns

Շարականներ

3
0
12
0
0
1

Poems

Քերթուածներ

DEVOTED PERSONS (excerpts)

Gomidas Catholicos
(7th century)

Those who are dedicated to the love of Christ
those wise virgins, and holy martyrs celebrate
with Mother Zion and her daughters,
the resurrection and its glory, Lord.

Heavenly sounds, words from heaven, fill the earth,
perfumes fill the air, for Christ,
as the immaculate lamb is sacrificed
and human beings offer themselves for redemption.

Once more, powerful creator, and anew,
Eden is adorned with divine growth
because the tree of life transplanted to heaven
bears such fruit as holy Hripsime.

Armies of angels celebrate with men
and women enlisted by heaven.
They conquer death, with virginity, by warring,
by befriending the crucified creator who came of virgin birth.

Close friends, during their earthly lives
being martyrs, and with united souls
they went together to the battle
armed with faith and ready to resist.

Mighty armies, and their supports, weakened,
were vanquished by frail but armed women.
And the king of evil, decked in dazzling power
was shamed, being vanquished by virgins.

The pagans joined to dance in joy
around their single blazing jewel.
They traveled East and West to preach
about the vision that had enchanted them.

Earthly kings heard and were thrilled.
They led the search, the hunt for the secret greatness.
And although they promised to aid each other
in private they meant only to rob.

True fruit of Christ's vineyard,
clusters crushed by the heavenly vintner,
pressed into vats after hard toil,
they became the quaff of the immortal cup.

How prudent were they and the wise virgins
not to be overcome by sleep, or by sloth
but to stay awake and stay ready to join
the immortal groom's wedding entourage.

Trnsl. Diana Der Hovanessian and Marzbed Margossian

ԶԱՐԹԻՔ

Ներսէս Ենոքեան
(1098-1173)

Զարթի՛ք, փրկեալք արեամբ,
Եւ տուք զփառն փրկողին, ալէլուիա:

Զարթի՛ք, նոր ժողովուրդք,
Նոր երգս առեալ նորոգողին,

ալէլուիա:

Զարթի՛ք, հարսունք հոգւով՝
Սպասեալ գալոյ սուրբ փեսային,

ալէլուիա:

Զարթի՛ք, վառեալք լուսով՝
Ըստ իմաստուն սուրբ կուսանացն,

ալէլուիա:

Զարթի՛ք, պատրաստեցէք իղ լապտերաց,
զՋերմ արտասուս, ալէլուիա:

Զարթի՛ք եւ մի ննջէ՛ք՝
Նման յիմար կուսից նիրհէք,

ալէլուիա:

Զարթի՛ք, երկիր պագցուք,
Եւ արտասուօք զայս ասացուք,

ալէլուիա:

AWAKE

Nerses the Graceful
(1098-1173)

Awake, you who are saved by His blood,
Glorify the Savior, halleluia.

Awake, all you new nations,
Sing songs to the Redeemer,

halleluia.

Wake up your souls all you maidens,
Come, attend the holy Groom,

halleluia.

Wake you wise virgins, as is your custom,
Be bright with hope,

halleluia.

Wake, prepare oil for the lanterns.
And weep warm tears, halleluia.

Wake, and do not fall asleep
As foolish virgins do,

halleluia.

Wake all and be worshipful
And weep, singing

halleluia.

Trnsl. Aram Tolegian

ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ

Միքայէլ Նալպանտեան
(1829-1866)

Ազատ Աստուածն այն օրից,
Երբ հաճեցաւ շունչ փչել,
Իմ հողանիւթ շինուածքին
Կենդանութիւն պարգեւել՝

Եւ անբարբառ մի մանուկ
Երկու ձեռքս պարզեցի,
Եւ իմ անզօր թելերով
Ազատութիւնն գրկեցի:

FREEDOM

Michael Nalbandian
(1829-1866)

From the day that God, serene and
unconstrained,

Was pleased to course His breath
Into my earthly elements
And grant me my life,

I, an infant, too young to speak,
Lifted my arms,
And with my weak new hands
Grasped Freedom.

Մինչ գիշերը անհանգիստ
Օրորոցում կապկապած
Լալիս էի անդադար,
Մօրս քունը խանգարած,

Խնդրում էի նորանից
Բազուկներըս արձակել.
Ես այն օրից ուխտեցի
Ազատութիւնը սիրել:

Թոթով լեզուիս մինչ կապեր
Արձակուեցան, բացուեցան,
Մինչ ծնողքըս իմ ձայնից
Խնդացին ու բերկրեցան,

Նախկին խօսքն, որ ասացի,
Չէր հայր, կամ մայր, կամ այլ ինչ.
Ազատութիւն, դուրս թռաւ
Իմ մանկական բերանից:

«Ազատութիւն», ինձ կրկնեց
Ծակատագիրն վերելից.
«Ազատութեա՞ն դու զինուոր
Կամիս գրուիլ այս օրից:

Ո՛հ, փշոտ է ճանապարհդ,
Քեզ շատ փորձանք կը սպասէ.
Ազատութիւն սիրողին
Այս աշխարհը խիստ նեղ է»:

Restless at night,
Swaddled in my cradle,
I cried endlessly,
Disturbing my mother's sleep;

I constantly begged her
To release my arms,
And from that day on I vowed
To love Freedom.

As the restraints on my stammering tongue
Began to loosen, to unbind,
As my parents smiled
And grew joyful at my voice,

The very first word I cried out
Was not father, nor mother nor anything else:
Freedom leaped out
Of my innocent mouth.

Above me
Destiny Repeated
"Freedom Would you like to be a soldier,
From this day on, for Freedom?

"O your path will be rock-strewn,
Many mishaps lie in the way;
For the one who loves freedom
This world is a narrow road."

Trnsl. Aram Tolegian

ԾԻԾԵՌՆԱԿ

Գեորգ Դոդոխյան
(1830-1908)

SWALLOW

Kevork Totokhian
(1830-1908)

Ծիծեռնա՛կ, ծիծեռնա՛կ,
Դու գարնան սիրո՛ւն թռչնակ.
Դէպի ո՛ր, ինձ ասա՛,
Թռչում ես այդպէս արագ:

Swallow, swallow,
Fine bird of spring,
Tell me, where
Are you flying, so fast?

Ա՛խ, թռի՛ր, ծիծեռնակ,
Ծնած տեղս՝ Աշտարակ.
Անդ շինիր քո բունը
Հայրենի կտուրի տակ:

Ah swallow, fly
To Ashtarak, where I was born,
Weave your nest there
Beneath your native roof.

Անդ հեռու, ալեւոր
Հայր ունիմ սգաւոր,
Որ միակ իւր որդուն
Սպասում է օրէ օր:

There, far away, I have
An aging father who mourns,
Who waits out the days
For his only son.

Երբ տեսնես դու նրան՝
Ինձնից շատ բարեւ արա՛,
Ասա՛, թող նստի լայ
Իւր անբաղդ որդու վրայ:

When you see him
Bring him all my love;
Tell him he must sit and weep
Over his luckless son.

Դու պատմէ, թէ ինչպէ՛ս
Աստ անտէր ու խեղճ եմ ես,
Միշտ լալով, ողբալով՝
Կեանքս մաշուել, եղել է կէս:

Tell him that I'm
Bereft and miserable,
Always crying, always wretched,
My life worn down, half gone.

Ինձ համար ցերեկը
Մութ է շրջում արեգը,
Գիշերը թաց աչքիս
Քունը մօտ չի գալիս:

For me, the day
Passes in darkness,
And no sleep comforts
My eyes at night.

Ասի՛ր, որ չի բացուած
Թառամեցայ միայնացած,
Ես ծաղիկ գեղեցիկ,
Հայրենի հողից զրկուած:

Tell him I am fading
Before I ever came to bloom,
A splendid small flower
Wrenched from its native ground.

Դէ՛հ, սիրո՛ւն ծիծեռնակ,
Հեռացի՛ր, թռի՛ր արագ
Դէպի հայոց երկիրը՝
Ծնած տեղս՝ Աշտարակ:

Well, pretty swallow,
Be gone, fly away fast
To the land of Armenia,
To Ashtarak, where I was born.

Trnsl. Aram Tolegian

ԻՄ ՄԱՀԸ

Պետրոս Դուրեան
(1851-1872)

Եթէ տժգոյն մահու հրեշտակ
Անհուն ժպտով մ'իջնէ իմ դէմ,
Շոգիանան ցաւքս ու հոգիս,
Գիտցէ՛ք, որ դեռ կենդանի եմ:

Եթէ սնարըս իմ տիպար՝
Մոմ մը վտիտ ու մահադէմ,
Ո՛հ, նշուլէ ցուրտ ճառագայթ,
Գիտցէ՛ք, որ դեռ կենդանի եմ:

Եթէ ճակտովս արտօսւած՝
Զիս պատանի մէջ ցուրտ զերթ վէմ
Փաթթեն, դնեն սեւ դագաղը,
Գիտցէ՛ք, որ դեռ կենդանի եմ:

Եթէ հնչէ տխուր կոչնակ,
Թրթռուն ծիծաղն մահու դժխեմ,
Դագաղս առնէ իր յամր քայլ,
Գիտցէ՛ք, որ դեռ կենդանի եմ:

Եթէ մարդիկն այն մահերգակ,
Որք սեւ ունին ու խոժոռ դէմ,
Համասփռեն խունկ ու աղօթք,
Գիտցէ՛ք, որ դեռ կենդանի եմ:

Եթ՛ յարդարեն իմ հողակոյտ,
Եւ հեծծմամբ ու սգալէն
Իմ սիրելիքը բաժնուիմ,
Գիտցէ՛ք, որ միշտ կենդանի եմ:

Իսկ աննշան եթէ մնայ
Երկրի մէկ խորշն հողակոյտն իմ,
Եւ յիշատա՛կս ալ թառամի,
Ա՛հ, այն ատե՛ն ես կը մեռնիմ:

MY DEATH

Bedros Tourian
(1851-1872)

When the pallid angel of death
Comes to me with his impenetrable smile,
And my pain begins to dissolve, my soul,
Know that I'm still alive.

When shining down from the head of my bed,
A dim small candle lights my dying face,
And gives off only a bitter cold ray,
Know that I'm still alive.

When, all wrapped, I am placed in a dark
coffin,
And I lie in my layered shroud, a cold stone,
My brow now tearless and sanctified,
Know that I'm still alive.

When the peal of the iron bell
Causes a smile on the face of death,
And my coffin makes its silent way,
Know that I'm still alive.

When those men who chant the death songs,
Who wear black, and have harsh lines in
their faces
Give prayers and spread incense all around?
Know that I'm still alive.

When they have trimmed my earthly grave,
And, sobbing and grieving,
Turned homeward my family and friends,
Know that I'm still alive.

But if my grave remains unmarked
In a corner of the earth,
And remembrance of me fades away,
Ah, know then that I am dead.

Trnsl. Aram Tolegian

ԳԵՏԱԿԻ ՎՐԱՅ

Աւետիք Իսահակեան
(1875-1957)

Գետակի վրայ
Թեքունել է ուռին
Ու նայում է լուռ
Վազող ջրերին:

...Երազ-աշխարհում
Ամէն բան յաւէտ
Գալիս է, գնում
Ու ցնդում անհետ:

Եւ գլուխը կախ՝
Նա լաց է լինում.—
Ջրերը ուրախ՝
Գալիս են, գնում...

OVER THE STREAM

Avedik Isahagian
(1875-1957)

Over the stream
The willow is bent,
It stares in silence
On the running water.

In this dream world
All things are forever
Coming and going away,
Fading away, traceless.

And with its head bowed
The willow weeps—
The laughing water keeps
Coming and going away.

Trnsl. Aram Tolegian

3
0
1

2
0
0
1

ՀԻՒՂԸ

Միսաք Մեծարենց
(1886-1908)

Դաշտի ճամբու մը վրան,
Կամ ստորոտը լեռան,
ուղեորին ժամանման
սպասող հիւղն ըլլայի:
Ու գգուանքիս կանչէի
ես ճամբորդներն անժաման,
ու ճամբուն վրայ մեճաւոր,
ու ճամբուն վրայ ոսկեման,
եկուորներուն դիմաւոր
ծխանիս ծուխն ամպէի:

Ու գրգանքիս կանչէի
ուղեորներ պարտասուն
ու բարեւի մը փոխան

THE HUT

Misak Medzarents
(1886-1908)

I wish I were a hut
On a road in some field,
Or a hut below some hill—
A wayside place for travelers
Alone on their way.
I wish I could call my concern
To the harried travelers,
And on the winding golden road
Make them welcome,
Smoke billowing from my chimney.

I wish I could give comfort
To weary travelers,
And in exchange for their greeting

հազար բարիք ես տալի.
 հազար բարիք ես տալի, —
 գոլը կրակին ճարճատուն,
 կութքը բերրի դաշտերուն,
 բոլոր միրգերն աշունի,
 ու մեղր, ու կաթ, ու գինի...

Ու լսէի ես ցայգուն,
 քովը կրակին ճարճատուն՝
 երգն իրիկուան եկուորին.
 ու ջամբէի ես ցայգուն
 երազներով պատարուն
 նինջ՝ իրիկուան եկուորին:

Ու լսէի ես աշգուն,
 սրտապատար ու տրոփուն
 գովքն իրիկուան եկուորին.
 ու դիտէի ես աշգուն,
 ու խոկալի օրն ի բուն
 երթն իրիկուան եկուորին...:

Ու ձմեռներն ալ համբուն,
 հրաւիրակ զուարթուն,
 կանգնէի քովը ճամբուն
 ու ձիւնապատ հէք մարդուն
 ես հայրօրէն, լայնաբաց
 երկու թելըս պարզէի.
 մի՛շտ քաղցրագին, նիթացած
 հրաւե՛րն ես ըլլալի:

Ա՛հ, ըլլալի՛, ըլլալի՛,
 դաշտի ճամբու մը վրան
 կամ ստորոտը լեռան,
 ուղեւորին ժամանման
 սպասող հի՛ւղն ըլլալի:

Do them a thousand kind turns.
 Yes, do a thousand good turns,
 The fire logs crackling,
 The crop of the fertile fields,
 All the fruits of autumn
 And milk and honey and wine.

I wish I might listen till daybreak
 To their praise of the fire,
 The song of the traveler at evening,
 And, asleep, wrapped in dreams,
 I wish I could send off at daybreak
 The nightfall comer.

And I wish I might hear at daybreak,
 Cordial and happy,
 The praise of one who comes at nightfall,
 And, at daybreak, see
 And wonder all through the night
 About the departure of the one who comes at
 evening.

And patiently all through winter, too,
 I wish I might stand along the roadside
 With my arms outstretched wide
 And in the stance of a beaming beconer,
 Offer with warmth and ready cheer
 My fatherly invitation to a frostbitten
 traveler—

I wish I could always be taken for
 The one who beckons travelers to his door.

Oh, if only I could be, could ever be
 On a road in some place,
 At the foot of some hill,
 So that for those who travel
 I could be the waiting hut.

Trnsl. Aram Tolegian

ՀՐԱԺԵՇՏԻ ՓԱԶԵԼ

Վահան Տէրեան
(1885-1920)

FAREWELL SONG

Vahan Derian
(1885-1920)

Ամէն վայրկեան սիրով տրտում՝ ասում եմ
ես մնաս բարով.
Բո՛րբ արեւին իմ բոց տրտում ասում եմ ես
մնաս բարով:

Every moment with sorrowing love I say
farewell,
I say farewell to the sun, blazing in my
heart.

Մնաք բարով, ասում եմ ես, բոլոր
մարդկանց՝ չար ու բարի,
Տանջուող ու որբ Ադամորդուն՝ ասում եմ
ես մնաս բարով:

I say good-bye to men everywhere, evil and
kind,
I say good-bye to Adam's afflicted and
orphaned sons.

Մնաք բարով, ասում եմ ես, ընկերներիս՝
մօտ ու հեռու,
Ոսխներիս՝ չար ու արթուն, ասում եմ ես
մնաք բարով:

Farewell to my close and distant friends,
Farewell to the enemies who watch me.

Երկնի մովին, կանաչ ծովին, անտառներին
խոր ու մթին,
Գարնան ամպին լոյս ոլորտում, ասում եմ
ես մնաք բարով:

To the sky's blue, the sea's living green, the
forest darkness,
To the light inside a spring cloud, I bid
farewell.

Ոսկեշղթայ իմ յուշերին, իմ գիշերին, իմ
փշերին,
Արտոյտներին ոսկի արտում, ասում եմ ես
մնաք բարով:

To the shining chain of my memory, my
nights and my pain,
To the larks in golden fields, I say farewell.

Ծաղիկներին դեռ չբացուած, դեռ
չկիզուած հոգիներին,
Մանուկներին վառ-խլրտուն, ասում եմ ես
մնաք բարով:

And good-bye to the unopened flowers, to
the souls yet unkindled,
To the lively, playing children, farewell.

Գնում եմ ես մի մութ աշխարհ, հեռու
երկիր, էլ չե՛մ գալու,
Բարի՛ յիշէք ինձ ձեր տրտում, մնաք
բարով, մնաք բարով:

I am going to a darker earth, a remote land, I
will not come back,
Remember me well in your hearts, I say
good-bye, farewell.

Trnsl. Aram Tolegian

ԿԱՐԵԿՑՈՒԹԻՒՆ

Մատթեոս Զարիֆեան
(1894-1924)

Պզտիկ աղջիկ մ'իմծի կ'ըսէ
Որ զիս խենթի պէս կը սիրէ.
Պզտիկ աղջիկ մը զիս սիրէ՛...

Գիշերն անհուն իմ աչքերուն
Երեւի դեռ նա չէ՛ տեսեր.
Պզտիկ աղջիկ մ'իմծի տայ սէ՛ր...

Երեւի դեռ նա չէ՛ նայեր
Հոգւոյս խաւար անդունդն ի վար.
Պզտիկ աղջիկ մ'իմձ սիրահա՛ր...

Եթէ լսէր թէ ո՛չ մէկ սէր
Այդ անդունդին մէջ կը շնչէր՝
Հէք պզտիկը չէ՛ր հառաչեր...

Ուստի եղբօր մը պէս ըսի
Որ լուսնին տակ մարդ կը մսի.
«Գնա՛, գնա՛, ննջէ՛», ըսի.

Յետոյ գացի՛ հեռուն լացի...

COMPASSION

Madteos Zarifian
(1894-1924)

A young girl tells me
She's deeply in love with me;
A young girl loves me . . .

It seems she hasn't yet seen
The depths of my eyes at night;
A young girl tenders her love to me . . .

It seems she hasn't yet looked
Into my soul's dark abyss;
A young girl loves me . . .

Could she but know not one love
Ever breathed in that place,
Wouldn't the poor little one sigh?

Hence, like a brother I told her
A body can catch cold under the moon;
"Go," I said, "and get to sleep."

Then I went far away and wept.

Trnsl. Aram Tolegian

ԵՍ ԻՄ ԱՆՈՒՇ...

Եղիշէ Չաքենց
(1897-1937)

Ես իմ անուշ Հայաստանի արեւահամ բառն եմ սիրում,
Մեր հին սագի ողբանուագ, լացակումած լա՛րն եմ սիրում,
Արնանման ծաղիկների ու վարդերի բո՛շորը վառման,
Ու նաչիրեան աղջիկների հեզաճկուն պա՛րն եմ սիրում:
Սիրում եմ մեր երկինքը մուգ, ջրերը ջինջ, լի՛ճը լուսէ,
Արեւն ամբան ու ձմեռուայ վիշապաճայն բո՛ւքը վսեմ,
Մթում կորած խրճիթների անհիւրընկալ պատե՛րը սեւ
Ու հնամեայ քաղաքների հազարամեայ քա՛րն եմ սիրում:
Ո՛ր էլ լինեմ չե՛մ մոռանայ ես ողբաճայն երգերը մեր,
Չե՛մ մոռանայ աղօթք դարձած երկաթագիր գրքերը մեր —
Ինչքան էլ սո՛ր սիրտս խոցեն արիւնաքամ վերքերը մեր,
Էլի ես ո՛րք ու արնավառ իմ Հայաստան-եա՛րն եմ սիրում:
Իմ կարօտած սրտի համար ո՛չ մի ուրիշ հեքեաթ չկայ.
Նարեկացու, Քուշակի պէս լուսապսակ ճակատ չկայ.
Աշխա՛րհ անցիր, Արարատի նման ճերմակ գազա՛թ չկայ.
Ինչպէս անհաս փառքի ճամբայ՝ ես իմ Մասիս սա՛րն եմ սիրում:

3
0
1

SUN-FLAVORED SPEECH

Yeghishé Charents
(1897–1937)

I love my sweet Armenia's sun-flavored speech,
I love the plaintive musings of our ancient saz,
The crimson flowers, the burning fragrance of roses,
And the tender-bodied dance of the Nairean girls I love.
I love our evening dark sky, the transparent water, the flashing lake,
The summer sun, and the winter's dragon hissing a grand blizzard,
The for-bidding black walls of huts, lost in the night,
And the stones of a thousand years and ancient towns.
Wherever I may be, I won't forget our songs of sorrow,
Nor forget our metal-graved books, now prayers to us,
However deeply our bloody suffering probes my heart,
I shall yet love my wounded, orphaned sweet Armenia.
My heart shall long to know no other tale:
Naregatsi, Kouchag—who now possesses their haloed brows?
Roam round the world, you'll not find a peak white as Ararat;
As the path of glory is endless, so is my love for the Massis mountain.

Trnsl. Aram Tolegian

2
0
0
1

ԱՓ ՄԸ ՄՈՒԽԻՐ, ՀԱՅՐԵՆԻ ՏՈՒՆ...

Սիամանթո
(1878-1915)

Ա

Աւա՜ղ, ապարանքի մը պէս մեծ էիր եւ շքեղ,
Ու ես՝ երդիքներուդ սպիտակ կատարէն,
Աստղածորան գիշերներու լոյսին հետ,
Վարէն, ահեղավազ Եփրատին կ'ունկնդրէի...:

Բ

Արցունքո՜վ, արցունքո՜վ լսեցի որ աւերակ առ աւերակ
Քու լայնանիստ պատերդ իրարու վրայ կործանեցին,
Սարսափի օր մը, կոտորածի օր մը, օր մը արիւնի...
Զքեզ եզերող պարտէզիդ ծաղկներուն վրայ:

Գ

Ու մոխրացա՜ւ այն սենեակը կապոյտ,
Որուն որմերուն ետեւ եւ գորգերուն վրայ
Իմ երջանիկ մանկութիւնս կը հրճուէր,
Եւ կեանքս կ'աճէր եւ հոգիս իր թելերը կ'առնէր...

3
0
1

2
0
0
1

A HANDFUL OF ASH

Siamanto
(1878–1915)

(a)

Alas, you were a great and beautiful mansion,
And from the white summit of your roof,
Filled with star-flooded night hopes,
I listened to the Euphrates, racing below.

(b)

I learned with tears, with tears I learned of the ruins,
Of your broad walls battered down, stone by stone,
Onto your fragile border of flowers in the garden
On a terror-filled day, a day of slaughter, of blood.

(c)

And charred is the blue room
Inside whose walls, on whose rugs
My childhood delighted,
And where my life grew, where my soul grew.

Դ

Փշրեցա՞ւ, ուրեմն, այն հալելին ոսկեծիր,
Որուն եթերային խորութեանը մէջ,
Երազներս, յոյսերս, սէրերս եւ կամքս կարմիր,
Տարիներով, մտածումիս հետ, ցոլացին...:

Ե

Ու բակին մէջ երգող աղբիւրը մեռա՞ւ,
Ու կոտորտեցա՞ն պարտէզիս ուռին եւ թթենին.
Եւ այն առուակը որ ծառերուն մէջէն կը հոսէր,
Ցամքեցա՞ւ, ըսէ՛, ո՞ր է, ցամքեցա՞ւ, ցամքեցա՞ւ...

Զ

Օ՛, այն վանդակին կ'երազեմ յաճախ,
Որուն մէջ գորշագոյն կաքաւս, առաւօտուն,
Արեւածագին հետ եւ վարդի թուփերուն դիմաց,
Զարթնումի ժամուս՝ յստակօրէն կը կարգճէր...:

Է

Հայրենի՛ տուն, հաւատա՛ որ մահէս յետոյ,
Քու աւերակներուդ սեւին վայ իմ հոգիս
Պիտի գայ, որպէս տատրակ մը տարագիր,
Իր դժբախտի երգն եւ արցունքը լալու...:

3
0
12
0
0
1

(d)

That gold-framed mirror is shattered, too,
In whose silver depth my dreams,
My hopes, my loves and my burning will
Stood reflected for years, and my musings.

(e)

And in the garden the spring song is dead,
The mulberry and the willow there, they have been blasted, too,
And the brook that flowed between the trees—
Has it gone dry? Tell me, where is it? Has it gone dry?

(f)

O I often dream of the cage
From which my grey partridge, mornings
And at sunrise, fronting the rose trees,
Would rise, as I did, and start its own distinct cooing.

(g)

O my homeland, promise that after my death
A handful of your holy ashes
Will come to rest, like an exiled turtledove,
To chant its song of sorrow and tears.

Ը

Բայց ո՞վ պիտի բերէ, ո՞վ պիտի բերէ, ըսէ՛,
 Քու սրբազան մոխիրէդ ափ մը մոխիր,
 Մահուան օրը, իմ տրտում դագաղիս մէջ,
 Հայրենիքս երգողի իմ աճիւնին խառնելու...
 Թ

Ափ մը մոխիր՝ աճիւնիս հետ, Հայրենի տուն,
 Ափ մը մոխիր՝ քու մոխիրէդ, ո՞վ պիտի բերէ
 Քու յիշատակէ՛դ, քու ցաւէ՛դ, քու անցեալէ՛դ,
 Ափ մը մոխիր... իմ սրտիս վրան ցանցելու...:

3
0
12
0
0
1

(h)

But who will bring, tell me, who is to bring
 A handful of your precious ashes,
 On the day of my death, to put into my dark coffin
 And mingle with my ashes, ashes of a singer of the homeland?

(i)

A handful of ash with my remains, my native home—
 Who is to bring a handful of ash from your ashes,
 From your sorrow, your memories, your past,
 A handful of ash to scatter on my heart?

Trnsl. Aram Tolegian

ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԻ ԿԱՆԹԵՂԸ

Յովհաննէս Թումանեան
(1869-1923)

Կէս գիշերին կանթեղը վառ
Կախ է ընկած երկընթից,
Լուսաւորչի կանթեղն անմար
Հայոց մըթնած երկընթից:

Կախ է ընկած առանց պարան
Արագածի կատարին,
Ու սեղանից հըսկայական
Լոյս է տալիս աշխարհին:

Լոյս է տալիս երկա՛ր դարեր
Ու վառու՜մ են միշտ անշեջ
Սուրբի մաքուր արցունքները
Իդի տեղակ նըրա մէջ:

Ոչ մարդկային ձեռ կը հասնի
Էն ահաւոր բարձունքին,
Եւ ոչ քամին կը հանգցընի՝
Վիշապ-քամին ահագին:

Երբ պատում է մութ խաւարը
Չընաշխարհիկ մեր երկրին,
Երբ տիրում է ահն ու վախը
Թոյլ, կասկածոտ սըրտերին,

Ով անմեղ է լիքը սիրով
Ու հաւատով անսասան,
Ով նայում է վառ յոյսերով
Դէպի Հայոց ապագան,—

Նա կը տեսնի էն մըշտավառ
Ջահը կախուած երկընթից,
Ասե՛ս՝ Աստծոյ աչքը պայծառ
Հըսկում է ցած երկընթից:

THE ILLUMINATOR'S LANTERN

Hovhannes Toumanian
(1869–1923)

There hangs a bright lantern
From the midnight firmament:
The Illuminator's eternal lantern
In the darkened sky of Armenia.

It is suspended without a rope
At the peak of Mount Aragats,
And from its gigantic altar
It gives light to the world.

Thus lit for many centuries,
Unextinguished, it has burnt
The Saint's limpid tears,
Instead of oil within it.

No human hand could reach it
Upon those formidable heights,
And no wind could put it out,
Not the most monstrous gales.

When deep darkness envelops
Our land unparalleled on earth,
When fear and trembling reign
In enfeebled, doubtful hearts,

He who is of immovable faith,
Innocent and imbued with love,
He who looks with ardent hopes
At the future of the Armenians,

He will see that ever-lighted
Torch suspended from the sky,
As if it were God's bright eye
Keeping guard from heaven.

Trnsl. Mischa Kudian

ՌԱՎԵՆՆԱՅՈՒՄ

Աւետիք Իսահակեան
(1875-1957)

Արարատի ծեր կատարին
Դար է եկել, վայրկեանի պէս,
ու անցել:

Անհուն թուով կայծակների
Սուրն է բեկուել ադամանդին,
Ու անցել:

Մահախուճապ սերունդների
Աչքն է դիպել լոյս գագաթին,
Ու անցել:

Հերթը հիմա քոնն է մի պահ.
Դու էլ մայիր սեգ մականոն,
Ու անցիր...

* * *

MOUNT ARARAT

Avedik Isahagian
(1875-1957)

On the ancient peak of Ararat
The centuries have come like seconds,
And passed on.

The swords of innumerable lightnings
Have broken upon its diamond crest,
And passed on.

The eyes of generations dreading death
Have glanced at its luminous summit,
And passed on.

The turn is now yours for a brief while:
You, too, look at its lofty brow,
And pass on!

* * *

Գիշերն եկաւ, զով-հովն ընկաւ,
Աստղունք լուսնին ձայն տուին.
Լուսնեակն ելաւ, մով-ծովն ընկաւ,
Հաւքերն ինձի ձայն տուին:

Ես վեր ելայ ոգի առած՝
Զարկի սրտիս լարերին.
Սիրտս խնդաց, կուրծքս թնդաց —
Եւ լարերը խզուեցին...

— Միայն սիրոյ լարը մնաց
Սրտիս անհուն խորքերում.
Ու վառ սիրոյ երգը շողաց
Կեանքիս ամէն ծալքերում...

The night came, the cool breeze blew,
And the stars called out to the moon;
The moon rose, then slid into the blue sea,
And the fowls called out to me.

I stood up, filled with inspiration,
And plucked the cords of my heart.
My heart laughed, my bosom throbbed,
And the cords were broken....

Only the cord of love remained
In the infinite depths of my heart;
And the ardent song of love shone
In all the folds of my life....

Trnsl. Mischa Kudian

ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷԵԱՆԷՆ (1878-1945)

Աստուծոյ

Ինչ որ տըլիր՝ կը դարձընեմ զայն Քեզի,
Ահա՛, Աստուած...: Օրօրոցիս բարձին տակ
Հունտեր դըրիր եւ ես զանոնք ցանեցի
Եւ ահա՛ հունձքն՝ երկու ասիս մէջ պարփակ...
Ո՛րքան քիչ է, եւ եթէ ձեռքս բանամ՝
Գուցէ ոչ ոք ոչինչ տեսնէ, կամ գուցէ
Միայն փոշի եւ միայն բոյր մը տարտամ
Հովը գտնէ ու վայրկեանին թոցընէ...:
Ծատերն երբեք չըծաղկեցան՝ բայց ոմանք
Այդ հունտերէն գարնան առտու մը ծըլան,
Եղան ոստեր ու կապեցին դըրասանգ
Տունիս ճակտին, ու խամրեցա՛ն այս աշնան...:
Յանցանքն իմս է, միմիայն ի՛մքս, գիտեմ,
Եթէ ես չեմ դըներ իմա ուրիշ հունձք
Ամենաշափ քու նըծարիդ կշռին դէմ՝
Բայց միայն ցաւ ու աստուանք ու արցունք...:
Ամբողջն այս է, զայն քեզ սիրո՛վ կ'ընծայեմ...:

3
0
1

2
0
0
1

Բարձրացում

Եթէ կրնաս՝ բարձրացի՛ր, բայց գիտե՛ս ո՛ր, մինչեւ ո՛ր,
Եւ քեզի հետ ուրիշներն՝ եթէ կրնաս՝ բարձրացո՛ւր,
Բայց մինչեւ ո՛ր, մինչեւ ո՛ր...:
Հաւատալով թէ կրնաս՝ օ՛ն, բարձրացի՛ր, քա՛ջ տըղաս,
Սակայն քանի վեր ելլես՝ պիտի մըսիս ու դողաս,
Մընաս մինա՛կ, խե՛ղճ տըղաս...:
Կարենայի՛ր դուն եթէ բարձրացընել քեզի հետ
Սիրուած քանի մը հոգի մինչեւ գագաթն արփաւէտ,
Մինչեւ սէ՛րը քեզի հետ...:
Կարելին այդ է միայն, անըրջակա՛ն կարելին,
Բարեկամնե՛ր՝ որ մէկտեղ կ'ուզեն, կ'զգան, կը խորհին
Անկարելին, կարելին...
Միմիայն ա՛յս, մընացեալն ամբողջ պատրանք է, հոգի՛ս,
Միմիայն ա՛յս, ու անոր գուցէ երբե՛ք չըհասնիս,
Անոր իղձո՛վը մեռնիս...:

Հաշուեյարդար

Հաշուեյարդար. ի՞նչ մընաց, կեանքէն ինծի ի՞նչ մընաց.

Ինչ որ տըլի ուրիշին, տարօրինակ, ա՛յն միայն.

Խանդաղատանք մը ծածուկ, օրհնութիւններ անիմաց,

Երբեմն հատնումը սրտիս ու մերթ արցունք մը անձայն...

Ինչ որ գընաց ուրիշին՝ վերադարձաւ անուշցած

Ու զօրացած՝ հոգիիս մէջ մընալու յաւիտեան.

Ինչ որ տարաւ Սէրն ինձմէ՝ չըկորսընցուց զայն Աստուած,

Տըլաւ ինձ ետ ու ըրաւ կեանքըս անով միշտ բուրեան...:

Եւ այժմ, ո՛վ Տէր, հակառակ իմ տանջանքիս, հակառակ

Ինծի համար սա՛ չորցած երջանկութեան աղբիւրին,

Հին գինիով յորդաբուխ եւ կ'արբեմա՛մ տակաւին...:

Ու չեմ ըսեր «ի՞նչ մընաց...»: Ի՞նչ կը մընայ հողին տակ

Եղէգներէն դիւրաթեք, կաղնիներէն հաստաբուն.

Արեւն ըմպած ըլլալու մըխիթարանքը անհուն:

Լուսաւորչի Կանթեղը

3
0
1

Երկնի անթիւ աստղերէն մերն է միայն անիկա...

Ամէն գիշեր վերը, հոն, Արագածի գլխուն վրայ՝

Ան կը շողայ առանձին, ա՛յնքան անջատ միւսներէն՝

Որ ուրիշ ձեռք մը կարծես զանի վառեց գաղտնօրէն...:

Զանի վառեց ու կախեց հո՛ն, մեզ համար, յաւիտեա՛ն.

Ան կանթեղն է՝ լոյս առած Լուսաւորչէն Հայութեան,

Անկէ լեցուած, անոր ջինջ արտասո՛ւքէն՝ իղի տեղ,

Պլպըլացո՛ղ քաղցրութեամբ, պլպըլալի՛ք միշտ կանթեղ...:

Այդպէ՛ս հաւտաց ու այդպէ՛ս դեռ կը հաւտայ հայ հոգին՝

Որ միշտ դարձաւ, նայեցաւ եւ յառեցա՛ւ անձկագին

Առտուն՝ ձիւնոտ Մասիսին, եւ գիշերնէ՛րն ալ՝ անո՛ր...:

Այդպէս եւ ե՛ս, ո՛վ մեծ Սուրբ, հաւատարծարծ կանթեղիդ

Ըզգացի որ հոգւոյս մէջ կը ծագէր շողը վընիտ,

Եւ կը մեծնար, կը մեծնա՛ր, մինչեւ կ'ըլլար Ա՛յգ մը նոր...:

2
0
0
1

Տաղ Հայերէն Լեզուին

Քեզ, Հայ լեզո՛ւ, կը սիրեմ մրգաստանի մը նըման...

Մեր անցեալին թանձրախիտ ստուերներուն մէջ՝ կարծես

Մէյ մէկ պըտո՛ւղ՝ քու բոլոր բառերդ ինծի կ'երեւան,

Որոնց մէջ միշտ կը քալեմ ու կը քաղեմ զանոնք ես...:

Մրգաստանի մը նըման կը սիրեմ քեզ, Հայ լեզո՛ւ...
 Մեր հայրենի պալատէն, պարտէզներէն մընացորդ
 Դալարագեղ դուն պուրա՛կ, որ դիմացար դարերու,
 Եւ կը մընաս միշտ առոյգ, հին աւիշովդ կենսաշորդ...:

Ծառերուդ մէջ հովանուտ կ'երթամ խինդով մ'անսահման
 Արմատներուդ, ճիւղերուդ վրայ նայելով հիացիկ,
 Զարմանալով թէ ինչպէ՛ս դուն մընացիր՝ երբ սաստիկ
 Քամին քու շո՛ւրջըդ փըշեց եւ տապալեց ամէն բան...:
 Մէյ մէկ պըտուդ գոյնըզգոյն՝ ամբողջ բառե՛րըդ ահա՛,
 Հիթե՛ղ բառերդ զոր որքա՛ն հասունցուցին արեւներ,
 Բառե՛րդ որոնք այս պահուս ունիմ շրթա՛նցըս վըրայ,
 Բառե՛րդ որ քիմքըս կ'օծեն՝ միրգերո՛ւ պէս հոտեւան...:

Հայու Հոգին

Ի՞նչ է Հոգին, Հայու Հոգին՝ հարցուցի մերթ ինքզինքիս,
 Եւ մերթ լացաւ ու մերթ խնդաց իմ հոգիս,
 Անյո՛շս լացաւ եւ յոյսերով խօլարշաւ
 Մըրըկաթեւ մինչեւ ի փա՛ռք խոյացաւ...,
 Որմէ յետոյ նորէն հարցուց տխրագին՝
 Ի՞նչ է Հոգին, Հայո՛ւ Հոգին...:

Ի՞նչ է Հոգին, Հայու Հոգին՝ ինքզինքիս դեռ հարցուցի
 Եւ ինչպէս ամպ մը երեւցաւ ան ինծի՝
 Որ կ'իջնէ վար ու մառախուղ կ'ըլլայ մերթ
 Եւ մերթ ճերմակ ու վարդագոյն՝ թերթ առ թերթ,
 Կը տարածուի երեսն ամբողջ երկինքին,
 Անհո՛ւն Հոգին, Հայո՛ւ Հոգին...:

Ի՞նչ է Հոգի՛ն, Հայու Հոգի՛ն, կը հարցընեմ դեռ, աւա՛ղ,
 Ու կը գտնեմ զայն ցեխի մէջ կիսաթաղ...
 Բայց զերթ զինուոր մ'որ կը կռուի անդադար՝
 Ցեխն ալ, կ'ըսեմ, զայն աղտոտել չի կրնար
 Եւ ընդմէջէն իր այդ ցեխին՝ սարսուղահին,
 Կը համբուրեմ Հայու յոգնած, սո՛ւրբ Հոգին...:

Եկեղեցին Հայկական

Եկեղեցին Հայկական ծընընդավայրն է հոգւոյս՝
 Ինչպէս քարայր մ'ընդարձակ, պարզ ու խորունկ, մութ ու լոյս...,
 Իր գաւիթովն հիւրընկալ, իր լայն բեմով ու հեռուն
 Կանգնած իր լուռ խորանով՝ որ կարծես նաւ մ'է ծըփուն...:

Եկեղեցին Հայկական ես աչքըս գոց կը տեսնեմ
 Ու կը շնչեմ, կը լըսեմ՝ իր Յիսուսով մանկադէմ,
 Իր սեղանէն մըխացող քուլայ-քուլայ խունկերով
 Եւ իր պատերը ցնցող աղօթքներով ալեխոով...

Եկեղեցին Հայկական բարձրը բերդն է հաւատքին
 Իմ պապերուս որ հողէն զայն քար առ քար հանեցին
 Եւ երկինքէն իջուցին զայն ցող առ ցող, ամպ առ ամպ
 Ու թաղուեցա՛ն անոր մէջ հանդարտութեամբ, հեզութեամբ...

Եկեղեցին Հայկական մեծ վարագոյր մ'է բանուած,
 Որուն ետեւ սրկիհին մէջ կ'իջնէ ի'նքը Աստուած,
 Որուն առջեւ գլխահակ կու գայ իմ ազգըս ամբողջ
 Հաղորդըիլ անցեալին հաց ու գինով կենսառողջ...

Եկեղեցին Հայկական՝ ծովուն դիմաց ալեկոծ
 Նաւահանգիստ մ'է խաղաղ. ցուրտ գիշերին՝ հուր եւ բոց,
 Ու տօթակէզ ցերեկին՝ անտառ մըն է ըստուերտ՝
 Ուր շուշաններ կը ծաղկին՝ Ծարականի գետին մօտ...

Եկեղեցին Հայկական՝ մէն մի քարին տակ գետնի,
 Դէպի երկինք բարձրացող գաղտնի ճամբայ մը ունի...

Եկեղեցին Հայկական հայ հոգիին եւ մարմնոյն

Ջրահանդերձն է փայլուն՝ մինչ իր խաչերն են դաշոյն
 Եւ զանգակներն են բոմբին, եւ երգն է միշտ յաղթութիւն...:

3
0
12
0
0
1

Խորհուրդ Վարդանանց

Ա

Գիշեր մը երբեք այսպէս լուռ ու լուրջ
 Զէ դիզուած, հսկա՛ծ բանակի մը շուրջ:
 Եւ բանակ մ'երբեք, խաւարին մէջտեղ,
 Զէ եղած այսպէս լուսագեղ, անմե՛ղ:
 Երկինքն այս գիշեր երկիրը կ'օրրէ,
 Հոգիներն Հայոց իրմով կը խմորէ:
 Հո՛ւս խաչեր եւ հո՛ն սաղաւարտ ու սուր
 Խաւարի ծովուն շիթերն են մաքուր:
 Խըթո՛ւմ է կարծես.— ամէն կողմ հիմա
 Կոչնակներու կանչն հանդարտ կը թրթռայ:
 Ամէն կողմ սեղան, մոմեր, երէցներ.
 Բանակը ճաշա՛կ կ'առնէ այս գիշեր:
 Է՛ն վերջը Վարդան՝ գլխաբաց, հետի,
 Կուգայ հաղորդուիլ արեա՛մբն Յիսուսի:

Բ

Դաշուն՝ արշալոյսին՝ խունկ է, կը մըխա՛յ.

Զենքերու շաշիւնն իր շուրջն է ծնծղայ:
 Թշնամի բանակն, ամպի պէս խաւար,
 Կ'երեւայ հեռուն եւ կը սահի վար...:
 – «Վասըն Յիսուսի, վասըն Հայրենեաց՝
 Յառա՛ջ». Վարդանի հրամանը գոռաց...:
 Քիչ լետոյ արդէն խառնուրդն է անհուն...
 Կեանքէ կեա՛նք կ'երթան զինուորներն Հայուն...:
 Վարդան, իր ճերմակ ձիով, զըրահով,
 Ամենքէն առաջ, ամենքին է քով:
 – «Յաղթեցի՛նք, կ'ըսէ, Պարսիկը փախաւ...»
 Ու կ'իյնա՛յ՝ տալով իր հոգին անբաւ...

Գ

Սեւցած երկընքին ներքեւ՝ արեւի
 Ծանանչ մը, յանկարծ, գետնէն կը ծագի:
 Եւ մութցած, սառած դէմքերուն վրայ,
 Հաւատքի հուրը նորէն կը շողայ:
 Վարդանի հոգին, հըրագո՛ւնտ անշէջ,
 Կը մտնէ՛ ամեն Հայու հոգւոյն մէջ:
 Հոգիներուն մէջ ան կ'երթա՛յ առաջ՝
 Հոգիներէն դուրս ցըցած սուր ու խաշ:
 Կը գարնէ խաշովն ու սուրովը գիր
 Կը գըրէ, կ'օրհնէ՛ Վարդանը Կարմիր:
 Դարերը կ'անցնին. բայց Վարդա՛նը Քաջ,
 Բայց Վարդա՛նը Սուրբ, կ'երթա՛յ միշտ առաջ...:

3
0
1

2
0
0
1

Յարութեան Շունչն Է Ահա

Յարութեան շունչն է ահա, ջարդակոտոր ա՛զգըդ իմ,
 Հորիզոնէն ծայր տըւած՝ որ կը փըշէ մարմնոյդ վրայ...
 Ամայութի՛ւն, լըոոութի՛ւն... Օրօրոց չէ. այլ շիրիմ
 Երկի՛րն ամբողջ՝ ուր երէկ դուն զոհուեցար անխընայ...
 Բայց յարութեան շունչն է այս, ու զայն ըզգաս պիտի դուն
 Գերեզմանիդ իսկ խորէն՝ կուրծքի՛դ վըրայ ջախջախուած
 Ու շուրթներուդ մըսաթափ... եւ քու աչքերըդ ի քուն,
 Մարա՛ծ աչքերդ արթննա՛ն պիտի լոյսին նորաբաց...
 Քու արիւնէդ բողբոջած խոտերը քեզ քսուելով՝
 Պիտի տան քեզ նոր կեանքի գըթոտ գգուա՛նքն առաջին,
 Մինչ, կառչելով դուն անոնց, յամըր սակայն ապահով
 Ծարժամաբ մ'ոտքի պիտ' ելլես՝ թափած պատանքը հողին...
 Մեղմի՛ր, մեղմի՛ր, վախճալով քեզ տալ յուզում մը սաստիկ,
 Պիտի անցնին գարնային ծիծեռնակներն երկինքէն.

Մեղմի՛ւ կոռունկը իջնէ պիտի ձեռքիդ քու մօտիկ
 Եւ սոխակները հեռուն պիտի մեղմի՛ւ դալալայլեն...
 Բայց դուն արդէն մօտեցած ես առուակի մը ահա՛
 Եւ քու վերքերդ իր ջուրին մէջ խընամքով կը լըւաս,
 Զայն կը խըմե՛ս, ու հակած իբր հայելոյ մը վըրայ՝
 Ո՛վ խըռովիչ տեսարան, քիչ մ'արդուզա՛րդ ալ կուտաս...
 Ու փըլատակներդ ահա կը հարթըւին քիչ առ քիչ,
 Մոխիրներուդ ներքեւէն փոքր ածուներ կը յառնեն,
 Ամենուրեք կը շարժին արօր ու բահ ու բըրիչ,
 Ու լուսասփիւռ դաշտերուդ սա՛ կանանչ քօղն է ցորեն...
 Ու զօրացած, աղուորցած՝ հունձքի գիշեր մը երբոր
 Դուն կը հսկես գորովով զաւկըներուդ վրայ կայտառ
 Որ արտին մէջ կը նիրհեն, ահա՛ աստղերը բոլոր,
 Ո՛վ Յարուցեալ, գլխուդ շուրջ կ'ըլլան պըսա՛կ մը պայծառ...:

POEMS BY VAHAN TEKEYAN

(1878–1945)

To God

Whatever Your gift, I gave back.
 Here, God, it is yours.
 I he seeds you gave I planted
 under the pillow of my crib.
 And the harvest grows from my palms.

How meager it is. How small.
 If I open my fist no one sees it at all.
 Or perhaps can see only crust, and sense
 a vague fragrance, the wind can sweep.

Some never blossomed and some
 seeds grew and were festooned
 into wreaths and rings
 that fade this autumn.

It is my fault, mine alone —
 filling the other side
 of the balance you provide
 with no more than pain and regret.

But if this is all,
 I offer it to you with love.

The Light of the Illuminator

In the uncountable array of stars
 there is one that is ours alone.
 It fixes itself over Arakadz,
 different and apart from the rest,

as if another hand hung it in secret
 to give hope to Armenian eyes,
 lit it from Gregory's light,
 filling it with tears not oil.

lust as the faithful each day
are energized by the sight
of the Ararat crest,

so they are strengthened at night
as the star brightens in their souls growing,
growing into a new sunrise.

The Clay Vessel

There was a time when we were very rich
with goods and with our own bodies.
But no more. We squandered our wealth,
and horrible to say, consumed
our own flesh. For awhile
whatever was decreased was refilled
by daily hope and faith. The future
looked cozy still. We cooked, we ate,
in the vessel of our heads until
nothing remained. Not dream,
not sight. Only the pot stayed.
Under its emptiness life became
the fire and memory of fire
always broiling, always burning.

3
0
1

2
0
0
1

The Armenian Church

The Armenian church is the birthplace of my spirit,
shadowed and illuminated like a cavern;
but vast and vaulted, its entrance welcomes guests
to the wide sanctuary where the altar floats
in silence in the distance like a mighty ship

Even with my eyes closed I can see it,
its Christ's face bright as a child's.
When I breathe in, I breathe its holy incense
smoking on its altar; its sturdy walls quaking
with old and stormy prayers.

The Armenian church is the unyielding fortress
of our fathers' faith. They raised it

stone by stone out of the earth.
 They lowered it dewfall by dew from the heavens.
 And they were buried in hushed stillness there.

The Armenian church is the tapestry curtain
 behind which God himself descends
 into the chalice. And before which my nation
 bows its head for communion with the past
 with life-giving bread and wine.

Against storms, our church is haven and harbor.
 Against the cold night, it is fire and flame.
 It is the shaded forest in the heat of day
 where lilies flower, watered by our hymns, our psalms.

The Armenian church knows the secret road to heaven
 hidden under every stone. For the Armenian spirit
 and body it is the shining armor, its crosses swords;
 its hells reverberate with the victory we know is ours.

Translated by Diana Der Hovanessian and Marzbed Margossian

ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՇԻՐԱԶԷՆ (1914-1984)

* * *

Նուէր Սփիւռքի հայութեանը

Մի ծաղիկ չի տայ օտար հողը քեզ,
Բայց թէկուզ ծաղկես օտար դաշտերին,
Թէ հայրենիքում մի գաւաթ չունես,
Գինիդ արցունք է քո էլ շուրթերին:

Օտար աշխարհը մի հիւղ չի տայ քեզ,
Բայց թէ պալատ էլ տայ արեւի տակ,
Թէ հայրենիքում մի խրճիթ չունես,
Մոռացուած որք ես օտար լուսնի տակ:

Բիր լեզու գիտես օտար աշխարհում,
Բայց թէ մայրենիդ խորթ է քեզ համար,
Հուր լեզուդ պոկած հաւք ես վանդակում,
Յաւէտ կորած ես հայրենեաց համար...

Քո հայրենիքը Հայաստանն է նոր,
Ուր ամուլ ժայռն էլ ծաղիկ է ծնում,
Ուր թաղուած Մեսրոպ Մաշտոցն ամէն օր
Ինձնով քո բախտի մասին է հարցնում...

Հօ չե՞ն կտրելու սիրտն Հայաստանից,
Հօ չե՞ն պոկոտում բերանից՝ լեզուն,
Ով հայ է ծնում, համբոյր ինձանից,
Ով հայ չի մնայ՝ ձեր մահն է ուզում...

Մանկութիւն

Մեր հին վանքի պատերի տակ
Ծատ եմ քնել որք ու մեռակ,
Մութ գիշերին դուրս մնացել,
Ծատ եմ ցրտից, սովից լացել:
Բայց ոչ մի ձեռն, ոչ մի Աստուած
Վար չի գցել նշխար մի հաց.

Հէյ վա՛խ, իրաւ, թէ Աստուած կար՝
Ինչո՞ւ չէր տայ գէթ մի նշխար,
Երբ ես սոված, գիշերն ի բուն,
Լալիս էի որք ու անտուն
Ընկած անտէր, մերկ ու մեռակ

Հին վանքերի պատերի տակ:

.....

Բայց երբ մօրս գիրկը մտայ,
Ներիր Աստուած, քեզ էլ գտայ:

Կտակ

Որդիս, քեզ ի՞նչ կտակեմ, ի՞նչ կտակեմ, իմ բալիկ,
Որ ինձ յիշես վշտի մէջ, թէ խինդի մէջ քո գալիք.
Գանձեր չունեմ, բայց գանձն ի՞նչ, գանձը լոյսն էր աչքերիս,
Դու ես միայն իմ գանձը, դու ես գանձը գանձերիս:
Քեզ այնպիսի գանձ կ'ուզեմ ես կտակել հայրաքար,
Որ չի կարող կտակել ուրիշ երկրում ոչ մի հայր,—
Ես քեզ այն եմ կտակում, որին այս մեծ մեր դարում
Փոքրիկ մարդիկ են բանտել ու շղթայել ամպերում.
Քեզ մեր սարն եմ կտակում, որ դուրս բերես սեւ ամպից,
Որ տուն բերես շալակած արդարութեամբ մեր անբիծ,
Ու կը բերես, իմ բալիկ, թէկուզ քո խեղճ թաթիկով
Մեր սարն այս կողմ շուր կտամ՝ արդարութեան ուժն է ծով.
Ու երբ բերես, իմ բալիկ, սիրտս էլ շիրմից կը հանես,
Կը բարձրանաս ու սիրտս ազատն ի վեր կը տանես
Ու կը թաղես իմ սիրտը ձիւների տակ Մասիսի,
Որ շիրմում էլ՝ դարաւոր հուր կարօտից չմրսի:
.....
Քեզ Մասիսն եմ կտակում, որ դու պահես յաիտեան,
Որպէս լեզուն մեր հայոց, որպէս սինը քո հօր տան:

3
0
1

2
0
0
1

ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ ՊԱՐՈՅՐ ՍԵՒԱԿԷՆ (1924-1971)

Իմ Ժողովրդին

Զարմանքով եմ ես միշտ նայում քո անցեալին,
 Քո անցեալին ե՛մ տանջալից, ե՛մ պանծալի:
 Ինչպե՛ս ես դու կտրել այդքան երկան ճամբայ,
 Երբ նա՛ խճոտ, ու երկինքդ է եղել ամպած:
 Ինչպե՛ս ես դու, մեղուի նման, անգամ թոյնից
 Նեկտար քաղել, մեղրը քամել դառնութիւնից՝
 Պանդխտութեան քո կսկիծը դարձրել «Կոունկ»
 Եւ «Հոռովել» դարձրել վերքդ, ցաւդ խորունկ:
 Երբ հեղեղներն անց են կացել յոխորտալով,
 Ինչպե՛ս ես դու քո աղբիւրի մի բահ ջրով
 Միշտ շէն պահել ջրադացը ձորի խորքում,
 Նոր կեանք տուել ծեծուած արտին, ջարդուած այգուն:
 Հազար անգամ դու ընկնելով՝ ինչպե՛ս ելար,
 Ո՛րնց ապրեցիր՝ հազար անգամ երբ դու մեռար:
 Ի՞նչ հրաշքով չմարեցիր, ինչպէս նրանք,
 Որ մե՛ծ էին, հրդե՛հ էին, իսկ դու՝ կրա՛կ:
 Բայց գիշերուայ մթութեան մէջ ահազարհուր
 Դու այնպիսի կրակ էիր, այնպիսի հուր,
 Որ վառում էր պաղած քարին գրակալի,
 Երանականի ցուրտ հիւղակին կրակ տալիս.
 Որ վառում էր քո դուստրերի մութ աչքերում,
 Արին դառնում որդիներիդ երակներում.
 Որ օճախ էր, խաղաղ կեանքում խաղաղ օճախ՝
 Թոնրի կրակ, ծխանի ծուխ, կերոն ու ջահ,
 Բայց վրէժի ահեղ բոց էր ահեղ մարտում
 Եւ հրախաղ, որ յաղթանակ էր աւետում...
 Եւ չի մարել նա դարերում մահամնայ,
 Մնացել է, որովհետեւ մի հուր էր նա,
 Ոն չի մարում օտար հողմից, այլ արծարծում,
 Եւ աւերիչ հրդեհի պէս չի տարածում. . .

Հայաստան

Իմ քաղցրանո՛ւն,
 Իմ բարձրանո՛ւն,
 Իմ տառապա՛ծ,
 Իմ փառապա՛նծ:
 Հների մէջ՝ դու ալեհեր,
 Նորերի մէջ՝ նոր ու ջահել.
 Դու՛ խաղողի խշմարումս վազ,
 Վշտերդ՝ ջուր, ինքդ աւազ.
 Դու՛ բարդենի սաղարթաշատ,
 Առուն ի վար փռումս փշատ.
 Դու՛ կիսաւեր ամրոց ու բերդ, Մագաղաթեայ մատեանի թերթ.
 Դու՛ Զուարթնոց — աւեր տանար,
 Կոմիտասեան Ծիրանի ծառ.
 Դու՛ ջրաղաց խորունկ ձորում,
 Դու՛ հորովել անուշ ծորուն, Փայլ գութանի արծաթ խոփի.
 Դու՛ նե՛տ, նիզա՛կ, մկո՛ւնդ կոպիտ,
 Դու՛ հայրենի ծխանի ծուխ,
 Դու՛ անգի՛ր վէպ, դու՛ Սասնայ ծո՛ւռ...

3
0
1

2
0
0
1

Իմ ծառապա՛նծ,
 Իմ տառապա՛ծ,
 Իմ բարձրանո՛ւն,
 Իմ քաղցրանո՛ւն:
 Դու՛ մրգերի շտեմարան,
 Ոսկէվազեան գինու մառան.
 Դու՛ թաւշէ դեղձ, դու՛ փրփուր հաց,
 Արտաշատեան խաղող սեւաշ.
 Դու՛ Սեւանի վառուող կոհակ,
 Երեւանի սին ու խոշակ.
 Դու՛ հանգրուան, կանչող փարոս,
 Դու՛ հայկական գերբ ու դրօշ.
 Խօսուն վկայ կոտորածի
 Ու վնիտ աչք ցամքած լացի.
 Արդարութեան ահեղ ատեան,
 Սրի պատեան,
 Սիրոյ մատեան —
 Միշտ հի՛ն ու նո՛ր իմ Հայաստան:

Հպարտ եմ ես

Հպարտ եմ ես նրա համար,
Որ փառահեղ պատմությունը,
Եւ անունըդ այնքան հին է:
Հպարտ եմ ես նրա համար,
Որ փլուել է թէպետ տունըդ,
Բայց չի խախտուել նրա հիմը:

Հպարտ եմ ես, որ քեզ համար
Որդիներըդ դարեր ընկան,
Որ սուրբ պահենք քո անունը:
Հպարտ եմ ես, որ քեզ համար
Թանկ է եղել թանաքն այնքան,
Որքան կարմիր քո արիւնը:

Հպարտ եմ ես քո մատների
Ծարտարութեամբ անհատների,
Քեզ թարգմանող քո գրքերով:
Հպարտ եմ ես անուամբ քո սուրբ,
Լեզուով, որով երբ չես խօսում՝
Նոյնն ես ասում քո երգերով:

Հպարտ եմ ես քո անցեալի
Մաքառումով ու պայքարով,
Տոկունութեամբ, կամքով յամառ:
Հպարտ եմ ես քո պանծալի,
Քո լուսաւոր այս ներկայով,
Որ... գալիք է այլոց համար:

Մայրենի Լեզու

Դու մեր մեծ երթի գաւազանակիր
Եւ մեր պատմութեան մեծագոյնն դիւան,
Մեր ազնւութեան գովասանագիր,
Մեր մտքի պահեստ, հոգու օթեւան:
Անցեալին պարզուած դու մեր լսափող,
Եւ մեր խօսափող՝ գալիքին ուղղուած:
Դու մեր սրբութիւն՝ կնքուած Մեսրոպով,
Նարեկացիով օծուած ու յուզուած:

Դաժան դարերի ամէ՛ն մի ժամին
Ծա՛տ բան է խլել մեզնից թշնամին:
Բարդելով վերքին վերք ու անարգանք,
Հեծութեան վրայ մի նոր հեծութիւն՝

Խլել է մեզնից հանգիստ ու յարգանք,
 Խլել է մեզնից փառք ու մեծություն,
 Խլել կեանքը մեր եւ... կեանքի՞ց էլ թանկ

Մեր հո՛ղը, հո՛ղը,

Մեր սուրբ հայրենի՛ն:

Ծա՛տ բանից է մեզ զրկել վայրենին:

Մեր կերած հացին քսել է նա ժա՛նգ,

Բայց եւ... դարաւոր բնիկ վայրերի

Կորըստի լեղի կարօ՛տն է քսել,

Մեր խումին խառնել մեր սուրբ մայրերի

Արցո՛ւնքը, սակայն... եւ արի՛ւնը սեւ,

Բայց մենք չենք զրկուել... մեր բերնի համից.

— Քաղցրացել ենք մենք... մեր քաղցր բառով,

Մեր հայրենահամ անուշ բարբառով:

Ծա՛տ բանից է մեզ զրկել թշնամին:

Իր ձեռքով նա մեր ձեռքերն է հատել,

Հատել է ականջ ու ոտնաթաթեր,

Աչքեր է հանել դաշոյնով իր սուր,

Կտրել է նաեւ արմատից լեզուն,

Եւ սակայն... իզո՛ր.

Չի՛ հատուել լեզուն,

Մնացել է նա հատուելո՛ւ անգամ...

Քե՛զ՝ մեր հայկական եւ արամական

Չկարողացան քեզ խլել մեզնից

Ո՛չ խարդաւանքով արամեական,

Ո՛չ բիզանդական սիրով անազնի,

Ո՛չ Ահրիմանի ահեղ նետերով,

Ո՛չ Քրիստոսի մարդ-չմարդութեամբ,

Ո՛չ Մուհամէդի ճմլիչ ոտքերով.

Ո՛չ ճշմարտութեամբ,

Ո՛չ էլ ստերով:

Չկարողացա՛ն քեզ մեզնից խլել:

Եւ պարզ է հիմա, յստակ ու որոշ,

Որ չե՛ն կարող քեզ մեզնից խլել,

Ինչպէս չեն կարող խլել մի դրօշ,

Որ հազարամեայ դաժան մարտերում

Փողփողացել է միշտ էլ... սրտերո՛ւմ:

Ո՛չ, քեզ ո՛չ մէկը կուլ տալ չի՛ կարող.

Ազաճ կոկորդում դու խոր ես խրում:

Ո՛չ, քեզ ո՛չ մէկը փուլ տալ չի՛ կարող,

Ինչպէս երկինքը երբեք չի փլուում:

Չե՛ս խլուի երբեք,

Չե՛ս փլուի երբեք,
 Ինչպէս արիւնից գո՛յնը չի խլում...
 Եւ ի՞նչ խաչագող դեռ պիտի հասնի,
 Որ քեզ կամենայ գողանալ մեզնից
 (Մի՛ ասա «մեզնից», «աշխարհի՛ց» ասա)
 Չե՞ որ դու հիմա ո՛չ միայն լեզու,
 Այլեւ մասո՛ւնք ես,
 Մասո՛ւնք ես մի սուրբ,
 Անկողոպտելի մասո՛ւնք սրբազան՝
 Դարերի խորքից դարերին հասած:
 Մասո՛ւնք: Ի՞նչպէս թէ: Մասունքըս ո՛րն է:
 Մասունքի տեղը տուին է կամ հորն է:
 Իսկ դու՝ դարաւոր, բայց եւ առոյգ ես,
 Գիսաւոր ծուխ ես, բայց եւ խարոյկ ես,
 Ինչքան պարզ՝ նոյնքան ասպետական ես,
 Ծառերի մէջ ես, բայց պետական ես,
 Եւ դրանով իսկ դու պէտքական ես
 Այն պետութեանը, որ վաղը պիտի
 Լուսնից ու Մարսից ինքն իրեն դիտէ...

QUESTIONS FOR THE QUIZ IN PARISH CHURCHES

- 1) Q. What is the ethnic origin of St. Gregory the Illuminator?
A. Parthian
- 2) Q. What was King Trdat's sister's name?
A. Khosrovidukhd
- 3) Q. Where did St. Gregory spend his early years?
A. Caesarea
- 4) Q. Who was St. Gregory's father?
A. Anak
- 5) Q. Which Roman emperor sent Trdat to Armenia to take over the Armenian throne?
A. Diocletian
- 6) Q. How many sons did St. Gregory have?
A. Two
- 7) Q. Can you give the name of one of the sons of St. Gregory?
A. Aristakes and Vrtanes
- 8) Q. What was St. Gregory's wife's name?
A. Mariam
- 9) Q. Where did St. Gregory die?
A. Mount Sepuh
- 10) Q. Who found the relics of St. Gregory?
A. Garnik
- 11) Q. Where did St. Gregory go to receive ordination?
A. Caesarea
- 12) Q. Who ordained St. Gregory as bishop of Armenia?
A. Bishop Leontius
- 13) Q. What was the name of the capital of Armenia at St. Gregory's time?
A. Vagharshapat

- 14) Q. To what dynasty did King Trdat belong?
A. Arshakuni/Arsacids
- 15) Q. Could you name the queen of King Trdat?
A. Ashkhen
- 16) Q. Who was King Trdat's successor?
A. Khosrov
- 17) Q. Whom did St. Gregory see in his vision?
A. Christ
- 18) Q. Where was St. Gregory incarcerated for thirteen years?
A. Khor Virap
- 19) Q. What religious rank did St. Gregory have?
A. Bishop
- 20) Q. How many torments did St. Gregory suffer?
A. Twelve
- 21) Q. Why was St. Gregory tortured?
A. For not offering sacrifice to the idol of the Goddess Anahit
- 22) Q. Can you give the names of at least three pagan Armenian gods?
A. Anahit, Aramazd, Vahagn, Tir, Astghik, Mihr, Nane, Vanatur
- 23) Q. Whom did St. Gregory's father kill?
A. King Khosrov of Armenia
- 24) Q. Where did King Trdat spend his early years?
A. Roman empire
- 25) Q. From whom did King Trdat claim the throne of his ancestors?
A. The Persians
- 26) Q. To which two nations did St. Gregory preach?
A. Georgians and Caucasian Albanians
- 27) Q. In which river did St. Gregory baptize the Armenian nation?
A. Aratsani, which is a major tributary of the Euphrates

- 28) Q. Whose relics did St. Gregory bring to Armenia?
A. St. John the Baptist
- 29) Q. Can you name two churches other than Holy Etchmiadzin that St. Gregory built?
A. St. Hripsime, St. Gayane
- 30) Q. From where did they get the stones in order to build the cathedral of Holy Etchmiadzin?
A. Mt. Ararat
- 31) Q. Who carried the blocks of stone to the site of the cathedral of Holy Etchmiadzin?
A. King Trdat
- 32) Q. Can you give the name of the ancient author who wrote about the history of the conversion of the Armenian people to Christianity?
A. Agathangelos
- 33) Q. Where was skull of St. Gregory located until recently?
A. Naples
- 34) Q. Can you mention three places that possess relics of St. Gregory?
A. Holy Etchmiadzin, Jerusalem, Antilias
- 35) Q. Can you identify at least two churches that bear the name of St. Gregory?
A. the new cathedral in Yerevan; the cathedral in Antilias
- 36) Q. Can you give the names of St. Gregory's two grandsons?
A. Aristakes, Vrtanes
- 37) Q. Which famous church council took place during St. Gregory's life?
A. Nicaea in 425
- 38) Q. Can you give the name of the Roman emperor during St. Gregory's tenure as bishop?
A. St. Constantine
- 39) Q. Can you give the name of the Armenian pagan priest's son who was converted by St. Gregory and later became a bishop?
A. Aghbianos
- 40) Q. What was the name of the renowned cathedral in Armenia where St. Gregory's relics were kept in the early Middle Ages?
A. Zvartnots

- 41) Q. What were the earliest monuments erected by St. Gregory at various sites in Armenia?
A. stone crosses
- 42) Q. Can you name at least two literary works attributed to St. Gregory?
A. *The teaching of St. Gregory, Hachakhapatum*
- 43) Q. Can you identify the section in the Divine Liturgy that St. Gregory added?
A. The doxology after the Nicæan Creed
- 44) Q. Who were the first illuminators of the Armenian nation?
A. The Holy Apostles Thaddæus and Bartholomew
- 45) Q. How many times a year is St. Gregory commemorated in the Armenian Church?
A. Three times
- 46) Q. Can you name at least two of the feasts dedicated to St. Gregory?
A. Entry into the pit; deliverance from the pit; invention of the relics
- 47) Q. Where is the Monastery of Khor Virap located?
A. To the southeast of Holy Etchmiadzin
- 48) Q. Who is the first Armenian woman saint?
A. St. Sandukhd
- 49) Q. How many Armenians did St. Gregory baptize?
A. Four million
- 50) Q. How did St. Gregory spend his later years?
A. He became a hermit
- 50) Q. Who was St. Gregory's successor?
A. His younger son Artistakes
- 51) Q. The present Catholicos of All Armenians is the ? ? ? ? ? successor of St. Gregory?
A. 132nd
- 52) Q. What was the religion of the Armenians before St. Gregory?
A. pagan syncretism
- 53) Q. What is the Armenian word for "Illuminator?"
A. Loosavorich

- 54) Q. Did the Armenians have a literature at the time of St. Gregory?
A. Not a written literature but a rich oral tradition
- 55) Q. What was St. Gregory's native language?
A. Greek
- 56) Q. Who was St. Gregory's most renowned pupil?
A. Daniel
- 57) Q. Who was responsible for St. Artastates' death?
A. Arkeghayos
- 58) Q. What was St. Gregory's secular name?
A. Suren
- 59) Q. From where did St. Hripsime and Gayane and their companions come?
A. Rome
- 60) Q. How is St. Nerses the Great related to St. Gregory?
A. Grandson's grandson

PILGRIMAGE**FROM KHOR VIRAP TO ETCHMIADZIN
IN THE FOOTSTEPS OF ST. GREGORY THE ILLUMINATOR**

Armenian youth from around the world are called to gather in Etchmiadzin in July 2001 in honor of the 1700th Anniversary of the proclamation of Christianity as Armenia's state religion.

Following in the footsteps of St. Gregory the Illuminator, thousands of Armenian youth will make the spiritual journey to God. Starting at the Holy Church of Khor Virap, where St. Gregory was held captive for 17 years at the foot of Mt. Ararat on the Arax River, they will track the journey to the triumph of Christianity in Armenia at Etchmiadzin, where Christ, the Only Begotten Son of God descended, designating that sacred place as the Holy See of our Church. Youth will also have the opportunity to see Armenia's many ancient sites and enjoy its natural beauty and the hospitality of our people and homeland.

The youth pilgrimage will take place under the auspices and with the blessing of His Holiness Karekin II, the Catholicos of All Armenians. Pilgrimage is symbolic of our shared journey through this life as the congregation of the faithful. By joining in this journey, young Armenians from around the world will meet each other, make new friends, and confirm their commitment to the Armenian Church and to each other. The pilgrimage aims to restore and refresh our Church by creating new bonds among our youth, whom history has scattered around the globe. These new ties will bind our church and its faithful together for generations to come. The pilgrimage will be a source of spiritual strength and renewal. As pilgrims renew their faith, "the Lord will renew their strength, they will soar on wings like eagles, will run and not grow weary, they will walk and not be faint" (Is. 40:13).

The youth mission begun during the pilgrimage will culminate in a new continuous youth ministry within our church worldwide to carry forward the vision of our Church's patron saint, St. Gregory, for coming generations.

The Youth Pilgrimage will be organized by the 1700th committee and overseen by a governing board and diocesan committees to be formed in July and August 2000. By the end of August 2000, guidelines for participation in the Youth Pilgrimage will be announced. Watch for registration information on the web-site (to be launched by September 15, 2000) and the "Question of the Day" program. Young people are encouraged to register for the "Question of the Day" program. Those who answer more than 80% of the questions correctly will be entered in a random drawing for scholarships to take part in the Youth Pilgrimage in July 2001.

Youth from around the world are encouraged to take part in this historic event. For further information, please contact the 1700th Celebration Committee at 1700@etchmiadzin.am or our diocesan office. We will put you on our mailing list and guide you toward a pilgrimage that will change your life.

1700th Anniversary Office